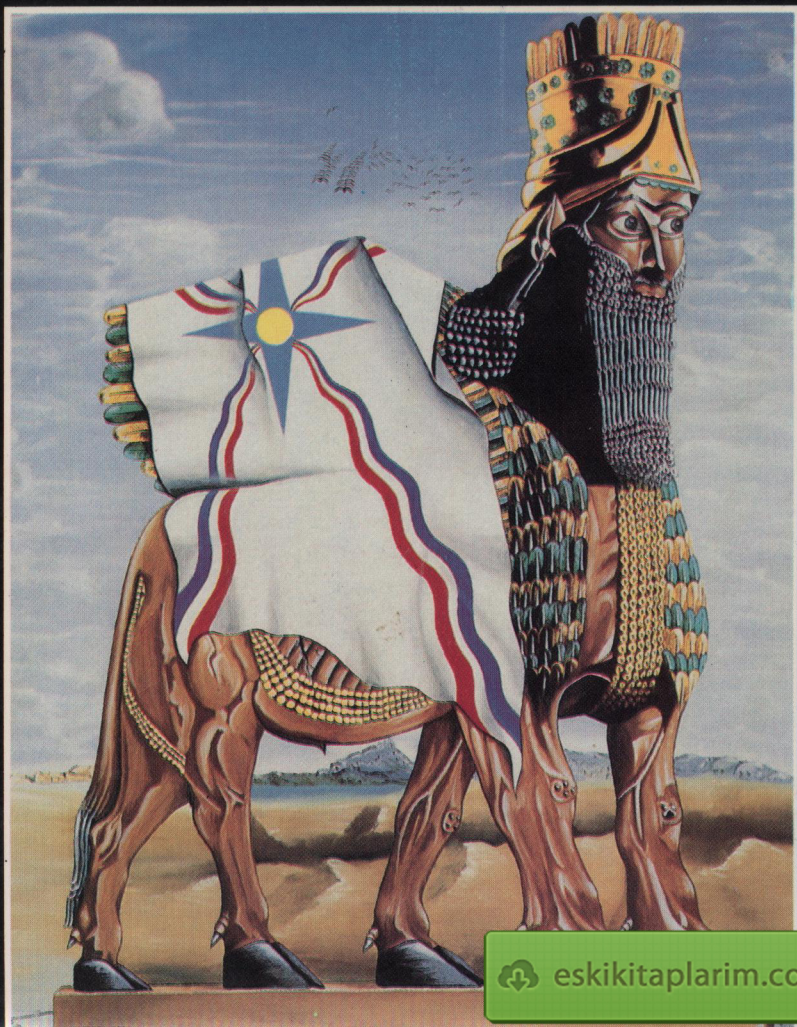

K.P. MATFİYEF (BAR MATTAY)

Asurlar ve Modern Çağda Asur Sorunu

K.P. MATFİYEF (BAR MATTAY)
**Asurlar ve Modern Çağda
Asur Sorunu**

Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti.nindir.

Birinci Basım: –2 000 – 10/1989
Yayımlayan: "el-Ehali" Basın, Yayın ve Dağıtım.
Şam: P.O. BOX: 9 503-Tel: 420 299 Telex: 412 416

Türkçe Birinci Basım: Eylül 1996
Dizgi ve Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Sistem Ofset

ISBN: 975-343-133-5

KAYNAK YAYINLARI: 192

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM UYGULAMA LTD. ŞTİ.

İstiklal Caddesi 184/4 80070 Beyoğlu-İstanbul

Tel ve Faks: (0212) 252 21 56 – 252 21 99

K.P. MATFİYEF (BAR MATTAY)

**Asurlar ve Modern Çağda
Asur Sorunu**

Arapçadan Çeviren: Vahap Kelat

İÇİNDEKİLER

KİTABI ARAPÇAYA ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ	7
YAZAR HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ	11
ÖNSÖZ	13
Birinci Bölüm: Eski ve Orta Çağlar Asur Tarihinin Temel Aşamaları	19
İkinci Bölüm: Modern Çağda Asur Yerleşim Bölgeleri	40
Üçüncü Bölüm: Asur Toplumunun Sosyoekonomik Yapısı ve Modern Çağdaki Nüfus Hareketi	47
Dördüncü Bölüm: Yabancı Misyonerlere ve Osmanlı-İran Zulmüne Karşı Asurların Mücadelesi (XIX-XX. Yüzyıllar)	64
Beşinci Bölüm: I. Dünya Savaşı ve Asur Ulusal Kurtuluş Başkaldırısı	80
Altıncı Bölüm: Irak'ta Asur Sorunu (1919-1932)	109
Yedinci Bölüm: Asurların Irak'taki Yenilgileri (1933)	131
Sekizinci Bölüm: Yakın ve Ortadoğu'da Asurların Durumu ve Dünya Asur Kongreleri	147
Dokuzuncu Bölüm: Sovyetler Birliği'nde Asurlar	162
Sonuç	168
KAYNAKÇA	171

KİTABI ARAPÇAYA ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Elinizdeki *Asurlar ve Modern Çağda Asur Sorunu* adlı kitap, Asur halkının, I. Dünya Savaşı öncesinden başlayarak 1933 yılında Irak'ta, Simele'de girişilen katliama kadar geçen süre içindeki durumunu, yaşadığı bölgeleri, uğradığı felaketleri ve bu felaketlerin sebep ve sonuçlarını analizci bilimsel yöntemle ele alan bir inceleme olup, bir parça da Asurların, çağımızın yetmişli yıllarındaki konumuna değinmektedir. Asur asıllı Sovyet yazar Matfiyef Bar Mattay tarafından kaleme alınmış olan bu kitap Rusça olarak 1979 yılında Moskova'da yayınlanmıştır.

Değerli çağdaş bir araştırmacı olan Asur asıllı Sovyet yazar Konstantin Petroviç Matfiyef (Bar Mattay) Asur sorunu ya da Asurlar konusunda gerçekleri güvenle yansıtan, analizci, objektif ve insafli bir bilimsel anlayışla yazan, sorunları ve olayları bağınazlıktan ve tarafgirlikten uzak olarak tahlil eden ender araştırmacılarından biridir. Onun kitap ve incelemelerini, akademik, güvenilir ve çok kıymetli referanslar olarak görebiliriz. Asurların eski tarihi, imparatorlukları, orduları ve buluşları hakkındaki kitap ve araştırmaların çokluğuna karşın, Asur kitaplığının, Asurca olsun, diğer dillerde olsun, özellikle bu tür inceleme ve araştırmalara büyük ihtiyacı vardır. Bugün görüyoruz ki, isterse Asur yazarlarca yazılmış olsun, az sayıdaki modern tarih araştırması, genellikle gerçekçi olmayan ve tutucu bir bakış açısına sahiptir. Asur yazarlar kitaplarında genellikle ya salt olayların taraflı anlatımına yer verir ya da Asurların büyüklüklerini, yönetimlerini ve zaferlerini tanıtmada aşırıya kaçarlardı. Yabancı araştırmacılar ise bunları Asur etiketi taşıyan her şeye düşman olmasalar bile ya çağın gerisinde kalan ve gerçeklerden habersiz olan kişilerdir ya da kitaplarının sayfaları arasından bağınazlık ve ırkçılık kokusu yayılan ırkçı kimselerdir. Bunlar, Asurlar için demedik söz bırakmadılar; onları vahşi dağlılar, katı kalpliler, asker ruhular, güzel şeylerden an-

lamayan, yol kesiciler, katiller vb. kötü kimseler olarak tanıttılar. Açıkır ki, bu türden kitapların hiçbir kıymeti yoktur; tarihin ve güncelin tahrifinden başka bir şey değildir. Bu kitapların gösterdiği bir şey varsa o da bunların uygarlık ölçüsü ile insani anlayış ve değerlerinin düşüklüğüdür. Şüphesiz tarihe ve güncele böyle bir bakış, bağnaz ve gerici bir milliyetçilik anlayışından doğmaktadır. Eğilimi ne olursa olsun, yazarı, kendisi için olumlu sayılan konuları yüceltmeye ve olumsuzlukları örtbas etmeye sevk ediyor. Bugün gerçekleri gizlemek, tarihi tahrif etmek ve Mezopotamya (Biladü'r-Rafideyn-H.D.A.) uygarlıklarının çehresini bozmak için yürütülen iflah olmaz ve umutsuz çabalar, güneşi kalburla kapatmaya benzer. Bu çabaların var olan gerçekleri değiştirmeye kesinlikle gücü yetmeyeceği gibi yazarlarının -ki yazdıklarının iftiralarından ibaret olduğunu çok iyi biliyorlar- içinde bulundukları aşağılık komplekslerini de ortadan kaldıramayacaktır.

Belirtmek gerekir ki, bu kitap daha önce Bünyamin Bünyamin tarafından Arapçaya çevrilerek yurtdışında yayımlanmıştır. Ne var ki, kitabın dışarıda basılıp yayımlanmış olması onu ülkede (Irak'ta-H.D.A.) nadir para konumuna getirmişti. Bundan başka, kitaptan anlaşılması zor olan bazı paragraf ve konuların da çıkarılmış olması bizi onu ikinci kez çevirip yayımlamaya yöneltmiştir. Ancak bunu yaparken biz de kıymetli okuyucular için gerekli ve önemli gördüğümüz bazı ilaveler yaptık. Kitabın aslına bağlı kalmaya çalıştık ve doğruluğundan emin olamadığımız bazı paragraf ve cümleleri çevirmedik.* Bu durum da araştırma imkânları sınırlı bir yazar için doğal sayılmalıdır. Yazarın o zamanlar yarıkapalı mekânlarda cereyan eden bazı olayları araştırması imkânsız olmasa da çok zordu ve onun bu konuda doyurucu, ayrıntılı kaynaklara ulaşacak gücü yoktu.

Yazar -bu kitabında- Asurların, Hristiyan olmalarından ötürü, emperyalizmin "doğu" üzerindeki çıkar ve emellerine, onları çok sayıda mezhep ve gruba ayırmayı başaran casus misyonerlerinin eliyle nasıl kurban edildiğini gözler önüne seriyor. Öyle bir an olmuştur ki, Asur kilise ve gruplarının sayısı, çeşitli etnik ve dini kimliğe sahip bölge insanının çektiği sıkıntıların nedeni olan çok yönlü geriliği ve taassubu kullanan emperyalist devletlerin sayısına eşit duruma gelmiştir.

* Metindeki kimi kopukluklar, Arapça çeviriden kaynaklanmaktadır. (Y.N.)

Bu çalışmamızın değerli okuyuculara küçük bir hizmet sunmasını ve Asur halkı için çok önemli olan, I. Dünya Savaşı öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşadığı bu en karanlık dönemlerden birinin olayları hakkında okuyucuyu doğruya götürecek Asur kitaplığının zenginleşmesine katkıda bulunmasını umuyoruz.

Arapçaya eviren:

H.D.A.

Temmuz 1989

YAZAR HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Konstantin Petroviç Matfiyef (Bar Mattay–H.D.A.) 1934 yılında Rusya Federasyonu'ndaki Fronig(?) kentinde doğdu. Anne ve babası Sovyet Asurlarından olup aslen Hakkâri'nin Alpag yöresindendirler.

Yazar ilk ve orta öğrenimini Fronig'de tamamladı. Yükseköğrenimini ise Moskova Üniversitesi İngiliz Edebiyatı Bölümü'nde yaptı. Daha sonra Moskova'nın çeşitli okullarında bir yıl süreyle öğretmen olarak çalıştı. Bunun ardından Doğu ve Asya Diller Akademisi'ne girdi ve Arapçada ihtisas yaptı. Moskova Enstitü ve üniversitelerinde bu dili okuttu ve okutmaya devam ediyor.

1983 yılında "Modern Çağ'da Asur Ulusal Kurtuluş Hareketi" adlı tezi savunarak Tarih Felsefesi'nde doktora diploması aldı.

Eserleri:

1. *1914-1936 Yılları Arasında Asur Tarihi.* (1969'da basıldı.);
2. *Çağdaş Asur Diline Girmiş Kelimelerin Kökeni;*
3. *Hindistan'da Nesturliğin Tarihi;*
4. Makaleler "Asurların Kökeni, Sülaleleri, Dünyanın En Eski Halkı", *Bilim ve Hayat*, sayı 12, 1969–H.D.A.) ve Sovyet gazetelerinde başka makaleler;
5. *Acayiplikler Ülkesi Mezopotamya* (Sovyet Oryantalisti Zafarof'la birlikte–H.D.A.) 1988;
6. *Suriye'nin Beş Uygarlığı*, 1989.

ÖNSÖZ

Bu kitap, modern, çağdaş Asur tarihinin, Asur halkının kaderi üzerinde kalıcı ve derin etkiler bırakan siyasal olaylarla dolu bir dönemini ele almaktadır. Bu dönemde Asur öncü güçlerinde, özgürlük, eşitlik ve demokratik haklar için, millî ve dinî zulme karşı mücadele fikri doğmaya başlamıştır.

Asurlar kendilerini ezen ve köleleştirenlere (Türk beyleri, İran derebeyleri ve Kürt toprak ağaları-H.D.A.) karşı defalarca isyan etmişlerdir. Asurlar diğer ulusların hareketlerine katılmak suretiyle, yakın ve Ortadoğu'daki ulusal demokratik kurtuluş hareketinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Asurların XIX. yüzyılda, Bedirhan ve Yezdan-Şîr Beylerin komuta ettiği Türk karşıtı silahlı ayaklanmaya katılmaları buna örnek olarak gösterilebilir. Onların I. Dünya Savaşı yıllarında Türk zulmüne karşı Araplarla birlikte verdikleri mücadele, Irak'ta gerici krallık rejimine karşı Araplar ve Kürtlerle birlikte verdikleri ortak mücadele, bu yüzyılın kırklı yıllarında İran Azerbaycan'ında Azerilerin ve İran Kürdistanı'nda da altmışlı yıllarda Kürtlerle birlikte yürüttükleri devrimci savaş, aynı şekilde bu katkıyı kanıtlamaktadır.

Bu zaman dilimi, Batılı hükümetlerin bölge halklarını birbirine düşürmek üzere "böl-yönet" politikalarını uygulamaya başladıkları yer olan Ortadoğu'ya gelmeleriyle önem kazanır. Avrupa'nın bu emperyalist politikasını uygulamada ilk sırayı misyonerler almaktadır. V.İ. Lenin, onların Avrupa devletlerinin sömürgesi talanlarını, Hristiyanlığı yayma adı altında kamufle ettiklerini söylemektedir (4, s.379-H.D.A.). Asur Kilisesi'nin bölünmesi, bir yandan Türkler, Farslar ve Kürtler arasındaki diğer yandan da Asurlar arasındaki gerginlik ve düşmanlıklar genellikle Batı Avrupa devletlerinin ve birinci derecede de misyonerlerin çalışmalarının bir ürünüdür.

Bu dönemde Osmanlı, Türkiye ile Asurların büyük çoğunluğunun yaşadığı İran, Batılı devletlerin kendi aralarındaki sömürge rekabetlerinin de etkisiyle derinleşen ekonomik, askeri ve siyasi durgunluk çerçevesi içine girmiş, bunun sonucunda da bu iki ülke geri bir tarıma ve zayıf küçük bir endüstriye sahip, yarı sömürgeler durumuna düşmüştür.

İşte tam bu sıralarda Türkiye ve İran'daki etnik ve dini azınlıklar son derece güç bir konuma girmeye başlamış ve katmerli bir zulme maruz kalmışlardır. Bu konuda K. Marx ve F. Engels, Osmanlı Türkiye'si'ni kast ederek, şunları yazmışlardır:

"Sosyal durumuna uygun olarak en büyük kitleye sahip din ve maliyete mensuptur ve yalnız onun silah taşıma hakkı vardır; sonra sosyal statüsü ne kadar yüksek olursa olsun bir Hristiyanla yolda karşılaşır, Hristiyanın ona bir kenara çekilerek, yol vermesi gerekirdi" (1, s.6-H.D.A.).

Avrupalı sömürgeciler de etnik azınlıklara bu şekilde davrandılar, onlara "eşit haklara sahip olmayan, şu ana kadar evrensel emperyalizmin siyasetine konu olan ve kapitalist kültür ve uygarlık tarafından tarihin fonsilleri olarak kabul edilemeyen milletlere" baktıkları gibi baktılar (6, s.327-H.D.A.). Bu yukarıdaki kelimeler Asurların durumuna tamamen uygun düşüyor. Türkiye'de, 1840'larda, Batılı devletlerin de yardım ve desteğiyle Asurlar katliamlardan geçirildiler. Bu katliamlar, daha sonraları, Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale etmede gerekçe gösterilmiştir. Bu andan itibaren Asur sorunu, Türkiye'de ve bir süre sonra da İran'da uluslararası bir ilgiye mazhar olmuş ve Asur ulusal kurtuluş hareketi bu bölgedeki ulusal kurtuluş hareketinin bir parçası durumuna gelmiştir.

Yazarın bu konuyu seçmesi ve onu ansiklopedik bir çerçeveye alması şimdiye kadar, üzerinde durulan bu dönemde Asur sorununu ağırlıklı olarak ele alan bilimsel araştırmaların bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte genel olarak Asurlar konusuna ilgi çok eskidir, çünkü 1840'lı yıllardan itibaren Rus periyodiklerinde Asurlarla ilgili çeşitli makaleler çıkmaya başlamıştır. Bununla, Rus bilginlerinin bu konuya yönelmeleriyle Asur tarihi, dini ve kültürü araştırmalarına büyük bir hizmet sunduklarını söyleysek doğruyu söylemiş oluruz. Bu alandaki en çaplı çalışmalara örnek olarak Safony Skoleski..., R.Ticmen,

Y.E. Lalayan ve S. Figin'in eserleri gösterilebilir. Bu yazarlar çabalarını Nestûrî Kûlisesi ile Asurların etnik kökeni, tarihi ve sosyo-ekonomik yapısı araştırmalarına ayırmışlardır. Biz bu kitabımızın yazımında Rusya'nın Asurların yaşadığı bölge ve şehirlerdeki (Van, Urfa, Musul, Mardin, Diyarbakır, Harput, Urmiye) temsilcilerinin mektupları ve istihbari bilgilerinin oluşturduğu arşiv belgelerinden (28-29) büyük ölçüde yararlandık.

Asur ulusal kurtuluş hareketinin incelenmesinde en büyük pay ise Sovyet bilginlerindir. Bu konuya ilişkin olarak Dumeyis'in (90-H.D.A.) I. Dünya Savaşı öncesi ve sırasındaki Asur tarihine ayrılmış olan makalesini anabiliriz. Yine G.Y. Mirski de Asur sorununun araştırılması konusunu ortaya atmış ve bu konuda *Günümüzde Irak* gibi bir çok çalışma yapmıştır. İngiliz emperyalizminin 1933 yılında Asurlar karşısı kışkırtmalar yoluyla oynadığı çirkin rol, tarihte ilk kez Sovyet doğu bilimi aracılığıyla açığa çıkarılmıştır. Mirski Asur sorununu inceler ve Asurların konumu ile Irak'ta ulusal hakları için yürüttükleri savaşı tahlil ederken son çalışması olan *Asya ve Afrika Ülkelerinde Ordu ve Siyaset'i* (131-H.D.A.) kaleme alır. O bu çalışmasında "Rejime düşman Asur azınlık hareketinin vahşice bastırılması ve bunun ardından halkın soykırımdan geçirilmesinin Irak tarihinde unutulmayacak bir utanç damgası olarak kalacağını" belirtir. (131, s.141-H.D.A.).

Asurlar konusu N. Halfin'in "Kürdistan Uğrunda Mücadele" (165-H.D.A.) adlı çalışmasında da işleniyor. Halfin bu yapıtında arşiv malzemesi ile Rus ve yabancı bilginlerin Asur tarihi ve dini konularındaki çalışmalarına dayalı olarak çalışma yapıyor, Kürtlerle Türklerin karşılıklı ilişkilerini araştırıyor ve yabancı misyonerlerin çeşitli gruplar arasında dini düşmanlığı körükleme çabalarını kınıyor.

Araştırmacı S. Lazarew (114-115-H.D.A.) de Asur konusuna büyük önem vermiştir. O yapıtlarında emperyalist devletler arasındaki rekabeti, Asur-Kürt ilişkilerini ve XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarındaki Asur toplumunun sosyoekonomik açıdan tahlilini araştırmıştır. Yine, o, Asurların I. Dünya Savaşı'na katılmasına, eski (Rus-H.D.A.) Doğu Kûlisesi'ne geçmesine ve de bunun gibi Rus misyonerlik komitelerinin hareketlerine geniş önem vermiştir.

Asurlar konusuna ayrılmış en geniş makale ise Kürt tarihi araştırmacısı M.A.Kemal'in (100–H.D.A.) imzasını taşımaktadır. O 1930'lu yıllarda Irak'taki Asur sorununu incelemiş; Irak rejiminin halk düşmanı ve Asur karşıtı politikasını gözden geçirmiş, ayrıca İngiltere'nin Irak'la ilgili politikasını ve ülkedeki (Irak) yurtsever güçlerle doğrudan ilişki kuramayan Asur önderlerinin ileri görüşlü olmaktan yoksun oluşlarını eleştirmiştir.

Mençevili E.M. (127–H.D.A.) ve Fıdnçenkof F.E. (162–H.D.A.)'nin çalışmaları Irak'ta Asur sorunu araştırmaları alanında çok sayıda değerli eserler kazandırmıştır.

Bu araştırmacının (Matfiyef Bar Mattay-H.D.A.) sunduğu hizmet, Irak'ta Asur ulusal kurtuluş hareketinin gerçekçi bir değerlendirilmesinden ibarettir ve bunu Arap ulusal kurtuluş hareketinin bir parçası olarak açıklayabilirim.

Batılı referanslara gelince bunlar uygulamada Asur tarihinin bütün aşamalarını, özellikle de yeni ve çağdaş dönemlerini ele alıyor. Bu referansları ülkelerinin politikalarını aklama amacı güden taraf tutanlar ve eleştirel bir yaklaşıma sahip olanlar şeklinde ayırabiliriz. Birinci gruba dahil araştırmacılara örnek olarak İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin, onların gezgin, bilgin, diplomat C.B. Thomsen, F.E. Shet, Bitşof, R. Stafford vb. başkalarının adları gösterilebilir. (174, 177, 182, 207, 250, 257, 265, 272, 279) Bu yazarlar, başkalarından, aşırı taraftarlıklarıyla ayrılırlar, bu yüzden de eserlerindeki bütün konulara ancak eleştirel bir gözle bakılabilir. I. Dünya Savaşı sıralarında Asur ulusal kurtuluş hareketi düşüncesini ortaya atan Asur araştırmacı E. Yuhanen, (285–H.D.A.) eserleri ile dikkate şayandır. Asurların Irak'ta yaşadığı trajediyi gerçekçi bir biçimde detaylı ve ağırlıklı olarak konu edinen bir eser ise ünlü Asur tarihçi Maiik Yusuf'un (234–H.D.A.) kitabıdır. ABD'de de basılmış olan bu kitap, İngiliz ve Irak hükümetlerinin resmi arşiv malzemesiyle zenginleştirilmiştir, gerçekten de Asurları ve onların Irak'taki ulusal kurtuluş hareketini araştıran en iyi incelemelerden biridir.

Asur asıllı Amerikalı John Joseph'in araştırması (219–H.D.A.) sırada duruyor. Bu araştırma Asur tarihini ilgilendiren geniş bir soru ve sorunlar koleksiyonunu ele alıyor. Yazar misyonerlerin Asurlar arasındaki yıkıcı hareketlerine büyük önem veriyor, fakat o İngilizlerin Asurların tek kütle

halinde Irak'ın kuzeyinde iskân edilmeleri konusundaki politikası karşısında bir görüş belirtmiyor. Aynı şekilde Irak'taki Asur katliamlarına katılan İngiliz emperyalistleri karşısında da tek kelime söylememiştir.

Asurlar sahasının bu büyük uzmanının, İngiltere'yi kınayan ve onun Asurları bölmeyi hedef alan rolünü açığa çıkaran, o yıllardaki periyodikleri ve diğer yayınları görmemiş olması, düşünülemez.

İngiltere hükümetinin Irak'taki Asurlarla ilgili yayınlardan, İngiltere'nin Irak Yüksek Komseri'nin verdiği bilgilerden hazırlanmış dosyaları anmak gerekir. (45, 46, 47, 50–H.D.A.)

Bu kitabın yazarı, Asur ulusal kurtuluş hareketini aydınlatma konusunda yabancı tarihçilerin ve bu arada Sovyet tarihçilerinin dikkatini çekmemiş olan çağdaş Asur diliyle yazılmış tarih araştırmalarına büyük bir önem vermektedir. Bu araştırmalar B. Arsanis, Be. Sanrnes, M. Emir, F.b. Babila ve diğer yazarların çalışmalarıdır. (395, s.311–H.D.A.)

Bu kitabıma bazı Arapça kaynakları da aldım. Çünkü bu çalışmaların yazarları İngiliz emperyalizminin Arap ülkelerindeki politikalarını eleştirmekle birlikte Asur sorununun çeşitli yönlerini genellikle Arap milliyetçiliği mevzilerinden aydınlatmaktadırlar. (287, s.294–H.D.A.)

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ VE ORTA ÇAĞLAR ASUR TARİHİNİN TEMEL AŞAMALARI

Âsûrîler,* ya da kendilerinin kullandığı adlarıyla Asûrlar, dünyanın en eski halklarından biridir. Asurların yazılı tarihi birkaç bin yıl öncesine dayanır. Asurlar, Sami halklar topluluğuna mensup olup, kökleri kendileriyle ortak bir dil, kültür ve dine sahip oldukları Babillilere kadar uzanır.

Babil'den çıkanlar kendilerine Yukarı Mezopotamya'da en büyük şehirleri Asur (Asûr-H.D.A.) olan, bir yurt kurdular. Asur şehrinin en eski arkeolojik kalıntıları İÖ dört bininci yıla aittir. Buranın ilk sakinlerinin İÖ 2000 yılına kadar Sumerler oldukları ve bu tarihte Babil'den gelenlerin Sumerleri kentten çıkardıkları varsayılmaktadır. Asur kenti İÖ XVIII. yüzyılın başlarında büyük bir devletin merkezi haline gelmiştir. Arbaelo (Erbil-H.D.A.) Ninova ve diğer bazı şehirler bu devletin sınırları içine girmiş ve o andan itibaren Asur Devleti ilk kralları Şamsi-Adad I ile oğlu İşmid Agal I'in adlarıyla anılır olmuştur. Asur, İÖ XVIII. yüzyılda Babil'e ve İÖ XVIII. yüzyılda da Mittanilere tabi olmuştur.

Daha sonra, İÖ XV. yüzyıl sonlarında Kral Asur Libalit I'in orduları güçlü ve büyük bir devlet kurmayı başardılar. O zaman Babil Krallığı bu devletin egemenliği altına girdi. Kral Asur, Libalit I'in torunu Asur İmparatoru lakabını taşıyan ilk insan olmuştur. Asurlar İÖ XIV. ve XIII. asırlarda Yukarı Mezopotamya'nın tümünü otoritelerine bağladılar, Dicle ve Fırat boyunca uzanan bütün yolları ve Babil'e götüren ırmak boylarını ele geçirdiler.

* Arapların Asurları telaffuz biçimidir. (Ç.N.)

Asur toplumu bu aşamada belirgin sınıfsal özelliklere sahip sosyal gruplardan oluşuyordu, ve bozulma faiz borçlarının ağırlığı altında devam ediyordu. Ticari ortaklıklara girmiş olan grubun çocukları kervancılığa dayanıyorlardı. Ancak, İÖ. XVIII. yüzyılda Asurlar, bir yandan tarımda özel mülkiyet alanının genişleyerek büyük toprak sahiplerini ortaya çıkarması, diğer yandan da toplumda büyük bir kitlenin köleleştirilmesi sonucu, kervancılıktaki tekellerini yitirdiler. Çünkü İÖ XIII. yüzyıldan itibaren kol kuvvetine duyulan ihtiyaç köle kabilelerin aleyhine artmıştır. XII. yüzyıldaki duraklama döneminden sonra Tiğlath Pileser I önderliğinde Asur İmparatorluğu'nun güçlü yeni bir dönemi daha geldi. (İÖ XII. yüzyıl sonu, XI. yüzyılın başları-H.D.A.)

Tiğlath Pileser I, Babil'de, Finike'de ve Kuzey Suriye'de başarıyla sonuçlanan savaşlar yaptı,

Ermenistan yüksekliklerine birçok seferler düzenledi, ancak onun yönetiminin sonlarında Aramlar Asur devletini kuzeyden zayıflatıldılar. Bu yüzden başkent Asur'dan önce Kalhurya sonra da Ninova'ya taşındı. Aramların Asur ülkesine girmesiyle Asurlar Aramcadan büyük ölçüde etkilendiler. İÖ X. yüzyıl sonlarına doğru Asurlar ve Samiceden etkilenmiş Sumerler tek bir halkta eridiler. Şüphesiz bu durumun Asur devletinin gücünü arttırması kaçınılmazdı (127, s.301-H.D.A.). Ne var ki kültürel etkilenme karşılıklı olmuştur. Çünkü daha eski ve daha güçlü Asur kültürü Aramlar üzerinde doğrudan etkilerde bulunmuştur. İleride Asur ülkesinin en büyük topluluğunu oluşturacak olan Aramlar daha kolay olan dillerini ve alfabelerini de ülkenin tüm halkına mecburi etmişlerdir. Bu sebeple iki iş de doğal ve karşılıklı bir biçimde uygulama alanına girmiştir.

Asur kralları Asur Nasirbal II (İÖ 884-860-H.D.A.), Şalmanasar II (İÖ 860-825-H.D.A.) ve diğerlerinin Babil'de Keldanilere Suriye'de ve Yukarı Mezopotamya'da Aramlara karşı kazandıkları askeri zaferler iki halkın (Asur ve Aram-H.D.A.) tek halk biçiminde kaynaşmalarını çabuklaştırmıştır. (Bkz. 98B, s.172-H.D.A.). Bu yeni halk Asur kültürü içerisinde ve de gelenek ve görenekleriyle yetişmesi sebebiyle kendisini Asurlar olarak adlandırmış ve Babil Asurcası ile Aramca karışımı bir dille konuşmuştur. Bu dil daha sonraları, çağdaş Aramca diye de adlandırılmış olan çağdaş Asurcanın üstünde şekillendiği temel olmuştur. Son hanedan sula-

leleri (Kral Sargon sülalesi–H.D.A.) zamanında, Asur ülkesinde Asurcayı toplumun yüksek sınıfları ve din adamları konuşurdu, geniş halk kitleleri ise Aramcayı konuşmuştur. (133, s.243–H.D.A.)

Asur ülkesinin savaş siyasetinde, İÖ X. yüzyılda yeni gelişmeler olmuştur. Bu dönemde hammadde ve köle bakımından zengin bölgelerin ele geçirilmesine yönelinmiştir. Bu siyasetin bir sonucu olarak Asur egemenliği Yukarı Mezopotamya'ya kadar uzanmıştır. Asurlar, Urartu, Babil ve Med ülkeleriyle Suriye'ye birçok saldırılar düzenlemişler, ancak otoritelerinin uzun sürmediği Suriye'de şiddetli bir direnişle karşılaşmışlardır.

İÖ IX. yüzyılda, Asur ülkesinde devam eden savaşların sonucunda tarımsal faaliyetlerin başarısız kalması iç savaşlara kadar varan sosyo-ekonomik büyük bir krize neden oldu. Bu kriz, üçüncü iç savaşın Tiğlat Pileser II'ü (İÖ 745-727–H.D.A.) iktidara getirmesine yardım edecek reformlar yaptı. Onun zamanında Asur ülkesi bir kez daha savaşçı politikayı izlemiş ve geride kalan bir asır içerisinde, Urartu ve bazı küçük yerler dışında Ön Asya ele geçirilmiştir.

Tiğlat Pileser'in oğlu Şalmanassar II (İÖ 727-722–H.D.A.) ve ondan sonra Sanharib (İÖ 705-680–H.D.A.) Tiğlat Pileser'in siyasetini izlemiş ve esas olarak asker sınıfına dayanmıştır. Ayrıca aristokrat ve asilzadelerin haklarını ve ticaret şehirlerinin ayrıcalıklarını sınırlandırmıştır. Hatta Babil şehrini yıkmıştır.

Asur Haddan (İÖ 680-669–H.D.A.) ve Sargon II (İÖ 722-705–H.D.A.) bunun aksine hareket etmişlerdir. Çünkü onlar din adamları ve Babil'in seçkin sivil partisine dayanmışlardır. Sargon II yeni şehir ve kalelerin yapımına son derece önem verdi. Assur Haddun'un krallığı zamanında ise Asurlar, Saydan'ın da aralarında bulunduğu Akdeniz sahilindeki birçok şehri ele geçirdiler. Bu kralın en büyük emeli Mısır'ı ele geçirmektir. Nitekim o bu emeline İÖ 671 yılında zaferle taçlanan seferiyle kavuştu ve çok miktarda kıymetli eşyayı ganimet aldı (161, s.51–H.D.A.). Bu sırada Asur devletinin sınırları güneyde Elfan şehri ve ilk Nil'e bakan yüksekliklere ve kuzeyde Ermenistan tepelerine kadar uzandı. Asur'un sınırları doğuda şimdiki İran yaylalarına bitişti, batıda ise Büyük Sahra'ya kadar uzandı (157, s.333). Kral Assur Haddum'dan sonra Asur tahtına Aşurbanipal (İÖ 669-633) oturdu. Bu kral zamanında Asur

devleti en ihtişamlı ve en parlak dönemine kavuştu. Asurbanipal Elam ülkesine birçok saldırılar düzenleyerek Suzi, Midaktu ve Haltimaş şehirlerini yıktı ve kralları Tevman'ı öldürdü. İÖ 639 yılında Asur krallığının tarihi düşmanı olan Elam Devleti'nin bağımsızlığını nihai olarak ortadan kaldırdı, bu devleti yerle bir etti (172 B, s.86–H.D.A.) Fakat, Asur devletinin Babil Kralı Aşurbanipal'ın kardeşi Şamaş Şumukin'in önderlik ettiği koalisyon karşısında yürüttüğü uzun savaş en sonunda Asur ülkesini yıkıma uğrattı. Bu savaş Asur ülkesini ve ona tabi krallıkların ekonomisini yıktı. Bu savaşlar sonucunda Babil-Med koalisyonu Asur ülkesini yıkarak şehirlerini düşürdü. Böylece Asur devletinin varlığı kesin olarak sona erdi.

Asur İmparatorluğu'nun İÖ 605* yılında düşmesinden sonra Medler ve Babilliler, Asurların bir bölümünü esir aldılar, bir başka bölümünü de Suriye'ye ve Asur'un dağlık yörelerine (bugünkü Kuzey Irak–H.D.A.) ve de İran'a sürdüler. Geri kalanlar ise, ki bunlar Asurların en büyük bölümünü oluşturuyorlardı, eski yerleşim bölgelerinde hayatlarını sürdürdüler.

Yazarların büyük bir çoğunluğu koalisyon güçlerinin (Babil-Med–H.D.A.) Asur devletinin başkenti Ninova'yı ele geçirirken uyguladıkları işkence sahnelerini yazmışlardır. Fakat Gear, Kitsi ve başkalarının çalışmalarında zafer kazanan orduların, Asur prenslerin ve ileri gelen kişilerinin kökünü kazıdıklarını ve şehrin geride kalan ahalisini yerlerinde bıraktıklarını ve bazılarını da taşraya göç ettirdiklerini okuyoruz (227 A, s.315-316–H.D.A.). Asur ordusunun geriye kalan unsurlarını ise, Kral Asurbanipal'in kardeşi, Asur şehriden, Ninova'nın kuzeydoğusundaki Harran'a götürmüş, bir süre sonra da bu ordu, komşu Urartu'da gözlerden uzak kalmak amacıyla daha da kuzeye İysala bölgesine çekilmiştir. Ancak Medler, Urartu topraklarına da girerek, başkenti Tuşpa'ya kadar gelmişlerdir (91A–s.315-316–H.D.A.). Asur ordusunun bir bölümü ile ona tabi olan topluluklar ve takip edilen silahsız insanlar Asale dağlarında kaldılar. Son grup ise Fırat'ı aşarak, Asur ordusunun en son İÖ 605 yılında yıktığı Karkamış'a (Carablus–H.D.A.) sığındı. Denildiğine göre Asur halkı işgalciler tarafından yok edilmedi. Nitekim bunu gösteren birçok delil görüyoruz. Asur tarihçi B.Ğ. Arsanis'in yazdığı gibi Asur ülkesinin yıkılışı

* Tarihi kaynaklar Ninova'nın İÖ 612 yılında düştüğünü bildiriyor. (Ç.N.)

sırasında Asurlar, uzun yıllar yaşayacakları Asur'un Asi dağlarına (bugünkü Kürdistan-H.D.A.) sığınmışlardır (298, s.6-H.D.A.). Başka bir kitabında aynı yazar şunları anlatıyor:

"Asur devletinin düşmesinden sonra Asurlar tümüyle yok oldular, aksine onların bir kısmı Maqlub ve Sincar'daki Asur dağlarına sığındı. On komutan, Asur askerleriyle Nusaybin şehrine doğru yola çıktı ve orada şimdiki Lirfa şehrinin bulunduğu yerde Esraya (on demektir-H.D.A.) adında yeni bir devlet kurdular. Bu devlet daha sonraları Lisraviyna olarak anılmıştır" (299, s.47-H.D.A.).

Bir diğer Asur yazar, Emiyr Menşi de son savaşlar sırasında, Asur ordusunun bir bölümünün kuşatmayı yararak, çok sayıda saklanma ve korunma alanlarının bulunduğu Asur dağlarına doğru çekildiğini yazıyor (295, s.217) Kitab-ı Mukaddes de bu sözleri destekliyor. Çünkü *Tevrat*'ta "Ey Asur Kralı! Çobanların uyudu, önde gelen adamların toprağa gömüldü, halkın dağlarda darmadağın oldu ve onları bir araya getirebilecek hiçbir kimse de yoktur" ifadeleri yazılıdır (Ahd-i Kadim, Peygamber Nahum'un Ninova Rüyası, Üçüncü Bap, 18. ilahi-H.D.A.).

Aradan yıllar geçti ve Asurlar tarihi yurtlarına dönmeye başladılar. İngiliz tarihçi ve arkeolog S. Lewid (227 A, s.37-H.D.A.) bu konuyu yazmıştır. Fars Kralı Keyasar'ın (Keyr-H.D.A.) Asur devletinin düşüşünden 66 yıl sonra düzenlediği ve bize ulaşabilen belgede Asurları asıl yurtlarına döndürdüğü anlatılmaktadır:

"Onları bir araya getirdim, onlar için evler yaptırđım. Nabunid'in kendilerini, ana tanrıçayı öfkelenđirmek için kurban olarak sundukları Sumerlerin ve Akadların tanrıçası ise onları Babil'e götürdü ve Marduk'un dileği doğrultusunda büyük ana tanrıça kendisine dokunulmadan, sarayına geri gönderildi" (165 A, s.211-H.D.A.).

Mediya'yı ve Babil'i ele geçiren Keyaksar'ın ölümünden sonra Fars Krallığı tahtına oğlu Kambis oturdu. Bunun zamanında Farslarca işgal edilen bölgelerdeki halk kitlelerinin durumu kötüleşti. Ağır vergiler, savaş tazminatları ve seferberliğin devamı, bütün bunlar sömürgeleştirilen halkların isyan etmeleri sonucunu doğurdu. Ancak Kral onlara sert bir biçimde karşılık verdi, onları kovaladı ve şiddetle cezalandırdı. Onları otoritesine

bağladıktan sonra ülkelerini Fars Krallığı'nın ilave sömürgeleri haline getirdi. Yunanlı eski tarihçi Herodot, Asur ülkesinin bu sömürgelerin en zengin olduğunu anlatıyor ve kitabının ileriki sayfalarında ise "...Fars devletinin dokuzuncu eyaletini oluşturan Babil'den ve Asur ülkesinin geri kalan bölümünden Kral Darius'a 1 000 büyük sanatçı ile 500 hadım genç gelmiştir" (80, I. Kitap, s.99–H.D.A.).

Bu zengin sömürgelerini yitirmekten korkan Darius, bir süre sonra Asur ayaklanmasının önderlerine karşı birkaç koldan saldırı başlattı. Bu önderlerden birinin idamına ilişkin bilgiler Bisütun'da Darius I'e ait bir kitabede yazılıdır.

Darius I, kendisine ait bir diğer kitabede de Suzi'deki sarayının inşasından söz ederken Asurları şu şekilde anıyor:

"Toprağı derin bir biçimde kazdığım ve çakıl taşlarla doldurttum, Sonra da kerpiçten duvar ördürdüm. Bütün bu işleri yapanlar Babilliler idi. Yine Lübnan dağlarından selvi (veya Katran-H.D.A.) ağacını getirttim. O ağacı Babil'e kadar Asurlar getirdiler" (77 A, c.II.s.190–H.D.A.).

Bunlardan başka, yine Darius I'e ait Persepolis'teki bir üçüncü kitabede Asurlar üzerine yapılan savaşın anlatıldığını görüyoruz (244 A, s.98–H.D.A.). Fakat en geniş ve en önemli bilgilere, yıkılışından yüz elli yıl sonra Asur ülkesini ziyaret eden tarihin babası Herodot'un kitabında rastlıyoruz. Herodot kitabında Asurların elbiselerini, gelenek ve göreneklerini, işlerini ve mahkemelerini tanıtmıştır. Asurların elbiselerinin ayaklara kadar uzanan keten bir fistan ile onun üstüne giyilen yünden bir aba ve bütün bunların üzerine giyilen günümüzün paltosuna benzeyen beyaz bir abadan oluştuğunu, ayakkabı olarak da evdekilere benzer bir tür terliğin kullanıldığını, saçların uzun olup bir bağla bağlandığını ve bu saç biçiminin insanı ürküttüğünü, herkesin parmağına fantazi yüzükler taktığını ve ustaca işlenmiş birer asa taşıdığını yazıyor (80, Birinci Kitap, s.101–H.D.A.).

Darius I'in oğlu Kserkses'in (İÖ 486-465–H.D.A.) Pers yönetiminin başına gelmesi, Küçük Asya'ya hâkim olmak için Yunanlılarla sürekli bir savaş dönemi yarattı. Kserkses Persli insan gücü göndermek istemesinden sonra Medler, Baktrialılar, Hintliler, Ariler, K... Asurlular ve başka-

ların da aralarında bulunduğu, hakimiyeti altında yaşayan bütün halklardan gençleri ordusuna çağırmaya başladı. İşte size Herodot'un, Kserkses'in silah altına aldığı Asurlar hakkında söyledikleri: "Savaşlar sırasında Asurlar, açıklanması zor bir biçimde yapılmış olan bakır miğferler giymişlerdi. Ayrıca yanlarında kalkanlar, mızraklar ve eski Mısırlılardakine benzeyen hançerler vardı. Bunlara ek olarak demir çivileri bulunan tahtadan ve ketenden zırhlar taşıyorlardı" (80, yedinci kitap, s.332–H.D.A.).

Artaxerxes II'ye karşı Küçük Kyros'un yanında savaşa katılan ve Yunanlı Onbinler'in –Med toprağı olarak gördüğüm Asur ülkesi– Babil'den Trabzon'a dönüşlerine komuta eden Yunanlı tarihçi ve devlet adamı Ksneophon, tahminen İÖ 430, 354-335'te kendisinin Kâlih şehri ve eski Asur başkenti Ninova çevresinde oturan yerli nüfus gördüğünü anlatıyor. Bu konuyla ilgili olarak akademisyen B. Tavaref'in, Ninova'nın ve Asur ülkesinin, Anabasis adlı kitabında Ninova'nın yerini belirtmeyen Ksenophon'un yüzeysel bilgilerine dayanan bazılarının söylediği gibi tümüyle haritadan silinmediği şeklindeki görüşünü de belirtmek isteriz. Bu sırada adı Athûr'a (Asur–H.D.A.) dönüşen Aşûr ülkesi bir Pers eyaletiydi. Ninova şehri, bir Roma askeri kolonisi şeklinde ortaya çıkmıştır (161, c.II. s.83–H.D.A.). Anaabasis'in çevirmeni ve yorumcusu M.Y. Maksimova şunları söylüyor:

"Ksenophon Dicle ile Fırat arasında kalan orta bölgeyi, eski bir Asur eyaleti olduğu zaman da, Mediya olarak adlandırmıştır. Gerçekte Mediya, bu bölgenin doğusuna Hazar Denizi'nin güneydoğusuna düşüyordu" (113 A, 264–H.D.A.).

Geri çekilmekte olan Yunanlılar, Larsa, Mesbiyla ve Teliqa şehirlerinden geçmişlerdi. Bu bağlamda İngiliz bilgin S. Lewid'in Ninova'nın düşmesinden seneler sonra hayatta kalan yerli Asurların kente geri döndükleri ve Dicle ırmağının karşı yakasında Mesbiyla adını verdikleri yeni bir kent kurdukları şeklindeki düşüncesi dikkatimizi çekmiştir. (118, s.17–H.D.A.). Yine Makedonyalı İskender ile Pers Kralı Dariyus III arasında yapılan ünlü savaş da Asur Köyü Gugamiyla'da olmuştu. Romalı tarihçi Aryan Makedonyalı İskender'in doğu seferini anlatırken, Onun

Dicle ırmağını geçtikten ve ordusuna bir dinlenme süresi verdikten sonra sol tarafında Garuniye dağlarının sağında da Dicle ırmağının bulunduğu Asur ülkesini aşmaya başladığını yazmıştır (63, s.109–H.D.A.).

Asurlar ve onlardan sonra da Babiller Büyük İskender'i kendilerinin bir kurtarıcısı olarak karşılamışlardır. Öyleki Babilli kahinler (din adamları–H.D.A.) Onu Babil'e Kral yaptılar (98 A, s.308–H.D.A.). İskender İÖ 325 yılında Hindistan'dan Mezopotamya'ya döndükten sonra yeni seferler düzenlemeye başladı. Arap yarımadası etrafındaki görevini tamamlamak için büyük bir deniz filosu kurmaya başladı, (270, s.279–H.D.A.) Gemi yapımında servi ağacından tahtalar kullandı. Çünkü o zaman Asur ülkesinde bu ağaçtan başka çok sayıda ağaç yoktu. (46, s.228–H.D.A.). Büyük İskender Mezopotamya'da sulama şebekelerine önem vermiştir. Bu şebekelerin yapımında Asur işçiler çalıştırılmıştır. Aryan bu konuda şunları söylemektedir:

"Eğer suları durduran ve suları ırmak yatağında geriye döndürecek olan setler olmasaydı Fırat'ın bütün suları bugünkü Şattül-Arab'a akacak ve Asur ülkesi susuz kalacaktı. Babil'in güçlü hâkimi, can-siperane çabalarla Şatt'a doğru akan Fırat'ın önünü kapatmayı başarmıştır. Ancak bu set, toprağın alüvyonlu olması göz önüne alındığında kolaylıkla ortadan kalkabilirdi. Bu özellikleri dolayısıyla topraklar suyu emecek ve bu yüzden de suları kanala akıtmak için iş zorlaşacaktı. Bu işte on binlerce Asur üç ay boyunca çalışmıştır" (63, s.231–H.D.A.).

Aynı şekilde Strabon da (İÖ 63/64-22/24–H.D.A.) notlarında Asurların devletlerinin yıkılışından sonra da yaşamaya devam ettiklerini anlatıyor ve bu bilgiye Kyrus'un Babil Devletini ele geçirmesinden sonra ahalisinin döndüğü Asur şehrini tanıtırken de rastlıyoruz. Asurlar burada tapttıkları Tanrı Asur için tapmaklar yaptılar. ... Tanrı Asur için yapılan bu tür merasimler Barfini'nin zamanına kadar devam etmiştir (112 A, s.168, 170, 177–H.D.A.). Fransız oryantalist G. Masper, yurtlarından koparılan ve Kyrus'un Babil'in düşüşünden sonra kendilerini kurtardığı Asurların, Asur şehrine geri döndüklerini, orayı yeniden inşa ettikleri ve tarım ve ticarete yöneledikleri için müreffeh bir hayat kurduklarını yazmıştır (123 A, s.676–H.D.A.). Yine biliniyor ki, Parth Kralı Mithridates'in Selev-

kosların kralı ile İÖ 141 yılında yaptığı savaşlar sırasında Asur toprakları üzerindeki bir şehirle dostluk ve iyi komşuluk mesajını iletmek üzere Mithridates I'e bir Asur heteyi gelmiştir (190, s.23–H.D.A.).

Böylece Asurların birdenbire yok edilmelerinden söz eden ve genellikle çoğu tarihçiyi dehşete düşüren görüşün, gerçekte bir ilişkisi olmadığını görüyoruz. Bunun aksine İS VII. yüzyılda Asur ülkesindeki insanların, Asurların, Aramların bir parçası olmaları sebebiyle, Aramca konuştuklarını ve Asur devletinin düşüşünden sonrasına kadar varlıklarını sürdürdüklerini biliyoruz.

Bunun içindir ki, Barfini döneminde bile Asurların kendi tanrılarına secde ettiklerini ve kendi geleneklerini aynen koruduklarını görüyoruz (91, s.146–H.D.A.)

Bundan başka Asur İmparatorluğu'nun yıkılışının Asurlar'ı yok olmaya götürmediği gibi, onları Mezopotamya'nın savaşçı halklarıyla evlenip kaynaşmaya bile zorlayamadığını görüyoruz. Asurlar varlıkları, gelenekleri ve son olarak da eski kültürleri ve önceki hayat tarzlarını, çirkin ve adaletsiz bir mücadelede korumuşlardır.

Asurların bunu izleyen tarihinin, Hristiyanlıkla sıkı bağları vardır. Miladi I. yüzyılda Filistin, Suriye, Mezopotamya'nın ve İran'da yani genel olarak Asurların bulunduğu yerlerde Hristiyanlık öğretileri yayılmaya başlamıştı. Asurlar, bu yeni dine giren ilk halklardandır. Yönetimden ve siyasal önderlikten mahrum kalmalarının ardından, Kilise, Asurları dini liderlik sancağı altında birleştirmeyi başarmış ve bu andan itibaren Asur halkının dünyevi (siyasi–H.D.A.) tarihi ince bir biçimde Asur Kilisesi'nin tarihi ile iç içe girmiştir.

Asurlar, Hristiyanlık dinini kabul ettikleri sıralarda çok sıkıntılı bir konumdaydılar ve onların üzerindeki siyasi ve ekonomik baskılar büyük boyutlara ulaşmıştı. Bu durumdan bir çıkış yolu da bulamıyorlardı. Onların elçiler Aziz Tuma, Mar Mara ve Mar Adday'ın aracılığıyla Hristiyanlık dinini hızlı bir biçimde kabul etmeleri ve ilk Asur piskoposluklarının ortaya çıkışı bu şekilde açıklanır, Hristiyanlık Asur halkına birbirlerini destekleme ve tutmada ve başka kavimlerle kaynaşmamasında yardımcı olmuştur, fakat diğer yandan onların yeni güçlükler ve zulümler görmelerine neden olmuştur. Çünkü, bu sıralarda Roma eyaleti olan Suriye ile Pers devletinin eyaleti Mezopotamya'da genel olarak Hristiyanlar ve özellikle Asurlar üzerindeki zulüm artmıştır.

Urfa şehri, Asurların çoğunun yaygın mesleğinin genel olarak ziraatçılık olduğu Suriye'deki en büyük Asur yerleşim merkezi idi. Asur nüfusun içinde köleler ve birleşik kabileler halinde toplanmış hürler/efendiler bulunabiliyordu. Ayrıca otoritelerin baskısı çok sayıda Aşur din adamı, şairi ve yazarının Suriye'den kaçarak, kendilerine Ermenistan'da sığınak aramalarına neden oldu. Asur edebiyatının kurucusu Bar Daysan'ın miladi 194-222 yıllarında buna mecbur kalması bu durumun örneklerinden sadece biridir. Roma Devleti eyaletlerindeki isyan ateşini söndürmek için askeri birlikler göndermişti. Bu ordular burada yağmacılığa ve Asurlar da dahil ayaklananları öldürmeye başladılar. Fakat Roma İmparatorları bir süre sonra, Hristiyanlığın miladi IV. yüzyıl başlarında Roma İmparatorluğu'nun ve daha sonra da Bizans'ın devlet dini haline gelmesinden sonra otoritelerine yardımcı olabileceğini anlamaya başladılar. Ancak Roma'nın İran'a karşı kesintisiz savaşlar açması Fars Krallığı'na bağlı topraklarda yaşayan Asurların zulüm görmesine sebep olmuştur. Nitekim, Şahpur II (339-379) İran'daki Asurların cezalandırmasını ve kiliselerinin yıkılmasını öngören bir ferman çıkardı, Halktan Kısra'nın dinine girmelerini istedi. Hatta Piskopos Şemun Bar Sabay'dan güneşe secde edilmesini istedi. Bu piskopos bu isteğe karşı gelince diğer beş piskopos ve yüz rahip ile birlikte idam edildi. Yine Bar Sabay'ın halefleri olan papazlar Şahdost ve Bar Başmin de aynı nedenlerden idam edildiler. Kesintisiz kırk yıl süren bu zulmün sonucu olarak Şahpur II'nin zamanında on altı binden fazla Asur öldürüldü. Yezdicürd'ün (339-420) yönetime gelmesiyle Asurlara yapılan muamele aniden değişti. Tarihi kaynaklar bu durumu Kral Yezdicürd'ün, Meyyafarikin şehrinin Asur doktor ve Piskoposunun kafasındaki bir hastalığı iyileştirmesi karşısındaki minnet duygusuna bağlıyorlar. Gerçekte ise bu, ekonomik ve politik sebeplerle ilgilidir. Bundan sonra İran'daki Asurların durumu, İran makamlarının tutumuna ve, ülkenin iç ve dış siyasetindeki gelişmelere bağlı olarak kâh iyi kâh kötü olmuştur. Suriye'deki geniş halk kitlelerinin şikayetleri ise Roma sonra da Bizans yönetimlerinin feci sosyal, ekonomik ve politik baskılarından kaynaklanmaktaydı. Bunlar Asurları kültürleri ve dilleri yüzünden rahatsız etmişler ve baskı altında tutmuşlardır.

Bu gibi durumlarda halkın Bizanslıların hepsinden gördüğü kötü muamele arttı. Bizans, Asurlar ve köleleştirdiği diğer halklar için sa-

dece politik, sosyal, ekonomik ve milli zulümler yapan bir devlet olmadı, bunun aksine dini baskının da sembolü oldu. Bundan dolayı genel baskının, burada, Ortodoks (Bizans-H.D.A.) Kilisesi'ne karşı yürütülen mücadelenin akışıyla ilgili olduğunu görüyoruz.

Soydaşlarının acınacak durumlarını ilk kez dile getiren kişi Nestûrius olmuştur. Nesturius aslen Maraşlı olup yöredeki manastırların birinde rahiplik yapmış ve miladi 428 yılında İstanbul (Constantinopolis-H.D.A.) şehrinin patrikliğine seçilmişti.

Nesturius, İsa Peygamber'in çift tabiatlı (düalist-H.D.A.) oluşu düşüncesini empoze ederek, İsa'nın aynı anda hem Tanrı hem de insan olduğunu (o günkü resmi mezhebin kabul ettiği gibi sadece Tanrı olmadığını-H.D.A.) ve ikinci olarak da Meryem'in Tanrının değil İsa'nın annesi olduğunu savunmuştur. Bunun üzerine dinden bu dönme hareketini durdurmak için 22 Haziran 431 tarihinde Efes şehrinde Evrensel Konsül toplandı. Bunun ardından Nesturius ve onun yandaşları, (başta İran Asurları olmak üzere Suriye ve Mezopotamya Asurları-H.D.A.) dinden dönme hareketlerinden dolayı, cezaya çarptırıldılar. Nesturius'un patrikliği elinden alınarak önce Libya'ya oradan da 453 yılında ölünceye kadar yaşayacağı Mısır'a sürgün edildi. Bu tarihte Bizans İmparatoru II Nesturius'un bütün yazdıklarının yakılmasını emretti. Ancak, Nesturius'un bazı şahıslara yazdığı elyazmaları Asur manastırlarında korunmuş olduklarından, ateşten kurtulmuştur. Bu elyazmalarından bazıları şunlardır: *Heraclius Çarşısı, Nesturius'un Hristiyanlık Metinleri, Trajedi, Temsiller, İlahiler Kitabı ile Vaaz ve Eğitim Kitabı*.

Fakat, ne kiliseden mahrum etme, ne sürgün, ne de ölüm Bizans hükümetinin Doğudaki gerilemesini durduramadı. Buradaki halk topluluklarının sosyal ve politik protestolarından doğan Nesturiliğin yayılmasını durduramadıkları gibi Nesturius'un ölümünden sonra Nesturilik ölmediği gibi, daha çok yayıldı ve güçlendi. Daha sonraları da Bizans Ortodoks Kilisesi'nden ayrılan, Eski Doğu Asur Kilisesi'nin resmi mezhebi haline gelmiştir. Bu andan itibaren kilise önderleri Katolik patriklerin lakaplarını taşıyor oldular ve miladi IV. yüzyılın kırklı yıllarında Ruha (Urfâ-H.D.A.) Suriye'de büyük bir Nesturi merkezi haline geldi. Ruha Piskoposu Raul -ki bir Nesturi iken daha sonraları Bizans Kilisesi'ne tabi

olmuş, İri Tuma ve Barsoma gibi Nesturi taraftarlarını takibe başlamış– onları İran'a sığınmaya mecbur etmiştir. Bunlar orada Kral Pirus'un (İS 57-488–H.D.A.) desteğini almıştır.

Bu kralın desteğinin tesiriyle Barsoma İS 453 yılında Nisibin (Nusaybin–H.D.A.) şehrinin piskoposluğuna seçilmiştir. Kral Pirus, Barsoma'nın Bizans resmi kilisesine duyduğu kini, bu kilisenin İran'daki taraflarıyla yaptığı mücadelede kullandı.

Pirus'un teşvikiyle Barsoma, Nesturiliği kabul etmeyen soydaş Asurları takibe başladı. Ancak Barsoma çoğunlukla bu soydaşlarının sert direnişiyse karşılaştı. Bunun üzerine o da onların evlerini ve kiliselerini yakmaya, işyerlerini, mülklerini yağmalamaya onları, özyurtlarından çıkartma ve yok etme yoluna başvurdu. Barsoma bu şekilde binlerce soydaşını idam ettirdi. Sonra Barsoma'nın Asurların göze çarpan önderlerinden biri olması Nestur inancını kabul ettirmesine ve yeni kanunlar uygulamasına yardımcı olmuştur. Yine o Asurların Bizans Ortodoks Kilisesi'nden ayrılması işlemini hızlandırmıştır.

Nesturilik tarihinde miladi 496 yılından itibaren yeni bir dönem başlıyor. Ktesifon şehri Piskoposunun 497'de başlattığı girişim, Asurların resmen Bizans Kilisesi'nden ayrılması konusunu ele alan Asur dini liderleri konsülü toplandı ve konsül o zaman Babay Katolikosa'yı Mezopotamya Asurları Patriği seçti. Ruha, Edesa ve İran Asurlarının kurtuluş mücadelesi, Suriye Asurlarının Bizans boyunduruğundan kurtulmasında büyük ölçüde etkili olmuştur.

Bundan dolayı Bizans hükümetinin zalimce politikası, Asur halkının bir kısmını 451 yılında Bizans Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmaya götürdü. Bu olay Antakya'nın (İntakiya–H.D.A.) bölünmesi (Arşidriti-Konstantiniye–H.D.A.) olarak adlandırıldı. Bizans Ortodoks Kilisesi'nin 451 yılında Kalkedun (Kadıköy–H.D.A.) evrensel konsülünde Antakya'nın öğretilerini kınaması, ters yönde tepkiler doğurdu. Bu duruma Ruha Piskoposu Yakup Beredai'nin yürüttüğü Antakya öğretilerini yayma çalışmaları da yardım etti. Bu son çabalara Yakubilik, onu destekleyenlere Yakubiler denilmesi de işte buradan gelmektedir. Yakub'un taraftarları Antakya şehrini kendilerine merkez seçtiler. İS XV. yüzyılda bu merkez, Mardin şehri (şimdi Türkiye'de–H.D.A.) yakınlarındaki Deyru Zaferan'a taşınmıştır.

Ancak Asurların durumu değişmedi, aksine geçmişte olduğu gibi istikrarsız kaldı. Özellikle de Fars (Sasani–H.D.A.) Kralı İS 607-628 yıllarında Nesturi Kilisesi'ne bir Asur Patriğinin seçilmesine izin vermedi. Patriklik Kürsüsü bu süre içinde (137 s.88–H.D.A.) boş kaldı. İS 629 yılında ise İšo İhab II, Patriklik Kürsüsüne oturdu. Bilindiği gibi bu Patrik 628 yılında İslam dininin kurucusu Muhammed Peygamber'i ziyaret etmiş ve ondan bir "eman belgesi" teslim almıştı. Bundan sonra Patrik İšo İhab II, İran ve Suriye'deki bütün Asurlara mektuplar yazarak, onlardan İran ve Bizans'tan kurtuluşun sancağını taşıyan Araplara, her türlü destek ve yardımın sunulmasını istemeye başladı. Onlar (Araplar–H.D.A.) yalnız Hristiyanlık dini karşısında durmakla kalmadılar. Bundan da öte, bizim inançlarımıza iyi gözle bakıyorlar, müminlere, rahiplere saygı gösteriyorlar, kilise ve manastırlara zarar vermiyorlardı. (229, s.68–H.D.A.).*

Asurlara verilen eman belgesi onları askerlik hükümlerinden muaf tutmuş, onlara gelenek ve kanunlarına uyan izin vermişti. Aynı şekilde kanunlarına uyan ve dine hizmet edenlerden cizye vergisi kaldırılmıştı. Halife Ebu Bekir (632-634–H.D.A.) daha önce anılan emana bağlı kaldı ve 633 yılında Asurlarla başka bir sözleşme yaptı. (127 A. s.40–H.D.A.).

İslam dininin genişlemesi ve yayılması, ile Arap kabilelerinin yeni dinin bayrağı altında birleşmesi, İran devletinin Bizans'la sürekli savaş şartları içinde olduğu (103 A, s.42–H.D.A.) Fars derebeylerinin bölünme eğilimi içerisine girdiği, ayrıca Asurların İran, Suriye ve Mezopotamya'da Müslüman Araplara yardım ettiği bir ortamda gerçekleşti. Bütün bunlar Arapların Fars İmparatorluğu'nun Suriye'yi ele geçirmesini kolaylaştırdı. Arapların Mezopotamya'da kazandıkları ilk savaşın tarihi 633 yılının başlarındadır. 633 yılının ilkbaharında Arap komutanı Halid B. Velid büyük fars ordusunu ikinci kez bozguna uğrattı. Fars Ordusunun üzerine yapılan üçüncü ve Araplara kesin zafer getiren savaş, 638 yılında Kadisiye'de olmuştur. Bu yılın Haziran ayında Arap orduları Fars Krallığı'nın başkenti Ktesifon'a girdiler. Bu da bütün Mezopotamya'nın kayda değer bir direniş olmaksızın işgaline yol açacaktı.

* Eman belgesini Hicri 4. yılda Peygamber'in 32 Ashabı imzalamıştır. (Ç.N.)

Asur Patriği İšo İhab II'nin çağrısına uygun olarak Asurlar Araplara sınırsız yardım sundular. Nisibin (Nusaybin-H.D.A.) şehri Piskoposu Mar Yümiş'in bu çağrı üzerine Arap ordusuna Musul'u kuşatması sırasında gıda yardımı yapması ve bunun karşılığında Halife Ali'nin ona bir sevgi ve minnet belgesi sunması olayı meşhurdur (156, s.223-H.D.A.). Patrik İšo İhab II'nin ölümünden sonra Mar Yümiş, halifenin de desteğiyle Nesturi mezhebine bağlı Asurlara Patrik seçildi.

Arapların elde ettikleri toprakların genişlemesi, onları buraları idare etmede bazı zorluklarla yüz yüze getirdi. Bunun içindir ki, genellikle yönetimleri altına giren halklardan kendilerine tecrübeli yardımcıları bulunduruyorlardı. Çünkü, bu haklar sosyal ve kültürel gelişme yönünden genelde Araplardan daha yüksek bir düzeyde idiler. Nesturi ve Yakubi Asurlar bu rolü defalarca oynamışlardır. Hükümetlerin yüksek makamlarında çalıştılar, eyaletleri yönettiler ve mali işleri idare ettiler. Onlar Arap Hilafetinde kültürel alanda büyük roller oynamışlardır. Eski uygarlığın temsilcilerinden filozof, tarihçi, hekim, matematikçi ve bilim adamlarının eserlerini Araplara ilk kez tanıtan bunlar olmuştur. Arapçaya tercüme edilen eserler arasında Aristoteles'in, Hipokrat'ın, Galinus ve başkalarının kitapları vardı. Nesturilerin kültürel hareketleri, en iyi ve en güzel yönlerini temsil etmektedir. Avrupa'nın karanlıklar çağı diye adlandırılan döneme girdiği bu zamanda, kilise ile devlet arasında meydana gelen çelişkilerin bir sonucu olarak Bizans'ta bilimsel gelişme kesilirken, Nesturilik, çökmekte olan bilimleri ve pedagojik dersleri koruyan tek sığınak olmuştur. Asurlar bu bilimleri Araplara taşımayı üstlenerek gelecek kuşaklar için sakladılar.

Bilindiği gibi İspanya'da yeniden filizlenen Arap kültürü miladi XII. ve XIV. yüzyılda Avrupa aklını ortaçağın gaflet uykusundan uyandıran en güçlü etkenlerden biri olmuştur (156, s.224-225-H.D.A.).

Arap halifeleri Asurlar arasında bilimsel çabaları desteklemişler ve Urfa, Silifke, Bağdaş, Nisibin, Cundişapur ve başka yerlerde okul ve akademilerin açılmasına yardımcı olmuşlardır. Bu kurumlarda Yunanca, Arapça, Kiptice, dilbilgisi, belagat, mantık, şiir, cebir ve geometri, musiki, astronomi, fizik vb. dersler okutulmuştur.

F.N. Bokolifakaya kültür, aydınlanma ve öğretimde büyük bir merkeze dönüşen Asur okullarının seviyelerinin ortaçağlardaki üniversitelerin se-

viyesinden daha yüksek ve öğrenci sayısının daha fazla olduğuna işaret ediyor. Örneğin miladi IV. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan Nisibin akademisinde dinleyici öğrencilerin sayısı birkaç yüze ulaşıyordu (138, s.90-92-H.D.A.). Cindişapur'daki diğer Asur Akademisi ise üç fakülteyi, kapsıyordu. Bunlar bir hastanesi olan Tıp Fakültesi, bir rasathaneye sahip Astronomi Fakültesi ve Matematik Fakültesiydi (143, s.48-H.D.A.). Bilim ve kültür, Harun er-Raşid'in (789-803-H.D.A.) halifeliliği süresinde zirvesine varmıştır. Bunda da Asurların büyük rolü vardır. VII-IX. yüzyıllarda Arap halifelerin isteği üzerine, eski ve yeni Süryaniceden yapılan tercümeler Araplara büyük bir hizmet sunmuştur. Ayrıca VII. ve IX. yüzyıllarda Araplara, Yunan bilim ve felsefesinin ürünlerinden istifade etmede yardımcı olan Süryani Edebiyatı gerçekten takdire hak kazanmıştır. Araplar barbarlık çağında ve Avrupa'nın gerileme döneminde Süryanilerden aldıkları bu serveti korumuşlardır (113, s.170-H.D.A.).

Asur Kilisesi'nin, Kur'an-ı getirenler* üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bu kilisenin öğretileri aracılığıyla Mezopotamya Arapları arasında "kâinatın uluhiyeti" mezhebinin (bu mezhep Allah ile tabiatı, benzeştiren bir din felsefesi, kısacası bir tür bilimle dini birleştirmedir. (113 B, s.81-82, 90, 92-H.D.A.).

Krimski de Asur Kilisesi inanışlarının İslami tasavvufun ortaya çıkışına ortam hazırladığına işaret etmekte, sadece erkekleri değil, kadınların da yaşadığı süfi zühdü'nün bunun bir ölçüde kanıtı olduğunu savunmaktadır (113 B, s.86-H.D.A.).

Bunlardan başka Asurların Araplardaki atom bilimlerinin genişlemesinde de büyük etkisi olmuştur. Asurlardaki bilimsel çalışmalar Yunan ilimlerinin atomik bilgileri ile onun Araplar içindeki gelişmesi arasında bir köprü görevi yapmıştır. Araplar içindeki gelişmesi Asur ve diğer mütercimler yoluyla olmuştur.

Asur önderlerinin Araplarla politik anlaşma ve işbirliğine varmaları göz ardı edilirse, Arap halifeleri zamanında geniş halk kitlelerinin durumu çok zordu. Sürekli savaşlar, yabancı orduların akınları ve yüksek vergiler, yine, çok sayıda çiftçi, esnaf ve tacirin sosyal ve ekonomik durumları arasındaki eşitsizlik Asurların mutluluğu, Arap Halifeliliğinin sınırları

* İslam inancına göre Kur'an Allah kelamı olup, Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed'e indirilmiştir. (Ç.N.)

dışında aramaya zorladı. Çünkü buralarda İslamın etkisi ve mensuplarının üstünlüğü daha az etkiliydi veya hemen hemen yoktu. Bu yüzden eşitsizlik çok sayıdaki Asur esnaf ve tacirini Orta Asya, Moğolistan, Çin, Japonya, Hindistan, Sumatra ve Etyopya'ya göç etmeye sevk etti. Aynı şekilde Orta Suriye'deki halklar bundan Nesturi rahipleri'dahi uzak ülkelere göç ettiler. Bu Asur misyonerler Orta Asya halkları arasında, Afganistan da, Çin, Hindistan, Mançurya, Sibirya, Tibet, Kıbrıs vb. yerlerde Nesturiliği yaymaya başladılar. (147, s.132–133-H.D.A.).

Çin'deki Nesturiler on beşten fazla şehirde yaşadılar. Siyando olarak da bilinen Sıçuan'da piskoposlar vardı ve burası Çin'deki Nesturi merkeziydi. Avrupalı gezgin Ruysbroek bu sıralarda Büyük Mengü Hanın sarayını ziyaret sırasında orada çok sayıda Nesturiyle görüşmüştü (147, s.127, 132, 133, 234–H.D.A.). Nesturi Kilisesi Moğolistan'da da büyük bir rol oynamıştır. XI. yüzyılda Asur misyonerler buradaki bir kabileyi, başında lideri Yuhan'ın (Yuwan–H.D.A.) bulunduğu halde Hristiyan yaptı. Bu da Haçlı Seferleri ve Moğol akınları döneminde Rahip Kral Yuwan adıyla birbirinin varlığına ilişkin olarak Avrupa'da çıkan söylentilerin aslını oluşturmuştur.

Nesturi Asurların Moğol Hanı üzerinde büyük etkisi olmuştur. Hanlar, Arap Halifeliğine ve daha sonra da Mısır Memlüklerine karşı mücadelelerinde Avrupalılar ile birlik kurmak üzere Asurları çeşitli diplomatik görevlerle Avrupa'ya göndermiştir.

Nesturiliğin Büyük Hanlar (Moğol Kralları–H.D.A.) tarafından çevrelenmesi Moğol saldırılarının zaferlerle ve kolay akınlarla gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu da görüldüğü kadarıyla Mengü Han'ın İslam dünyası üzerine büyük seferler başlatması kararını almasında belirgin bir rol oynamıştır.

Asurlar Moğollara kurtarıcı gözüyle baktılar, ancak bu işgalciler de onlara beklenen özgürlüğü getirmediler. Durumları Moğol Kralları yönetimi dönemine kadar eskisi gibi kalmıştır. Büyük Han Mengü'nün 1260 yılında ölümünden sonra ardılları arasında ayrılık ve düşmanlık belirtileri ortaya çıktı. Bu anlaşmazlıkların neden olduğu düşmanlıklar sömürge halklara ve bunların içinden de en çok Asurlara yıkım getirdi. Buna ek olarak çoğunlukla Asurlarla Moğollar arasında meydana gelen çatışmalar bu ortamda Asurların takip edilmesine ve zulme uğramalarına

neden oldu. Bir süre sonra İslam dinine girecek olan Abaka Han'ın en küçük kardeşi yönetim mekanizmasının başına geçince (1282–H.D.A.) zulüm daha da şiddetlendi.

Abaka Han'ın ölümünün ardından Argun'un Moğol tahtına oturmasıyla kendileri aracılığıyla Avrupa hükümetlerine yakınlaşma ümit edilerek, Asurlara biraz himaye gösterildi. Argun'un ikinci elçilik heyeti bunun en iyi göstergesidir. Çünkü bu elçilik heyetine Nesturi Rahibi Barsomi başkanlık ediyordu (147, s.68–H.D.A.). Barsomi'nin görevinin iki amacı vardı. Birincisi Fransa, İngiltere, Vatikan ve Moğollar arasında bir birlik kurmak, ikincisi ise Vatikan ile Nesturi Kilisesi'nin görüşlerini birbine yaklaştırmak (229, s.89-90–H.D.A.).

1288 de papalığa seçilen Papa Nikolay IV'ün Barsomi ile birkaç görüşmesi olmuş ve ondan Nesturi Kilisesi ile Çin, İran ve Orta Asya'ya misyonerlik heyetleri gönderilmesi konularında değerli bilgiler almıştır.

Bu da Katolik Kilisesi'nin doğu devletlerine girmesi için uygun ortamın hazırlanmasına yardımcı olmuştur. Muhtemeldir ki, Fransisken Montikorfniyo kardeşliğinden bir üyenin önderliğinde İran, Hindistan ve Çin'e gönderilmiş olan heyet, yukarıda sözü edilen görüşmelerin bir sonucudur.

Argun'un ardılları Batıyla bağlarını güçlendirmeye çalıştılar, fakat işin sonunda –yörede oturan geniş halk kitlelerinin dini olduğundan– İslam dinini kabul etmelerinin daha doğru olacağını düşündüler. Bunun üzerine Asurların durumu yeniden kötüleşti. Çünkü onlar için geniş kapsamlı bir zulüm dönemi başlıyordu.

Timurleng'in askeri seferleri Hulaguoğullarının başlattığı politikaya bir son vermiştir. Timurleng'in emriyle Çin sınırından Akdeniz kıyılarına kadar uzanan geniş bir alanda Asurlar yok edilmeye başlandı. Bu soykırımdan yalnız üç Asur topluluğu kurtulabildi. Bunların birincisi Milbar kıyısı üzerinde Hindistan'a sığındı. İkincisi deniz yoluyla Kıbrıs'a geçti. Üçüncüsü ise (aralarında Asur Patriği de vardı) Kuzey Irak dağlarına doğru yola çıktı (H.D.A.).

Timurleng'in 1405 yılında ölümünden sonra Mezopotamya çok şiddetli iç çatışmalar alanı ve İran kralları için kolay bir lokma haline geldi. 1508 yılında Safeviler devrinde İran Şahı İsmail I, göçebe Türk kabileleri Akkoyunlulara karşı birkaç zafer elde ederek Irak'ı ve baş-

kenti Bağdat'ı işgal etti. Öte yandan Osmanlı Sultanı Mehmed II, 1453 yılında başkenti Konstantinopol'u ele geçirerek Bizans devletinin varlığına son verdi. Sultan Mehmed II'nin emriyle Nesturi ve Yakubi kiliseleri Yunan Patriğine bağlandı. Daha sonra da Ermeni Kilisesi'ne tabi kılındı. Bu durum XIX. yüzyılın kırklı yıllarına kadar sürdü. Osmanlı topraklarını genişletmek için Kuzey Suriye ve Mezopotamya'yı işgal etti. XIV. yüzyılın otuzlu yıllarında Avrupa diplomatik yollardan Osmanlı Türkiye'si'ne müdahalelerine başladı. Bunu daha sonra ekonomik ve politik müdahaleler izledi.

1535 yılında Fransa ve Türkiye Kapitülasyon düzenini başlatan bir anlaşmayı imzaladılar. Fransa, başka imtiyazlarına ek olarak bu anlaşma gereği Osmanlı Türkiye'sindeki Hristiyanların koruma hakkına sahip oluyor. Bu anlaşmanın üçüncü maddesi Fransa'nın çeşitli kavimlere mensup Hristiyan çevrelerde Katolik mezhebini yayma hakkından söz ediyor (61, s.178–H.D.A.). Fransa böylece Protestan kiliselerinin de Türkiye'deki Hristiyanları koruma hakkına sahip olduğu 1878 yılındaki Berlin Konferansı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyanları korumayı sürdürdü.

Fransa Osmanlı Türkiye'sinden Hristiyanları himaye hakkını aldığında Papa'nın temsilcileri Fransız Kral ve Kardinalleri aracılığıyla çalışır oldular. "Roma'nın önünde Osmanlı Türkiye'sindeki Hristiyan reaya arasındaki Katoliklik propagandasını başlatma yolları açıldı. Osmanlı sultanının Fransızlara ilk mali yardımı sunmasının üzerinden 50 yıldan daha az bir süre geçtikten sonra Cizvitler ve onlardan sonra da Kebüşilerin öncüleri Osmanlı devleti topraklarında görünmeye başladılar (61, s.180–H.D.A.). Bunların propagandaları öncelikle ve ağırlıklı olarak doğu Hristiyanlarına, özellikle de Asurlara yönelikti. 400 yıla yakın süren Osmanlı hâkimiyeti, Yakınoğudaki Asurlar da dahil, sömürge halklara mutlak dini ve ulusal baskı, kültürel bilinçten yoksunluk gibi bir trajediler dizisi getirdi. Aynı şekilde sınırsız zulüm ve sömürü ile bu baskılar altında ticaretin gerilemesi, şehirlerde yaşayan ticaret ve meslek erbabını kırsal bölgelere göçe ve yerel feodallerin yanında toprak kiralamaya mecbur bıraktı. Fakat çiftçilerin durumu kentlerdeki kardeşlerinkinden pek de iyi değildi. Açlık, yoksulluk ve topraksızlık binlerce Asuru köylere göçmeye ve dağlara sığınmaya itti. Ancak çiftçilerin hoşnutsuzluğu kendilerine

zulmedenlere karşı bir ayaklanmayı beraberinde getirdi. XVI. yüzyılın doksanlı yıllarında çiftçilerin gösterileri Türkiye'nin bütün doğu bölgelerini kaplamaya başladı. 1659 yılında Asur ve Kürt çiftçilerin eşi görülmemiş bir biçimde katıldığı büyük bir çiftçi ayaklanması Kuzey Irak'ı kasıp kavurdu.

XVII. yüzyıldaki politik ve ekonomik kriz Osmanlı Türkiye'si düzeyinin temellerini sarsmaya başladı ve o zaman merkezi güçler etkisini göstermeye başladı. Çünkü yerel Müslüman derebeyleri nüfuslarını artırmayı ondan sonra da B... 'den ayrılmayı amaçlıyorlardı. Bununla da kendilerine vilayette ve kazalarda çiftçileri acımasızca sömürme olanağı ve-recek olan mutlak ve tam bir otoriteye sahip oldular.

Türk uyruğunda bulunan Hristiyanların durumu ise son derece zordu. Bundan dolayı zulüm gören Hristiyan vatandaşların, misyonerlerin çağrılarına karşılık vermesi ve Latin Kilisesi'ne sarılmasında garipsenecek bir taraf yoktur. Özellikle de Roma Kiliselerinin birliğinin yeniden sağlanması Doğu Hristiyanları için yeni muhtedileri büyük bir hararetle karşılayan ve onların çıkarlarını Osmanlı Saltanatı nezdinde kuvvetle savunan Fransız diplomacısı tarafından güçlü bir himayeye mazhar olmasıyla gerçekten somut yararları beraberinde getiriyordu (61, s.181-182-H.D.A.).

İtalya, Fransa ve diğer devletlerdeki egemen sınıflar, doğu halklarını nüfuzları altına almak, Yakın ve Ortadoğu'daki mevzilerini takviye etmek yolundaki özel gayeleri için Katolik Kilisesi'ni kullanmışlardır. Bu Katolik Kilisesi önderliğinin planlarına da uygundu.

Ancak, Katolik misyonerlerin Asur çevrelerine sızması barışçıl yollardan olmadı. Bu misyonerler, ciddi bir direnişe çarptılar ve Katolik misyonerler karşısında ilk mücadeleyi yönetenler, Kıbrıslı Asurlar olmuştur. Ancak bütün bunlara rağmen Papa Eugenius IV zamanında Katolik Kilisesi'yle birleşmeye mecbur edildiler.

Rum Katolik Kilisesi, Katoliklerle birleşme operasyonunu kolaylaştırmak için Nesturi ve Yakubi Kiliselerini birbirinden ayırmaya kalkıştı. Bunun için de bazı Asurların Nesturi Kilisesi'nde Patrikin serbestçe seçimini kabul etmeyerek bunu veraset usulüne çevirmeyi öngören Mar Şamun V'in kararını kabul etmemesi olayını istismar ettiler. Mar Şamun V'in bu kararı almasındaki amacı Katoliklerin ve Türk yöneticilerinin

Asur Kilisesi başkanının seçimine müdahalesini önlemektir. Fakat bir grup Asur, Katolik misyonerlerin de kışkırtmalarıyla Patriğin bu kararına uymayarak seçim yapılmasını istediler. Asurlar Deyr Rebin Hörmüz'de görevli bulunan Yuhanna Sulaqa'yı kendilerine Patrik seçtiler. Ancak çok geçmeden bu şahıs, Roma Papası Julios III tarafından atanması için Roma'ya gitti. Nisan 1553'te Yuhanna Sulâqâ Babil'e patrik atandı. Yeni Kilise kendi içişlerinde serbestliğini korumakla birlikte Rum Katolik Kilisesi'yle birliğe girdi. Patriğin bu Kiliseyi önermesi ve kararlaştırması Roma Papasınca da onaylanıyordu. Bu kiliseye tabi olanlar ise Keldani Asurları diye adlandırılmışlardır. Yuhanna Sulaqa da bütün Asurları Rum Katolik Kilisesi'nin bayrağı altında birleştirmek emeliyle Mezopotamya'ya dönmüştür.

Bağımsız Asur Kilisesi'ndeki Ruhani liderlerle Asur halkının çoğunluğu bu birliğin karşısında durmuşlardır. Asurların oturduğu bölgelerde olayların artmaya başlaması sebebiyle, Türkiye hükümeti Yuhanna Sulaqa'ya karşı sonuç verecek kesin kararlar almaya mecbur etti. Türkiye'nin yöneticileri Nesturi Asurları desteklemişlerdir. Çünkü onlar o gün büyük Avrupa devletlerinin ülkelerinin içbölgelerine girmesi için çalışan Avrupalı misyonerlerin nüfusunun güçlenmesini istemiyorlardı. Aynı şekilde vatandaşlarının çoğunluğu önünde otoritesinin zayıflamasını istemiyorlardı. Buna uyarak Türk paşası 1555 yılında Diyarbakır'da Yuhanna Sulaqa'yı idam ettirerek yerine Odişu'yu, Keldani Asur Kilisesi'ne patrik yaptı. Fakat bu Patrik zamanında yeni tabuların niyeti Keldani Asur Kilisesi'ni terk edip kendi başlarına var olan Asur Kilisesi'ne katılmaktı. Bunun için misyonerler bu birlikçileri kendilerine itaat ettirmek için çalıştılar ve Rum Katolik Kilisesi de Keldani Asurlarına, bu hususta, eskisinden daha sağlam bir birliği imzalamalarını önerdi. Ancak bu iki aşamada Keldani Asurlarını Roma'ya sağlam bağlarla bağlayamadı.

Bu durum Rum Katolik Kilisesi dışında iki tarafa da köklü birlik ilişkileri ihtiyacını kavratmıştı.

XIX. yüzyılın kırklı yıllarında bir yandan birlikçilerin patriği Mar Yuhanna ile diğer yandan da Papa Gregorius XV arasında anlaşmazlık çıktı. Mar Yuhanna Kilisesi'nin bağımsızlığını korumak için çalıştığından Katolik hücumlarını bertaraf etmek girişimiyle Konstantinopolis'e gitti ve orada Türk Sultanına Roma'yla güçlü ve yakın ilişkilerin, Sultana itaat eden halkların samimi yurtseverlik duygularını sarstığını söyledi.

Bunun sonucunda Patrik 1843 yılında Sultanın Roma Kilisesi'ne her türlü bağılılığı reddettiği bir fermanı elde etti (155, s.188-192-H.D.A.). Bu ferman Patrik'e İstanbul'da kendisine yardımcı olarak bir Başpiskopos tayin etme hakkı veriyordu. Aynı şekilde Mar Yuhanna'nın ardılı Mar Nikola Zeya da Katolıklere direnmeyi sürdürdü. Papa B. IX. 1857 yılında ona, Fransa'nın Bab-ı Ali'deki elçisinin isteğiyle o günkü Fransa elçisinin isteğine boyun eğen Sultanın, Patrik'in Roma'ya giderek Kilise işlerini, görüşmesi isteğini içeren fermanı ile birlikte bir resmi belge (pula-H.D.A.) gönderdi. Patrik kendisini Roma'da nelerin beklediğini anlayınca huzura çıkmayı reddederek patriklikten istifasını sundu (1858-H.D.A.). (155, s.193-H.D.A.). Bunu protesto etmek üzere çok sayıda Keldani Asur, Birlikçi (Tevhidi-H.D.A.) Kilise'den ayrıldı (261, s.156-H.D.A.).

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN ÇAĞDA ASUR YERLEŞİM BÖLGELERİ

Asurlar, modern çağda esas olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda İran, Rusya ve ABD'de yaşıyorlardı. Türkiye'dekiler çoğunlukla tarımla uğraşıyorlar ve Diyarbakır, Urfa, Mardin, Nusaybin, Harput, Bitlis, Hakkâri, Kars ve diğer yerlerde oturuyorlardı. Bundan başka Yukarı Mezopotamya'da, Kuzey Doğu Suriye'de Filistin ve Lübnan şehirlerinde de yaşıyorlardı.

İran'daki Asurlar, Azerbaycan eyaletinde Urmiye vilayetinde Hay, Deyleman, Salmas, Deyr Kawer, Mergawer bölgeleriyle Tahran, Tebriz vb. şehirlerde yaşamışlardır. Rusya'daki Asurlar ise Kafkas ötesinde (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'da-H.D.A.) Yine Kuzey Kafkasya'da büyük sanayi merkezlerinde yaşıyorlar. Kars Asurları 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Çarlık Rusyası'na tabi olarak yaşamaya başladılar. Bu müddet içinde Kars, Rus idaresine geçmiştir. Hakkâri vilayetindeki Kawer'den Asurların Ermenistan'a göçüne bu kitabın yazarının üçüncü atası olan Ris Manu başkanlık etmiştir. Bu şahıs Ermenistan'da 1891 yılında Semavat köyünü kurmuştur. Kars ilindeki ikinci köy ise 1906-1908 yıllarında kurulan ve Bekre Hatun adını alan köydür. Bu köyün kurucuları da Kawer'den çıkan Asurlardır.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Asurların tarihi ise 128 yıl öncesine kadar uzanmaktadır. İlk Nesturi Asur Şikago'ya 1850 yılında gelmişti. Daha sonra da ailesi, bazı yakınları ve aşiret üyeleri yanına gelmişti. Fakat bunların çoğu Amerika'da fazla kalmayarak, biraz para kazandıktan sonra, İran ve Türkiye'deki yurtlarına döndüler. Genellikle buraya yüksek öğrenim için başka yerlerden gelerek Amerikan dini okullarından mezun olanlar Amerika'da kaldılar. Bunlar diğer Asur göçmenlerle birlikte Kaliforniya'nın Turlock kentinde yaşıyorlar. Ancak, ABD'ye göç eden en

büyük Asur kitlesi I. Dünya Savaşı'nın yurtlarından ettiği insanlardan ve 1918'den 1970'e kadar İran, Türkiye, Filistin ve diğer Arap ülkelerinden gelenlerden oluşmaktadır. ABD'deki Asurların sayısı 300 bine varıyor ve bunlar Nesturi, Yakubi ve Keldani Kiliselerine mensuptur.

Bu değişik kiliselere mensup Asurlar Amerikan Asurlar Birliği'nin öncülük ettiği lokal ve derneklerde bir araya geliyorlar. Asurlar Birliği, birçok Asur örgütünü içine alıyor ve *Asur Yıldızı*, *Asur Birliği*, *Huyada Mezopotamya* ve *el-Heres* adındaki dergileri çıkarıyor, çeşitli kitap ve tercümeleri yayınlıyor, ABD ve İran'daki birçok Asur okulunu finanse ediyor.

ABD'deki Asur derneklerinin üyeleri işçi aydın temsilcileri ile Asur toplumunun diğer gruplarından oluşuyor. Buradaki Asurlar arasında vasıfslı işçiler, ekonomistler, kimyagerler, biyologlar, öğretmenler, mühendisler, gazeteci ve yazarlar bulunmaktadır. Fakat Asurların ezici çoğunluğu General Motors, General Electric ve General Dynamics fabrikalarıyla çeşitli atölyelerde, otomobil galerileri vs. yerlerde çalışan sanayi işçilerinden oluşmaktadır.

ABD'deki Asurlar birbirine bağlı etnik bir topluluk oluşturmaktadır. Asurlar Şikago'da radyo istasyonuna, kulüplere, derneklere ve kapitale sahiptirler.

En büyük Asur kitlesi, sözü edilen dönemde, Osmanlı Türkiye'sinde yaşıyordu. Sözgelimi Hakkâri vilayetinde Asurlar nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Van vilayetinde nüfusun yüzde 18'i Asur idi. Hakkâri'nin yüzölçümü 13 bin kilometrekare yüksek dağlara sahiptir. Bu dağlardan biri vilayeti kuzey ve güney olmak üzere iki eşit parçaya ayırıyor. Kuzey bölümünün yükseklikleri tabii bitki örtüsünden yoksundur, güney parçası ise çeşitli ağaç ve çalılarla örtülüdür. Yine bu kısım geçit vermeyen sarp bir bölge olup, yüksek ve çok meyilli dağları ve büyük dere ve ırmakların suladığı uzun vadileri vardır. Büyük Zap ırmağı yörenin en büyük ırmaklarından biri olup Dicle'ye dökülür.

Aynı şekilde bu bölümde Diz, Cilo, Thuma, Aşıta dereleri de Dicle'yi besler, kuzey bölümünde ise Haşoba, Elbaa, Hurasar ve Kaver, Dicle'nin diğer kollarını oluşturur. Vilayeti kuzey ve güney parçalarına ayıran hat Beytüşşebap'ın kuzeyindeki dağ silsilesi ile Naberna yaylasından Barcelona ve Kandil'den geçmektedir. Kuzey parçasının dağları aşırı derecede

yükseklik ve inişleriyle göze batarken, güney parçasının dağları Mezopotamya düzlüğüne doğru hafif bir meyil yapar, ondan sonra iyice alçalır, Vilayeti coğrafi olarak ikiye ayıran çizgi olarak kabul edilen Naberna yüksekliklerinin etekleri Büyük Zap'a kadar güneye ve doğuya ulaşır ve güneyde Barcela dağlarının doruklarında sona erer. Hakkârî vilayeti, birçok bilgin ve gezginin övdükleri ezeli tabii güzelliğiyle tanınır. Gezgîn F. Mayfîks bu güzellik hakkında şunları yazmıştır:

"Botan'ın yukarısından Naberna tepeleri yoluyla güneye Çulamerğ'e ya da Qucans'a yöneldiğimde Cilo Dağı, yakınında parlaklığıyla bana güzel anlar yaşatan eşsiz güzellikteki bir manzara göze çarpar. Bu Nesturiler'in dağlık yurdunun ve Zap ırmağının sol tarafı boyunca uzanan bütün bölgenin panoramasıdır (121, s.98-H.D.A.). Bu vilayetin ikinci..."

Hakkârî'nin hava durumuna gelince, buranın kışı sert, karlı ve uzun olur, kış mevsiminde bu vilayetin dış dünya ile bağlantısı dört ay süreyle resmen kesilir. Vilayetin güney bölümünde hava daha çok rutubetli ve daha az başınçlı olup, yaz ve kış yağmurları görülür. Bahar yağmurlarının neden olduğu büyük miktardaki buharlaşma, buradaki insanları daraltır. Diğer yandan bu şiddetli yağmurların sonucu yöre zengin ve çok çeşitli bir bitki örtüsüne kavuşmuştur. Çünkü dağ yüksekliklerinin çoğu pelit, ceviz, fındık çam ağaçları vb. çeşitli ormanlarla kaplıdır.

Asurlar, Türkiye'de Diyarbakır, Urfa, Mardin, Nusaybin ve de Musul gibi yörelerde yaşadılar. Diyarbakır şehri (Asurca adıyla Amida-H.D.A.) Türkiye'nin güneydoğu bölgesindeki en büyük şehirlerden biri olup, Dicle ile Fırat'ı birbirinden ayıran geçit yakınında deniz seviyesinden 626 metre yüksekliktedir ve eşsiz denecek bereketiyle ünlü topraklara sahip vadiler üzerinde yer alıyor. Diyarbakır'dan sonra bu bölgenin ikinci büyük şehri Urfa'dır. (Asurca adı Urhoy olup Hayatın Beşiği anlamına gelir-H.D.A.). Bu şehir Fırat'a dökülen Karaçay'ın batı kıyısına düşüyor ve Urfa ovasının kuzeybatı yönünde ve deniz seviyesinden 515 metre yüksekliktedir. Bu ova şehirden güneye doğru, kuzey-güney istikametinde 50 kilometrelik ve doğudan batıya 30 kilometrelik bir alanı kaplıyor. Kuzeyden bu ovaya doğru bir yandan en büyük sıra yanardağlar, diğer yandan da Suriye düzlükleri uzanıyor.

Bu ova, engebesiz oluşu ve toprağının yumuşaklığıyla dikkati çekmektedir. Burada birçok yerleşim bölgesi vardır. Urfa yakınındaki tepe kireçtaşı-bozalt karışımından oluşmuştur. Bu ovanın ortalama yüksekliği deniz seviyesinden 600-700 metre arasında değişmektedir. Culap Irmağı Fırat'a dökülmeden, önce Urfa ovasını kat eder. Bu ovanın ortasında Asurların büyük şehirlerden biri olan ve büyük tanrıçalar, Ay Tanrıçası (Sin-H.D.A.)'in merkezi, tarihi Harran şehri bulunuyor. Yukarıda sözü edilen tepenin doğusunda Mardin şehri vardır. Bunun önünde güneye doğru 25 kilometre ve batıdan doğuya 30 kilometrelik bir alana uzanan bereketli bir ova yer almaktadır. Buraya Kasım'dan Nisan'a kadar yılda ortalama 600-900 milimetre arasında değişen miktarda yağmur yağar. En yüksek hava sıcaklığı yazın 40 dereceye ulaşır, en düşük sıcaklık derecesi ise 12 dereceden az olmaz. Mardin düzlüğünden Zerkan ve ırmakları geçiyor. Mardin dağlarının yüksekliği deniz seviyesinden 1000 metreye kadar ulaşır. Adını eski Asurcadaki Toro'dan alan Toros Dağları'nı, Ön Asya'nın en büyük ırmağı olan Fırat kat eder ve bu dağları doğu yönünde daha az yüksek olan ovalardan, ayırır. Doğru istikametinde Dicle Irmağına kadar uzanan geniş Tur Abidin Ovası bunlardan biridir. Tur Abidin'in zirveleri yeşilliklerden mahrumdur, ancak ovanın daha aşağı taraflarında irili ufaklı ağaçlar ve uzun otlar biter. Tur Abidin düzlükleri gelişmiş sulama sistemleri şeklinde toplanmış, dağlardan gelen dereler tarafından sulanmaktadır. Dağ eteklerinde... dayalı tarım yapılmaktadır. Asurların oturduğu bölgelerden geçen en büyük ırmaklar olarak Fırat (Asurca adı Birat-H.D.A.) ile Dicle'yi (Asurca adı Diqlat-H.D.A.) anabiliriz. Fırat Irmağı akışına Erzurum şehri civarından ve deniz seviyesinden 3 350 metre yükseklikten başlar, sonra batıya doğru akışını sürdürür ve Eğin şehri yakınında yüksek dağ geçitleri arasından başlayarak düz bir çizgi biçiminde güneye yönelir. Keban şehri yakınında Mardin'in taşkın suları ile birleşir, bundan sonra da Mezopotamya'ya çıkar. Diğer büyük ırmak olan Dicle ise Harput şehri yanında deniz seviyesinden 1155 metre yükseklikteki üç gölcükten çıkarak Irak'ın güneyine doğru akmaya başlar. Körfez'e dökülmeden 110 kilometre beride Fırat Irmağı ile birleşerek Şattül-Arabî oluşturur. Dicle Irmağının Büyük Zap, Küçük Zap, Diyale vb. büyük kolları vardır.

Türkiye'de Asurların oturduğu bölgeden, başlıca iki karayolu geçmektedir. Bunların ilki Erzurum'dan Bağdat'a kadar uzanır. Kısa ve araçlar için elverişli olan bu yol Güney Kafkasya'yı Irak'a bağlamıştır. Bu yol Muş, Bitlis, Siirt, Cizre ve Musul'dan geçmektedir. İkinci ve uzun yol ise İskenderun'dan Hameb'e oradan da Urfa, Diyarbakır, Mardin, Fişhabur'a uzanarak Musul'da son bulur. (111, s.28-29-50-51-H.D.A.).

İran Asurlarına gelince onlar yoğun bir biçimde Urmiye vilayeti ile Salmas bölgesinde (Hoy Vilayeti-H.D.A.) ayrıca Urmiye, Tahran, Tebriz ve Deyleman gibi kentlerde yaşadılar.

Urmiye vilayetinin yüzölçümü 18.400 kilometrekare kadardır. Bu vilayetin batıda Türkiye, kuzeyden Salmas bölgesi güneyden Siirt ve Bulak bölgeleri ile sınırı vardır. Bu vilayetin doğu sınırını ise Urmiye Gölü oluşturmaktadır. Urmiye Vadisi'nin uzunluğu 120 kilometre, genişliği ise 40 kilometreyi buluyor. Vilayeti, kuzeyden güneye doğru, bazı dağlık yükseltiler geçerek doğu ve batı kısımlarına ayırır. Batıdaki kısım tabii bitkilerden yoksundur. Vadiler –ki burada az sayıda vadi var– tarıma çok elverişlidir. Bundan dolayıdır ki bu kısımda oturan halkın çoğunluğu sığır ve diğer evcil hayvan besiciliği yapar.

Urmiye'nin doğu bölümünde hava, nisbeten soğuk ve karlı bir kış olan batısından daha güzeldir. Doğudaki dağlar Urmiye Gölüne doğru meyil yaparak 1-15 kilometre genişliğindeki bir eğimi aşar. Burada esas olarak Asur köylü nüfusu toplanmıştır. Urmiye bölgesi Kuzeybatı İran'da geniş dağlık bir alana sahip İran Azerbaycanı'nın sınırları içerisinde yer almaktadır. Buranın Türkiye sınırını, deniz seviyesinden 2-3 bin metre yüksekliği olan ve enlem çizgisine paralel olan dağlar oluşturmaktadır.

Urmiye gölü İran'ın en büyük tuzlu göllerinden biridir. Bu göl deniz seviyesinden 1 300 metre yükseklikte olup etrafı tuzlular ve bataklıklarla çevrilidir (35, s.9-10-H.D.A.). Gölün uzunluğu 135 kilometre genişliği 16-45 kilometreye ulaşır. Yüzölçümü 3 700 kilometrekare, ortalama derinliği 5 metredir. Azami derinliği ise 15 metreyi bulur. Bu gölün güney bölümünde altı büyük ve elli küçük ada vardır. Gölün suları çok tuzludur. Tuzluluk oranı yüzde 20,59'dur. Göle en büyükleri Absisu, Fariçay, Asiçay, Tuzluçay ve Gedar olan birçok ırmak dökülür. Urmiye bölgesi yeraltı servetleri bakımından da zengin sayılır. Demir filizi, bakır, kur-

şun, gümüş, sodyum bu madenlerin başlıcalarıdır. Urmiye şehri, vilayetin en büyük şehridir. Şehir dağların eteğinde ve göl kıyısından 25 kilometre uzaklıkta olup caddeleri ve evleri bahçelerle çevrilidir.

Türkiye ve İran'daki Asurların, araştırılmakta olan döneme ait nüfusu –tam olarak– bilinmemektedir. Bu da bu ülkelerde, resmi istatistiklerin olmayışından bir de bu ülkelerin o zamanki Hıristiyan vatandaşlarının sayısını az göstermesinden kaynaklanıyor. Dolayısıyla tarihçiler arasında bu konuda görüş ayrılığının bulunması doğal karşılanmalıdır. Prof. S. Zaqirbeyq XIX ile XX. yüzyıl arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Asurların, tarihçi B.Y. Efriyanof ise Türkiye sınırları içindeki Asur nüfusunun 750 000 kişiyi bulduğunu söylüyor (59, s.22–H.D.A.) Prof. Lalayan E.Y. de XX. yüzyıl başlarında Asurların oturduğu bölgelere yaptığı bir gezi sırasında, Türkiye ve İran'daki Asurlarla ilgili büyük bir sayım yapmış ve sonuçta buralardaki Asurların sayısını 941 000 olarak göstermiştir. (Bunlardan 860 bini Türkiye, 79 bini İran ve 2 bini Çarlık Rusyası'nda oluşmaktadır.) (116, s.4–H.D.A.)

Albay B. Şelkofinkof *Asur, Keldani Kavimlerinin Kökeni ve Bugünkü Durumları* adlı çalışmasında XIX. yüzyılın sonlarında Asurların nüfusunun 700 bine ulaştığını yazmıştır (167, s.60–H.D.A.). Ünlü Asur araştırmacı Beyra Sermes –ki bu alanda en geniş ve en yeni araştırmalar yapan bir yazardır– XIX ile XX. yüzyıl arasındaki Asur nüfusunun 10 121 000 olarak tespit etmiştir. Ona göre bu rakamın ülkelere dağılımı şu şekildedir. Türkiye'de 811 000, İran'da 100 000, Rusya'da 54 000 Kuzey ve Güney Amerika'da 30 000, Avrupa ülkelerinde 20 000, Suriye ve Mısır'da 5 000 (309, c.III, s.354–H.D.A.).

Sovyetler Birliği'ndeki Asurların sayısı, 1970 sayımlarına göre 24 bindir. (1980 sayımlarına göre 50 bin–H.D.A.) Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nde Asurların üç ortak çiftliği (kolhoz–H.D.A.) vardır. Bunlar üç bin nüfuslu Erzeni, iki bin nüfuslu Dimitrof ve dört bin nüfuslu Yukarı Divin'dir. Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ise iki Asur kolhozu vardır. Bunlar iki bin kişinin yaşadığı Hanger ile yüz altmış kişilik Şemhar'dır. Sovyet Gürcistanı'na gelince burada Asurların yaşadığı iki kolhoz bulunmaktadır. Birisi Mesxitski bölgesindeki Dezvili, diğeri de Kurdbanski yöresindeki Vasiliyofka'dır. Bu cumhuriyette Kurganin bölgesindeki Kresendar civarında bin nüfuslu Urmi adında bir Asur köyü de bu-

lunmaktadır. Fakat, Sovyetler Birliği'ndeki Asurların büyük çoğunluğu Moskova'da (5 bin kişi-H.D.A.) ve Leningrad, Kiev, Tiflis, Erivan, Seferdlofsk, Feurbach, Kursk, Kuibişef, Saratof, Gorki vb. endüstri merkezlerinde yaşamaktadır.

I. Dünya Savaşı döneminde Türk ordusu ile Kürt feodalleri 500 binden fazla Asuru yok etti. Geri kalanlarını ise, savaş, dünyanın çeşitli yerlerine attı. Günümüzde (1980-H.D.A.) dünya üzerinde yaşayan Asur nüfus 3 milyona ulaşmaktadır. Bunun yaklaşık 1,5 milyonu Irak'ta, 800 binden fazlası Suriye'de, 35 binden fazlası İran'da yaşarken, ABD'de 300 bin, Latin Amerika devletlerinde 150 bin, Fransa'da 8 bin, İsveç'te 40 bin, Avustralya'da 35 bin, Türkiye'de 80-100 bin, Yunanistan'da ve diğer ülkelerde ise 4 bin Asur yaşamaktadır.

Bu rakamlar şu numaralı kaynaklardan alınmıştır (65, s.489, 96, s.110-111).*

* Batı Almanya'da 55 bin, Hollanda'da 30 bin, Belçika ve Danimarka'da da birkaç bin Asur vardır (Ç.N.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASUR TOPLUMUNUN SOSYOEKONOMİK YAPISI VE MODERN ÇAĞDAKİ NÜFUS HAREKETİ

XIX. ile XX. yüzyıl arasındaki dönemde Asur toplumunun sosyo-ekonomik yapısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu vilayetlerindeki Asurlarda kabileci aşiretçi düzenin kalıntılarıyla yoğrulmuş feodal ilişkileriyle dikkati çeker. Çiftçiler (Akari-H.D.A.), kölesoylular ve hürler olarak ikiye ayrılmıştır, hürler Hakkâri vilayetinde çoğunluktadır. Kölesoylular İranlı, Türk ve Kürt feodalleri (toprak ağaları-H.D.A.) yanında çalışmışlardır.

Türkiye'nin doğusundaki yerlerde yaşayan Asurlarda sosyoekonomik birliği aileler topluluğu oluşturmıştır. Irak ve İran'da ise bu birliği köylü topluluğu temsil etmiştir.

Hayatta kalmak için yapılan azimli mücadele Asurların büyük aile yapısını ve aşiretçilik öncesi işbirliği düzeninin kalıtlarını korumalarını sağlamıştır. Bütün bu mücadeleler Türkiye'nin doğu vilayetlerinde, kendilerini savunmak içindi. Bu büyük aileler üç kuşağı da temsil eden 50-60 insandan oluşuyordu. Ailenin reisliğini baba yapardı. O öldüğünde büyük kardeş ya da büyük oğul veya ana reis olurdu. Ailede babanın tartışılma-yan bir nüfuz ve otoritesi vardı. Aynı şekilde aile reisinin eşi de kadınlar üzerinde, babanın otoritesine benzer bir otoriteye sahiptir. Ailedeki sıcak atmosferin sürmesini kolaylaştıran, ailevi ve milli gelenekleri korumaya çalışan o idi. Evin işleri bütünüyle kadınlara ayrılmıştı ve bu işler özenle belirlenmişti.

Ailedeki yaşça küçük eşlerin konumu son derece güçlü. Bunlar koca evine varır varmaz, aile büyüklerinin karşısında alçak sesle konuşmaları kendilerinden istenilen her şeyi çabucak ve tereddütsüz yerine getirmeleri, sabah herkesten önce uyanmaları, herkesten çok ça-

lışmaları ve herkesten sonra uyumaları gibi bir çok emir ve yasaklarla yüz yüze gelirlerdi. Fakat, durumları ilk çocuklarını doğurmalarıyla birlikte yavaş yavaş dzelirdi.

Burada, Asur kadınlarının, komşuları olan başka halkların kadınlarından daha serbest olduklarına işaret etmek gerekir. Asur kadını, ailenin bütün bireylerinden saygı görürdü. O bütün aile meclislerine katılırdı ve onun katılımı olmaksızın radikal kararlar alınmazdı. Sonra o, çok rahat hareket eder ve erkeklerle tartışmaktan çekinmezdi. Savaş sıralarında genellikle köy koruma birliklerine katıldığı gibi, savaşla da ilgilenirdi. Anlatılır ki Türk güvenlik gleri jandarmalar vergi toplamaya geldiklerinde Asur kadınları, onları yakalayarak yere yıkarlardı. Yine araştırmacılar, Asur kadınlarının çok üretken, alışkan ve kocasına bağlı olduğunu ve kocası iş için dışarı gittiğinde onun görevlerini eksiksiz yerine getirdiğini yazmaktadırlar.

Asurlar, lm cezasını gerektirmesi sebebiyle Müslümanlarla evlilik yapamazlardı. Hatta onlar Ermenilerle de evlenemezlerdi. şayet bu tür evlilik olacaksa, bu yüksek din otoritelerinin onayıyla mümkün olurdu. Asurlar çok sayıda başka halklarla çevrili olmalarına karşın, onlara karışmazlar ve yaylalarında oturmalarına izin vermezlerdi. Asurlardaki bu yalnız yaşama (uzlet–H.D.A.) ve başkalarını aralarına almama geleneği, özellikle Amerikalı misyoner A. Grant tarafından gözlemlenmiştir. Türkiye'nin doğusundaki (Hakkâri yöresinde–H.D.A.) birçok aile Asur toplumunun en büyük ekonomik ve sosyal birimi olan Tuhma soyunu oluşturmuştur. Ailenin en yaşlı ve en saygın bireyi bu soyun başkanıdır. Bunun başkanlığı resmen seçimle atanır, ancak uygulama yaşlıların görüşü (Hur Diqne–H.D.A.) doğrultusunda belirlenir ve babadan büyük kardeşe ya da büyük oğula geçerdi, yani bu makam aynı ailede kalırdı.

Tuhma tek köyde sıkı komşuluk içinde yaşayan birçok aileyi içine alırdı. Bütün Tuhmalar kendilerini aynı ataya mensup sayardı. Bunlar tek ortak tanımsal araziye sahipti. Birim içindeki problemler ise halk toplantılarında veya yaşlıların katılımıyla zmlenirdi. Doğaldır ki, Köy İhtiyar Heyeti ailenin tanınmış ve saygın yaşlı yeleri arasından seçilir ve bu kabilenin reisi (Mellik–H.D.A.) tarafından tasdik edilirdi. İhtiyar Heyeti bağışları toplayarak Mellik'e teslim eder ve gönülleri silahlandırarak, savaşlara hazırlanmaları için Mellik'in emrine verirdi. Yine bu heyet yargı

görevini de yürütür, büyük ve zor suçlarla her karşılaştığında da görüşünden yararlanmak üzere Mellik'in yanına giderdi (116, s.12-H.D.A.). Asurlara, köylerde köy heyetince divana seçilen Reisler (muhtar-H.D.A.) başkanlık ederdi. Bundan sonra da bu Reis aşiret reisi tarafından onaylanırdı. Asur köyleri genel olarak tek aşiretin mensuplarından oluşurdu, nadiren de iki aşiret mensupları bir arada bulunurdu. Bu gibi adetlerin, I. Dünya Savaşı'nın başlarına kadar varlığını sürdüren (bazı gericiler arasında hâlâ devam ediyor-H.D.A.) kabileci-aşiretçi düzenin sosyal ve ekonomik esasların korunmasında büyük etkisi olmuştur:

Kabile, başlarında lider veya emir olan Mellik'in bulunduğu birçok aşireti kapsıyordu. Fakat, gerçekte o bir feodaldır. Çünkü aynı kabile, aşiret, hatta aynı ailenin bireyleri arasından seçilirdi. (Bu görev babadan oğula, oğul olmadığı zaman en büyük kardeşe geçerdi-H.D.A.) Bu görev için Mellikliğin önde gelen adamları seçimi yapardı. Mellik, önceden yerel dini ve sivil otoritelerin muvafakatini alan Patrik Mar Şemun'un seçimi tasdik etmesinden sonra icraatına başlayabilirdi.

Mellik kabilesindeki düzeni koruma, Kürt beylerinin saldırılarına karşı koyma emirliğini ve diğer Asur köylerini savunma, köy muhtarı ve ihtiyar heyeti vasıtasıyla patriklik hazinesine bağış toplama gibi konularda Asur Patriği Mar Şemun'a karşı sorumluydu. Mahkemeleri Mellik'in kendisi idare ederdi ve çok önemli konular olmadıkça Patriğe başvurmazdı. Yine o, köy muhtarlarını ve halk toplantılarında seçilen ihtiyar heyetini de onaylardı.

Mellik, çoğu kez, geniş toprak ve otlaklara ve çok sayıda sığra sahiptir. Mellik, sürüyü korumak ve ekin ekmek için akrabasından yararlanır yoksulları ise çalıştırırdı. Kölelerin emekleri ve çiftçilerden alınan yıllık vergiler, Mellik'in başlıca gelir kaynağını oluşturmuştur. Onun çiftçilerden aldığı bağışlardan başka da gelirleri vardı (ki bağış yapan bu çiftçiler ya muhtar ya da ihtiyar heyeti üyesi olmak istiyordu. Ya da bir parça toprak, bir ev, bir lük vs. üzerindeki herhangi bir mahkemelik davayı kazanmak istiyordu-H.D.A.)

Asur çiftçiler Mellik'e ve onun çok sayıdaki adamına sadece nakdi değil, mülk olarak da vergiler öderdi. Mellikler çiftçilerden, bal, mum, deri, yün, siyah ceviz, sığır vs. ürünlerini taşımaları, bunları pazarlamaları karşılığında da para alırdı. Ya da bu çiftçiler gelir sağlamak için komşu

şehir ve devletlere çalışmaya giderlerdi. Mellik ve adamlarının vergilerinden başka çiftçiler Patriğe ve rahiplere bağış ve hediyeler sunardı. Onların tarla ve bahçelerinde çalışır, sığır sürülerini güder, hayvanlarının yünlerini kırpar ve çıkarlarını korurlardı.

Bilim adamları Mellikliğin ortaya çıkışı konusunda aynı görüşü savunarak, bu makamın kabileci ilişkilerin bozularak feodal üretim biçiminin belirlenmesinden sonra doğduğunu düşünüyorlar. Aile soy ve aşiret başkanları Mellik'in karşısında tam bir feodal tebaa olarak yaşadılar. Mellik, çoğu kez, kendini eski Asur Krallarının torunu olarak göürdü. İkinci olarak da eski Asur İmparatorluğu'ndaki aristokrat sınıfa mensuptu. Mellikler kabile içinde seçkinlerin ve zenginlerin kızlarıyla evlenirlerdi. Silahlı korumalarının varolması Mellik'in otoritesini sınır tanımaz bir duruma getirmişti. Çünkü, bu koruma biçare çiftçileri ve düşkün insanları çok korkutmuştur. Bunlar aynı zamanda Asur halkının koruyucusu da olmuştur. (Bu yüzden geçimlerini sağlamak için halktan bağışlar toplamışlardır—H.D.A.)

XIX-XX. yüzyıl arasındaki sürede Hakkâri yöresinde ve Türkiye'nin doğusunda yirmiden fazla Melliklik kabile vardı. Cilo, Baz, Aşağı ve Yukarı Tiyyari ve Thuma gibi bazı Melliklikler ki, bunların tümü Çölemerik bölgesinde Hakkâri vilayetinde olup hürler sınıfındandırlar. Burada Tal, Berwer, Lewin, Çölemerik, Deyro, Rewed gibi yarı hür kabileler de vardır. Kavar, Hemudiye (Seray—H.D.A.), Amidiye, Şemzedin ve Elbaq'ta oturanlar ise hür değillerdi. Hür Asurlar dağlık alanda yaşadılar ve Türk yetkililerine, başkalarına oranla az vergi verdiler, ancak onlara kesinlikle itaat etmediler. Prof. Lalayan "Hür" bağımsız kalmalarını, ulaşım imkânlarından mahrum kalmalarına borçlu olduklarını iyi biliyorlar demektedir (116, s.2—H.D.A.).

XIX. yüzyılda Türk yönetimi, Patrik Mar Şemun'la Hür Asurların sembolik olarak bir nakdi vergi ödemelerini ancak Patriğin, bunun toplanması ve Türk makamlarına ulaştırılmasından sorumlu olmasını öngören bir anlaşma yaptılar. İki taraf Türk saldırılarından ve Kürtlerin önyak olduğu katliamlardan en az etkilenen Cilo Mellikliğinin 800, Diz'in 50, Yukarı Tiyyari'nin 50, Aşağı Tiyyari'nin 40, Baz'ın 30 ve Thuma'nın da 30 lira vergi ödemesi üzerinde anlaştılar. (159, s.64—H.D.A.) Dağlı bütün Asurlar ise Türk yönetimine 160 000 lira ödediler.

Adı geçen yönetim bu yaygın vergileri Mellikleri birbirinden koparan iç çekişmelerin sonucunda alabildi. Onları mera veya tarla anlaşmazlıkları veya da aralarındaki basit kavgalar sebebiyle birbirlerine karşı kıskırtmıştır. Bundan sonra da Türk yönetimi bu düzensiz durumu fırsat bilerek Mellikleri zayıflatmak, kendi otoritelerine boyun eğdirmek ve buraların halkını kendilerine köle yapmak için baskı politikaları uygulamaya başlamıştır.

Rus araştırmacı F. Tirmen bu konuda şunları yazmıştır.

"Şayet Türk otoriteleri hedefine ulaşmış ve Asirtiler (Hür Asurlar-H.D.A.) imtiyazlarından uzak olacak, o zaman da halk göç etmek zorunda kalacaktı. Böylece de dağlarda sadece sert mizazlı Kürt çobanları kalacaktı. Fakat bütün bunlara karşılık da Türk hükümetinin önünden bu hükümete intikam besleyen omuz omuza vermiş Hristiyan güçleri kaybolmuş olacaktı. Sonunda Türk otoritesi Rehte* Asurlarla ilgili bu siyasetinden başarıya ulaşabilmiştir" (159, s.78-H.D.A.).

R. Tirmen ile bir araya gelen Rus genel kurmayından bazı subaylar Aşiretlerin (Hür Asur-H.D.A.) Türkiye'deki en tehlikeli unsur olduğunu, Türklerin onlardan çok korktuğunu söylemişlerdir.

Amerikalı misyoner A. Grant, Asurların yurduna gittiğinde Musul'daki Osmanlı Paşasının ona Asurların yaşadığı bölgelerde kendisinin hayatından sorumlu olamayacağını, çünkü onların ne paşaları ne de sultanları tanıdıklarını söylemiştir (207, s.46-H.D.A.).

Hür sınıftan Asurlar yine hür olan Mellikliklere yakın olarak yaşamışlardır. Bu yüzden hem Türk otoritesine hem de Patriğe ve onun aile bireylerine itaat etmişlerdir. Tal ve Cal yörelerindeki Asurlar ise Yukarı Tiyyari'deki Mellikliğe tabi olmuşlardır. Bundan dolayı da diğer Hristiyanların Osmanlı İmparatorluğu'na ödedikleri miktara yakın vergi ödemişlerdir. Onları hem Türk yönetiminin temsilcileri hem de polisler denetlerlerdi. Vergilerini Türk vergi memurları -Patriğin aracılığı olmaksızın- toplarlardı. Böylece "Hür Sınıf" Asurları hür bölgelerde yaşadılar. Bu yüzden de, sık sık üzerlerine saldırarak evlerini ve köylerini yağmalamaya çalışan Kürtlerin hedefi oldular. Kürtler, Asurlar üzerine düzenledikleri

* Yönetilenler anlamına gelir (Ç.N.)

akınlarla, onları oturdukları yerleri bırakarak, genelde Güney Kafkasya'ya yakın diğer bölgelere ya da tümüyle başka bir ülkeye göçe zorladılar. Fakat onlar (Asurlar–H.D.A.) dağlara çekilmeleriyle gelişmiş bir birlik oluşturarak güçlerini koruyabildiler. Hem de Mar Şemun'a tabi oldukları bir sırada (159, s.90–H.D.A.).

Köle soylu Asurların konumu kölelerin konumundan kesinlikle farklı değildi. Kürt ve Türk feodalleri onları aynı oranda merhametsizce sömürdüler. Sabahdan akşama kadar çalıştırdılar, onurlarını ayaklar altına almaya çalıştılar, anadillerini konuşmalarını yasakladılar, dini merasimlerini yapmalarını, milli bayramlarını kutlamalarını yasakladılar. Yine çocuklarını vafiz etmeleri ve ölülerini geleneklerine göre gömmeleri engellendi. Türk yetkililerinin aldıkları vergiler ise son derece yüksekti. Bundan başka Patriği'de bir miktar para ödüyorlardı... (159, s.92–H.D.A.).

Fakat, Kürt feodalleri, kendilerine tabi olan Asurları diğer Kürt kabilelerinin saldırılarından koruyamadılar. Bu gibi durumlarda feodallerin yaptığı şey intikam almak için saldırgan Kürt kabilesine tabi olan Asurlara hücum etmek ve onların mallarını yağmalamaktır.

Hakkâri yöresindeki Asur kabileler veya Melliklikler, Mar Şemun ailesinden (Beytutet Mar Şemun–H.D.A.) hem dini hem de dünyevi bir önder ya da lidere sahip bir federasyon oluşturmuşlardır. Halbuki Patriklik görevi veraset usulüyle yürütülüyordu. Sadece Patriklik kürsüsüne atama yapılmadan önce biçimsel bir seçim yapılırdı. Bu münasebetle de köy, aile ve kabile temsilcileri, ayrıca piskoposlar ve Mellikler Qucans'taki Patriklik merkezine giderlerdi. Bu topluluk Patriği seçer, onu kürsüsüne oturtturur ve Qucans'ın bağlı bulunduğu Çölemerik Vilayetine büyük il meclisi üyesi olarak önerirdi. Patrik kürsüsüne oturduğunda kendi kendisine evlenmeyeceğine dair söz verirdi. Patriklik görevi XVI. yüzyıldan itibaren önce Hürmüz ailesine (Elquştan Ebuna'nın evi–H.D.A.) geçmiş, daha sonra bu aile inkiraza uğramış ve patriklik Şekmir ailesine geçmiştir. Bu görevin tek aileye bırakılması Türk otoritesinin ya da misyonerlik heyetlerinin Kilisenin içişlerine karışması tehlikesini önleme zorunluğundan kaynaklanmıştır.

Asur Patriğinin Osmanlı Sultanı ya da İran Şahıyla doğrudan ilişki kurma yetkisi vardı. Çünkü onlar Patriği resmen tanıyorlardı. Piskopos adaylarını ve piskoposlarını da Patrik tespit ederdi. O kilise toplantıları ve

Melliklerin temsilcileri arasından danışmalara çağırırdı. Piskoposlukların yerini değiştirir, yeni piskoposluklar (Ebreşiye-H.D.A.) açardı. Arazi ve ev alım satımlarını o karara bağlardı. Evlilikleri sona erdiren (boşanmaları karara bağlayan-H.D.A.), vergi koyan, Mellikleri atayan, Kürt ve Türklerle iyi komşuluk ilişkileri kuran yine O'ydu. (154, s.69-H.D.A.). Patrik Asur köylerini ziyaret eder, buralardan çok değerli hediye ve bağışlarla dönerdi. Köy, kent ve vilayetlerden ona sunulan bu hediyelere "selam" ya da "hoş-geldin" anlamında "Şalama" adı verilirdi. Patrik, kiliselerin inşaaı ve bakımı, kilise çalışanlarının, Patriklik memur ve korumalarının geçimi için gerekli harcamaları yapardı. O devlet görevlilerine hediyeler sunar, Patriklik görevinin gerektirdiği ödemelerde bulunurdu. Patrik (Mar Şemun) Asurların (Hakkârî'dekilerin-H.D.A.) dünyevi lideriydi. Mellikler doğrudan ona bağlıydılar. Çünkü Patrik kendilerini çağırdığı zaman Mellikler korumalarıyla birlikte onun huzuruna gelirlerdi.

Türk otoritesine gelince, Bedirhan Bey'in katliamlarından önce, bu bölgede sadece adı vardı. Bundan sonra kendisini yavaş yavaş hissettirmeye başladı. İlk kaymakamlık sonra da müdüriyet idaresine geçildi. Bununla Mar Şemun yargı alanındaki mutlak yetkisini kaybetti. Oysa o, Çölemerik kazası meclisine en büyük üye olarak tayin edilmişti. Bütün bunlara karşın Patrik halkı üzerindeki dünyevi otoritesini yitirmedi. Ayrıca Türk otoritesi ve yöredeki Kürt vatandaşlar kamuyu ilgilendiren konularda ona başvururlardı (93, s.38-39-H.D.A.). Sorunların tümünü -çok nadir durumlar dışında- bizzat kendisi çözüme kavuştururdu. Sorun kiliseyle ilgiliyse, Mellikler ya da Piskoposlar yanında mahkeme ve meclisleri toplardı. Bir yerde bulunması istendiğinde yol güçlüklerinden çekinmeksizin oraya giderdi.

Asur Patriklerinin bu dünyevi görevlerinin fazlalığına dayanarak, bilim adamlarının çoğu Mar Şemun'un ruhani-dini olmaktan daha dünyevi bir yönetici olduğu sonucuna varmışlardır.

Asur köylerini ziyaret etmek Patriğin başlıca görevlerinden biriydi. Bu ziyaretlerde sıradan insanlar, Mellikler, din adamlarıyla görüşür ve insanların şikâyetlerini dinlerdi. Patriğe bu gezilerinde üç rahip, iki Archedyakon, dört Şemmas eşlik ederdi. Mar Şemun'un otoritesi ise, bütün Asur grupları arasında dokunulmazdı. F. Tirmen şunları yazmıştır:

"O idarenin kendisine verdiğiinden de daha büyük bir otoriteye sahipti. Çünkü, çeşitli aileler arasında meydana gelen öldürme olaylarına kadar bu dağlardaki bütün anlaşmazlıkları o çözümlerdi" (159, s.42-H.D.A.).

Mar Şemun'un Divanı her gün öğleden sonra toplanırdı. Toplantı genelde geleneksel bir biçimde olurdu. Herkesin toplantıya katılma ve soru sorma hakkı vardı. Çünkü Divan, Mellikler, Piskopos ve Köy Başkanlarını (muhtarı-H.D.A.) seçme, ruhani şahsiyetleri irşada gönderme, anlaşmazlık ve çekişmelere son verme gibi çeşitli konuları görüşürdü (188, s.276-H.D.A.).

Mar Şemun'un geliri bireylerden alınan vergilerden oluşuyordu. (Erkeklerden 1 kuruş, kadınlardan yarım kuruş-H.D.A.) Bundan başka bazı kiliselerden gelen gelirler de vardı. 1905 yılından itibaren Türk yönetiminden ayda 15 lira almaya başladı. Burada onun, bazı evleri kullanmaları karşılığında İngiliz misyonerlerinden aldığı kira paralarına işaret etmek gerekir. Onun bütün paralarını toplama işlerini Vekil Mar Şemun adı verilen bir temsili yürütürdü. Patrikten sonra ikinci derecede önemli şahıs ise Başpiskopos (Matran-H.D.A.) veya Mar Şemun'un tayin edeceği kişidir. Bu şahıs kilisenin bütün etkinliklerini yönetir, patriğin çalışmalarını yürütür, deneyimlerini aktarır ve danışmanlık görevini yapardı. Metropolitlik görevi de verasetle intikal ederdi ve Mar Henanişi ailesinin (soyu-H.D.A.) hakkıydı. Patriği makamına götürüp, kürsüye çıkartır ve ona bastonunu verirdi (269, s.62-66-H.D.A.). Başpiskoposluk merkezi ise Şemdinan kazasında bir rahipler manastırında idi. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında İshak Mar Henanişu Asurların Başpiskoposu idi ve ona bağlı Türkiye'de 2 piskoposluk, İran'da da 2 piskoposluk hizmet görüyordu.

Başpiskoposluğu, Piskoposluk derecesinde Ebuni izliyordu. Bu göreve genellikle belirli ailelere mensup olan kişiler gelirdi. Piskoposlar doğrudan Başpiskoposa itaat ederlerdi. Bu göreve adaylıkları patrik belirler, adaylıklar, onun tarafından tasdik edilirdi. Resmi açıdan ise piskoposlar, rahipler tarafından seçilirdi. O sırada sadece 8 piskoposluk vardı (4'ü Türkiye'de, 4'ü de İran'da-H.D.A.) ve 13 piskopos (9'u Türkiye'de, 4'ü İran'da-H.D.A.) vardı. Onların Türkiye'de bir rahipler manastırında ortak bir merkezi bulunurdu ve burada Başpiskoposun yanı sıra 3 pis-

kopos vardı. Geri kalanlar ise Çölemerik kazasında Helmun köyünde, Cal kazasında Akra, Kawer kazası Mana ve Cal kazası, Dure köylerinde bulunuyordu (167, s.41–H.D.A.). İran Piskoposlukları ise Koytaba, Kaweylan, Ardışay ve Ada köylerinde idi (154, s.69–H.D.A.). Piskoposlukların merkezleri meydana gelecek olaylara göre değişiyordu (122 A, s.69–H.D.A.). Archedyakonları, Şemmasları, okuyucuları diğer yardımcıları ve gece görevlilerinin yöneticilerini tayin edenler piskoposlar idi (200, s.132-133–H.D.A.).

Rahip (Keşiş-H.D.A.) alabilmek için herkes kendisini aday gösterebilirdi. Bunun için Mellikler ve muhtarlar (Köy Başkanları-H.D.A.) onların adaylıklarını onaylayarak tayin edilmesi için Piskoposlara gönderirlerdi. O da bundan sonra halk arasındaki işine başlardı. Kiliselere hizmetlerine karşılık olarak köylerden gelen paralar yetmezdi. Bu yüzden toprakta çalışırlar, çobanlık ederlerdi. Kiliseye ait vakıf arazi de onlara biraz gelir getiriyordu. Kilise hizmetlerindeki son görev ise Sa'ura (Kilise Bekçisi-H.D.A.) idi. Bu kilisenin bakımı ve onarımını, temizliğini yapar, anahtarını taşırdı. Rahiplik görevini Şemmas'lık* izlerdi.

Asurlar rahipleri ve dini liderlerinin geçimini sağlamak için vergiler öderlerdi. Yine onlar için dini kuralları çiğneyenlerden vergiler toplanırdı. Asur Patrikleri ve geri kalan din adamlarının İranlılar, Türkler ve Kürtler arasında saygın bir yerleri vardı. Çünkü Mar Şemun'u emir olarak görüyorlardı ve ondan bu unvanla bahsederlerdi. Bu durum Mar Şemun Bünyamin'in tahta yükselmesi sırasında yaşanmıştır. Onun tevazusu ve Kürt dilini bilmesi karşısında Kürt liderleri hayrete düşmüşlerdir. Patrik Mar Şemun'la görüşen diplomatlar, askeri görevliler, gezginler ve Rus bilim adamları ondan Asur halkının gerçek bir önderi olarak övgüyle söz etmişlerdir (159, s.44–H.D.A.).

Mar Şemun'un ılımlı siyaseti ve Kürtlerle ortak bir zemin bulma konusundaki ilkeleri, Türklerin Kürt kabileleri toplayarak, Asurlara karşı yöneltilmesini birkaç sene süreyle engellemiştir. Bundan da öte Asur Patriğinin esnek tutumu çok sayıda Kürdün (Ertuşî kabilesinin–H.D.A.) Asurların safında birlik ve sadakatle durmasını sağlamıştır. Asurlar veya Cal, Pinyaniş, Ertuş ve Bervari'de Kürtler bir tehditle karşılaştıklarında hep birlikte ortak düşmana karşı harekete geçer-

* Hizmetçi. (Ç.N.)

lerdi (159, s.707–H.D.A.). Bu tür birlikler sıkça görülürdü. Asurlar bu birliklerde öncü kuvveti temsil ediyordu. Osmanlı Sultanı 1810 yılında Asurlar üzerine 20 bin piyade askeri ile iki bin kişiden oluşan bir Kürt süvari taburu gönderdi (159, s.409–H.D.A.)

Hakkâri ve Türkiye'nin doğu vilayetlerindeki Asurlar tarımla ve sığır besiciliği ile uğraşmışlardır. Cela yöresinde ise bunlara ek olarak siyah ceviz toplayıp Irak'ın kuzeyi ile İran'a satmaya götürürlerdi (Yıllık üretim 3 bin ton kadar). Asurlar bağcılıkla da uğraşırlardı. Asurlar Ortadoğu'nun en iyi içki yapan halklarından biridir. Yine onların bir kısmı arıcılığı meslek edinmişler ve elde ettikleri balı Van, Musul ve diğer şehirlere götürmüşlerdir. Asurlar ipekböcekçiliğinde de usta idiler. Sebzeçiliğe gelince, onlar karpuz ve kabak ekmişler, meyve ağaçlarından da ceviz, incir, elma, armut, kayısı, kiraz, nar, ayva vb. yetiştirmişlerdir. Asurların burada 60 bin baş koyun ve 10 bin sığırı vardı. Elbaa kazasında ise Asurlar buğday, arpa ekerlerdi. Hayvan olarak da 20 bin baş koyun, 1 500 baş camız ve 3 bin baş sığıra sahiptiler (122 A, s.160-161-H.D.A.).

Dağlarda tarım, vadilerden sepet ve çuvarlarla toprağın taşındığı yerlerde yapılırdı. Burada toprak çok iyi ekiliyor ve tabi gübreleniyordu. Bu yüzden ürünler boldu. Sebze olarak karpuz, kabak, lahana, soğan, sarmısak, patates, salatalık ve domates ekilirdi. Endüstri bitkilerinden tütün, pamuk, kendir, pirinç vs. elde edilirdi. Meyvelere gelince, bir kısmını kuruturlar, diğer kısmını da taze iken tüketirlerdi. Buğday ve arpayı iç tüketim maksadıyla ekerlerdi. Ayrıca pirinç, sarı mısır, patates, soğan, lahana ve karnabahar da ekerlerdi. Yine Asurlar, meyvesinden yün doku maciliğinde kullanılan sarı boyanın elde edildiği yabani ağacını aşılayarak bunun ekimini yapmışlardır. Aynı şekilde selvi ağacının öz suyundan (bir tür) tutkal yaparlardı. Ki bu her türlü baş ve sırt ağrılarında kullanılırdı. Asurlar nerede olurlarsa olsunlar keçi, koyun, sığır ve at beslerlerdi. Çölemerik kazasındakiler ceviz, elma, armut ve dut ağaçlarının ekimini yaptılar. İçki üretimiyle ve arıcılıkla uğraştılar. Qucans, balı ile meşhur olmuştur. Toprağı daha çok kullanmak maksadı ile meyve ağaçları altında asma fidanı dikerlerdi. O zaman asma dalları bu ağaçların tepelerine kadar dolardı. Bunun yanında burada da hayvan, özellikle koyun, keçi ve sığır beslenirdi (116, s.14–H.D.A.).

Yine çoğu bölgelerdeki Asurlar, mermi imal ettikleri kurşun, ve Barut imalı için de kükürdü çıkarırlardı. Yaz aylarında hayvanlar için yağ ve kuru otlar hazırlarlardı. Kadınlar bütün ev işlerinden sorumlu olduklarından pirinç ve mısır temizleme ve ayıklama işini yaparlardı. Peynir imal eder, ceviz toplayarak ondan yağ elde ederlerdi. Ayrıca un ve diğer gıda maddelerini koymak için hayvan derilerinden tulumlar dikerlerdi.

Asurlar bazı zamanlar yaylalara çıkardı. Orada Zozan'da (Bu kelime eski Asurcadaki Kozan'dan alınmadır ve mera, otlak anlamına gelir-H.D.A.) yazlık evlerde, çadır ve mağaralarda otururlardı. Orada kadınlar keçi ve koyun sağır, yoğurt, kaymak, tereyağı ve peynir yaparlar ve sonra katırlarla eve gönderirlerdi.

Araştırmakta olduğumuz bu dönemde Asurlar yine Kuzey Irak'ta, Musul vilayetinde üç sancağa Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye (ve Erbil-H.D.A.) dağılmış olarak yaşarlardı. Köy, Kuzey Irak'taki Asurlarda temel ekonomik birim idi. Onlar, XIX. yüzyılın başlarında kabileci-aşiretçi ilişkilerini yitirdiklerinden ne aile ne de kabile kalmıştı. Vilayette kaymakam tarafından görevi tasdik edilen muhtarlar bunda büyük rol oynamıştır. Onlar köylerin düzeninden, köye gelen kervanların ve devlet görevlilerinin güvenliğinden sorumluydular. Ayrıca halktan vergi toplama işiyle de görevliydi. Musul vilayetinde Asurlar, patriğin ve piskoposların merkezi yönetim nezdinde yaptıkları girişimlerin sonucunda topraklarını Kürt, Türk ve Arap feodallerinin saldırılarından koruyabilmişlerdir. Buna, burada tarımın tabii sulama üzerine kurulması da yardımcı olmuştur. Bundan dolayı suların kullanım hakkı çiftçilerin olmaktan çıktı (47 A, s.54, 23-24-H.D.A.).

XIX. yüzyılın ikinci otuz yılından itibaren Irak'a yabancı sermayenin durmadan akışı Asur toplumunda yerleşik olan ilişkileri yıkmış, toplumun daha çok sömürülmesine neden olmuş ve aynı zamanda da kapitalist ilişkileri güçlendirmiştir. Yine Kuzey Irak'ta Asur toplumu arasında sanayinin gelişmesi sonucu burada işçi sınıfı doğmuştur. İngiliz gemicilik şirketi L...'nin 1861'de Dicle'de ve Fırat'ın kolları üzerinde nehir ulaşımına başlamasından sonra Asurların emeğinden geniş bir biçimde yararlanmaya başlandı. (167, s.49-H.D.A.) İşçiler ve denizciler

esas olarak Musul'un kuzey doğusundaki Tell Üsquf el-Qûş ve Tell Keyf gibi Asur köylerinden seçilirdi. Kuzey Irak Asurları demiryollarında, inşaatlarda, kükürt ve dağ tuzu ocaklarında çalıştıkları gibi, alçı ve petrol çıkarma işlerinde de çalıştılar, balıkçılık vs. yaptılar (43 A, s.11, 27, 19-H.D.A.).

Musul Vilayeti'nde yaşayan Asurlar bunlardan başka bodur söğüdü ağacından sepet imal ederlerdi. Bunun için de geniş alanlarda söğüt ekimi yaptılar (134, s.297-H.D.A.). Kentlerde oturan Asurların bir kısmı ticareti ve çeşitli diğer meslekleri edindiler, öyle ki özellikle otelcilik ve tütün ticaretini tekellerine aldılar. Bu şekilde birçoğu Avrupa ile ithalat ve ihracat bağlantısı kurarak milyoner oldu. (167, s.49-H.D.A.) Diyarbakır, Urfa, Mardin, Nusaybin (ve Kamışlı ile Heseke-H.D.A.) ve Musul'da ise Yakubi Asurlar yaşamışlardır ki, bunların kendilerinin seçtiği bir patrikleri vardı. Yakubi Patriği Patriklik kürsüsüne oturduğunda kendisi Mar İğnatiyas lakabını alırdı. Bununla hem kiliseye hem de topluma başkanlık ederdi. Yakubi din adamları zincirinde ikinci sırada Başpiskopos gelirdi. Ondan sonra Piskopos (sayıları 22'dir-H.D.A.) ve bir de Mafıryan bulunurdu (154, s.38-H.D.A.). Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinde tımar sistemi yürürlükteydi. İmparatorluğun Türk olmayan vatandaşlarından alınan diğer vergilere ek olarak ürünlerden onda bir vergi alınırdı. Toprağı olmayan çiftçilerin çoğu çalışmak için, pratikte köle çiftçiler sayıldıklarından, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürt ve Türk bölgelerinde çalışmaya giderlerdi.

Örneğin Amadia yöresinde Nesturi ve Yakubi Asurlar yaşardı ve hepsi burada Kürt aşiret reisleri veya toprak ağalarına kölelik ilişkileriyle bağlıydı. Türk hükümetine şikayette bulunmak zaman kaybı demekti. Şikâyetinde ısrar eden olursa Kürt beyleri tarafından şiddetle cezalandırılırdı (281, s.312-313-H.D.A.).

Kürt toprak ağalarına haraç vermeleri Asurları korkunç sömürüden kurtaramadı, aksine köyleri, efendilerinin düşmanı olan beylerin yağmasından da kurtulamadı (61, s.199-H.D.A.).

Rus diplomatı Adamof şunları yazmıştır:

"Nesturilerin şanssızlığı, İstanbul'da Nesturi mezhebini temsil ve müdafaa edecek bir görevliden mahrum olmalarından kaynaklanıyordu. Bu bir yana onların haklarını savunacak yabancı

bir görevli de yoktu. Halbuki Keldanilerin hakları Bab-ı âli nezdindeki Fransız büyükelçisi ile Bağdat ve Musul'daki Fransız Konsolosları tarafından savunulmaktaydı" (61, s.199-H.D.A.).

Bunun içindir ki yabancı misyonerlerin Nesturi Asurların içine girerek kendilerini onların savunucuları olarak göstermeleri zor olmadı.

İran'da ise Asurlar, tamamen Urmiye vilayeti arazisinin büyük bölümünü ellerinde bulunduran feodallere bağlı olarak yaşarlar. Çünkü bu topraklar burada geçerli olan tımar sistemi uyarınca topraksız çiftçilere küçük parçalar halinde kiraya verildi. Buradaki köylüler ekilebilen toprakların en çok yüzde 1'ine sahipti.

Toprak ağaları, bu yoksul çiftçilerin zor durumunu kullanarak sömürlerini arttırmıştır. Onlara, hayvanlara yapılan muamele gibi muamele etmişlerdir. Dahası hiçbir sebep olmaksızın onları öldürmüşlerdir. Çiftçilerin toprak kullanmaları karşılığında verdikleri paradan başka, feodaller onlardan çiftliklerinde ücretsiz olarak çalışma isteğinde bulunmuşlardır. Ayrıca onların güzel kadınlarına laf atarlar, onları kendileriyle evlenmeye zorlardı. Asur çiftçi ya haftada iki gün ağanın yanında çalışır ya da ona iki günlük iş ücreti öderdi. Yine her ailenin ona yılda iki tavuk, ısınma için tezek, yumurta ile evlilikler halinde bir miktar para ödemesi gerekirdi. Her manda başına 2 ve her sığır başına 1 tımar öderdi. Bunların dışında Asurlar devlete de parasal vergiler öderdi (Askeri hizmetten muaf olmalarına karşılık (108, s.68-69-H.D.A.).

Asurlar, İran'daki diğer kırsal nüfus gibi devlete hem arazi, hem de baş vergisi öderlerdi (135, s.13-15-H.D.A.). Asur din adamları ve şehirlerde yaşayanlar baş vergisinden muaf tutulmuşlardı. Hayvanlardan ve üzüm ağaçlarından da vergi alınırdı. Vergi toplamadan sorumlu memurların payı ise çiftçilerden toplanan vergilerin toplamının yüzde 10'u idi (108, s.96-98-H.D.A.).

İran'daki Asurların büyük çoğunluğu, ticaretle uğraşan, el zanaatlarıyla geçinen küçük bir grup dışında tarımda çalışmıştır. Bazen bir köyün tamamı bir meslekte uzmanlaşmıştır. Örneğin Carbaş köylüleri bina taşı ustasıydılar. Başka köyler ise demircilik çanak çömlekçilik ya da inşaatçılık mesleklerinden birinde ihtisas kazanmıştı.

Çoğu Asurun bostanları, asma bahçeleri ve sebze tarlaları vardı. Çünkü oradaki sulama sistemi sayesinde Urmiye Eyaleti bir cennete

dönüşmüştü. Sulama (arkları-H.D.A.) kanalları sadece bahçe ve bostanlara ulaşmakla kalmıyordu aynı zamanda tahıl ekili tarlalara da ulaşıyordu. Onlar ilkbaharda manda ve öküzlerin yardımıyla tahıl ekimine başlardı. Yoksul çiftçiler ise genel olarak karasaban ile ekim işini yaparlardı. Bu karasabanı iki insan kullanırdı, biri onu toprağa bastırır diğeri de iple çekerdi. Asurlar su kanalları-arkları boyunca söğüt ağacı dikerlerdi. Çünkü onlar bu ağacın dallarından ya sepet yaparlar ya da yakacak olarak kullanırlardı. Ayrıca su kanalları üzerinde küçük su değirmenleri yapmışlardı (166, s.66-69-H.D.A.).

Üzümcülük ve şarapçılık İran'da oturan Asurların ekonomisinde büyük bir yer tutmuştur. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Urmiye Gölü yakınlarında dört milyon civarında asma çubuğu ektiler ve onlardan her çubuk dört kg. üzüm veriyordu. Her 80 kg. üzümde de 16 kg. kuru üzüm yapıldı. Bu üretilen maddeler diğer İran kentlerinde ve dükkanlarında pazarlanır veya Rusya veya Türkiye'ye ihraç edilirdi. Aynı şekilde yaş ve kuru üzüm, pirinç, badem, hayvan, pamuk, siyah ceviz ürünleri de ihraç edilirdi. İran'daki Asurlar, Türkiye'ye deri, tuz ihraç ettiler. Buna ek olarak çok sayıda Asur iş için Rusya'ya, Güney Kafkasya'ya çeşitli kentlere gider, orada taşçı, marangoz, saka olarak ya da fabrika ve atölyelerde işçi olarak çalışırlardı (66, s.40-H.D.A.).

Asurlar üzümcülük alanında olduğu gibi şarapçılıkta ve içki yapımında da şöhret buldular. Beyaz ve kırmızı şarap yaparlardı. Yaş üzümün suyunu çıkarmada makineler kullanmışlardır. Üzüm suyunu testilerde koruyorlar ve tahta kapaklarla kapatıyorlar, sonra da testiye balçıkla sıvıyorlardı. Korunmasının üzerinden bir ay geçtikten sonra üzüm suyu içki haline gelirdi. Ondan içki içilecek duruma gelirdi. Aynı şekilde üzüm suyundan rakı da elde ederlerdi. Yine, kayısı, kiraz, erik, şeftali, elma, ayva ve dut gibi meyveleri de saklarlardı.

Urmiye Vadisi Asurları balıkçılıkla da uğraşmışlardır. Ağlarla eski yöntemlerle, Hint böceği kullanarak, avlanmışlardır. (231, s.76-H.D.A.)

Güç ve zor işler Asurlara müstakbel bir hayat, temin edemedi. Bu da ağaların görevlerin ve sınırsız otorite sahibi yerel yöneticilerin baskılarının bir sonucudur. Kimsenin itiraz etme hakkının olmadığı bir yönetim

vardı. Çünkü bu otoritenin sağ bırakma, işkence etme veya öldürme hakkı vardı (116 A, s.54–H.D.A.). Bunun için Asurlar başka ülkelere ve ilk sırada da Rusya'ya gitmeyi kendileri için bir çıkış yolu gördüler.

İran Azerbaycanı'ndaki Asurlar, buradaki halkların en çok zulüm göreni olmaları sebebiyle göç edenlerin en büyük kısmını oluşturmuşlardır. Asurlar Rusya'da Rusların ağır çalışma koşullarıyla, Rus kültürüyle ve –A. Kabito'fun hakkıyla ifade ettiği gibi– devrimci fikirlerle tanıştılar. XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'ya ve diğer Rus bölgelerine göçün artmasıyla birlikte İran Azerbaycanı'ndan göç eden emekçilerin, devrimci fikirler ve Rus proletaryasının mücadelesiyle tanışması için elverişli koşullar oluştu (178 A, s.3–H.D.A.). Asur ticaret burjuvazisine gelince Ruslar onları iyi ve kârlı hizmetçiler olarak kullandılar.

XIX. yüzyıl sonlarında Asurların esas olarak oturdukları Urmiye eyaleti İngiltere ve Rusya arasında ekonomik rekabetin bir merkezi haline gelmişti. Bundan ötürü Avrupa'nın transit mal ticareti sadece bu eyaletten geçiyordu (94 A, s.21–H.D.A.). Urmiye'deki transit ticaretin ana damarları Asurlarla Ermeniler arasındaydı. Bu yüzden Rusya ve İngiltere'nin önemli coğrafi mevkiye sahip olan bu eyalet üzerindeki ekonomik ve politik kontrolü, Nesturi Asurların Ortodoksluğa mı yoksa Katolikliğe mi girecekleri konusuyla ilgiliydi (94 A, s.21–H.D.A.).

Rus-Asur ilişkilerinin sağlamlaştırılmasının sonucunda ekonomik ve ticari ilişkilerde bir devrim meydana geldi. Bunun üzerine daha önce geçtiği üzere Türkiye'yle ticaretinde İngiliz misyonerleri aracılığıyla iş yapan Asurlar 1899 yılının başından itibaren Tebriz yoluyla, Rusya ile ticari ilişkileri kontrol (93 A, s.23–H.D.A.) etmeye başladılar.

Güney Kafkasya (Kafkasya Ötesi–H.D.A.) Asurları XIX. yüzyıl başlarında Gürcistan'a Rus-İran Savaşı (1826–1828–H.D.A.) döneminde Ermenistan'a yerleşmiş olan Asurların torunlarıdır. Rus yöneticileri İran köyleri sakinlerinden 100 aileye, Rusya'nın yanında savaşmalarının bir mükâfatı olarak Ermenistan'da yerleşme izni verdi. XX. yüzyıl başlarında Erivan vilayetindeki nüfusları 1 500 kişiye varmıştır. Rusya'da yaşayan bütün Asurların sayısı 1897 yılındaki resmi istatistiklere göre 6 038'i bulmuştur (167, s.36–H.D.A.). Asurların Rusya'da yerleştirilme-

leri 10-12 Şubat 1920 tarihinde Türkmençay köyünde imzalanan anlaşmayla güvence altına alınmıştır. Bu antlaşmanın 14. maddesi imzacı devletlerden birine geçmiş olan Asurların gerçek olanların o ülkede serbestçe yerleşmelerini veya ilgili hükümetin onlara göstereceği yerlerde geçici olarak ikametlerini karara bağlıyor (214 A, s.99-H.D.A.).

Göçmenler başlangıçta Nahcivan'da (Nahcivanski-H.D.A.) sonra on yıl geçirdikleri Tatar'da yaşadılar. Sonunda orayı da terk ederek Erivan vilayetinin İkalizala köyüne, daha sonra da Dinvarzi köyüne ve kırklı yıllarda Koylasar köyüne göç ettiler. Bunların çoğunluğu Ortodoks mezhebine girmişlerdir. Bu yüzden Rus Piskoposu Safonya Sakolski onlara din görevlisi olarak gönderildi. Safony orada XIX.yüzyılın altmışlı yıllarında Koylasar köyünde bir Asur İlkokulu kurdu çok sayıda dini kitap ve metinleri Asurcaya çevirdi. Onun ölümünden sonra Simon Ehviranof Asurları aydınlatmak ve eğitmek için çok çalıştı.

Asurlar üç yıllığına köy sorumlusunu seçer ve onu vergi ödemek için muaf tutarlardı veya köylüler bunun vergisini öderlerdi. Bu sorumlunun yanında hizmetçileri bulunurdu. Yine her aile içinde yardımcı olması için ona birer işçi gönderirdi. Vergileri toplamak, yollara, su kanallarına bakmak, düzeni gözetmek, köyün ilerlemesi ve ağaçlandırılması onun sorumluluk alanına giren konulardır. Bölge ve eyalet idaresiyle irtibat kurmak da öyle (171, s.236-H.D.A.). Kamuyu ilgilendiren konular ise umumi toplantılarda, yazın köy meydanında, kışın ise büyük odalardaki toplantılarda çözülürdü. Bu toplantılarda köy işleriyle ilgili, tarımla ilgili, sorunlar, ürün çeşitleri, suların bölüşümü, okul, eğitim vb. konular görüşülürdü.

Asur köyleri çerçevesindeki bütün toprakların mülkiyeti mülkdara aitti ki bunlar genel olarak Azerbaycanlı idi. Bu mülkdar, toprağı, tüccarın en çirkin şekilde sömürdüğü çiftçilere kiralaması karşılığında ürününün yüzde10'unu alırdı.

Ailelerinin sayısı İran ve Türkiye'dekilerden daha az olmasına karşın Asurlar Ermenistan'a gelenek ve göreneklerini de getirdiler. Fakat baba yine de aile reisi, ana da onun en yakın yardımcısı ve danışmanı olarak kaldı. Veliler ve aileler çocuklarını büyük bir istekle kendilerinden ayırmıyorlardı ve özellikle de bunu istediklerinde veya ailede bir anlaşmazlık doğduğunda evlenmiş çocuklar mirasın paylaşımı sırasında eşit paylar

alırlardı ki, bu da mirastaki en büyük paydır. Kızlar ise miras hakkından yararlanmazlardı, onlar üç çift elbise, bir yatak, dört bakır sahan, iki tencere, bir sandık ve bazı dokuma parçalarından oluşan düğün çeyizini alırdı. Ancak damat erkek kardeşleri olmadığı zaman, ailenin tek varisçisi olarak kalırdı (171 s.300-306–H.D.A.). Asurlar tarım işçileri olduklarından yılın neredeyse tamamını tarlalarda geçirmişlerdir. Çünkü Nisan ayının ikinci yarısında çift sürmeye başlarlar sonra tohum atmaya ve ondan sonra da sulamaya geçerlerdi. Sulama işi genellikle su işleri sorumlusunun (Mirab–H.D.A.) kontrolünde olurdu ki bu suyu düzene koyma işine bakar ve suyu köylere sırayla dağıtırdı.

Asurlar tahıl olarak buğday, arpa, endüstri bitkilerinden de pamuk, tütün, tarla meyvelerinden karpuz ve çeşitli türlerden ... ekmişlerdir. Yine sebze olarak salatalık, fasulye, domates, nohut, soğan, sarmusak, bakla ve patates ekmişlerdir. Bostancılık onların başta gelen uğraşlarıydı. XIX. yüzyılın kırklı yıllarında geniş alanlar bostan ve bahçelerle kaplandı. Burada Asurlar şarap üretiminde de şöhrete kavuştular.

Toprak, tahıl tarımı için sürülürdü. Çift sürme işi beş kişinin kontrol ettiği beş çift manda veya öküzün çektiği büyük bir pulluk ile yapılırdı. Ekini sonbaharda eker, Temmuz'da biçip harmanlardı. Ekinler kayısı ağacının çubuklarından iki demir ucu olan cırcır ile ezilirdi. Buna ek olarak Ermenistan Asurları balıkçılık, tavukçuluk, ipekböcekçiliği ve ticaretle de uğraşmıştır (17, s.291-293–H.D.A.).

Gürcistan'ın Metshiti bölgesinde de büyük bir Asur topluluğu yaşamıştır. Burada Asurlar esas olarak tarımla uğraştılar. Bunlar özellikle Tiflis ve diğer şehirlerde yaşamışlardır. XIX. yüzyılın yetmişli yıllarında Tiflis'te 5 000 Asur yaşıyordu. Ancak hepsi Rusya'ya tabi değillerdi. Onların bir kısmı buraya çalışmak için dışardan gelmişti ve altı ay ile iki yıla kadar değişen sürelerde barınaksız yaşadılar. Bu grup esas olarak işçilerden oluşuyordu. Fakat bunların yanında yüksek sosyal mevkilerde olanlar da vardı. Daha o zaman Tiflis Asurları, Asur okulları açmayı amaçlayan bir büro oluşturdular ve bazı kişileri de okul inşası için gerekli parayı toplamak için Rusya şehirlerine göndermeyi planladılar (X 88, s.328–H.D.A.).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YABANCI MİSYONERLERE VE OSMANLI-İRAN ZULMÜNE KARŞI ASURLARIN MÜCADELESİ (XIX-XX. YÜZYILLAR)

Nesturi Kilisesi'ne mensup Asurların Katolik misyonerlere karşı mücadelesi XVIII.yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar sürmüştür. Bunun sonucunda Katoliklerce cezalandırılan Nesturi-Asur Patriği Hakkâri dağlarına çıkmak zorunda kalmıştır. Bundan dolayı da Hakkâri vilayetindeki Qucans (Kutsal mekân-H.D.A.) köyü Nesturi Patriğinin ana karargahı seçilmiştir.

Katolik misyonerler, kilise, okul ve manastırlardaki Asur kültür hazinelerini rüşvet vererek onları Asurların üzerine saldırttılar. Çünkü misyonerler Asurları antik kültürlerini bırakarak Roma ile birleşmenin imzalandığı günle başlayacak yeni bir tarih başlatmaya zorlamak amacındaydılar.

Rum Katolik misyonerleri Asurları elleriyle yok ettiler. Musul halkının verdiği son bilgiler de bunu gösteriyor. Onlar, yeni mutaassıp müminlerin (Katolikliği benimseyen Nesturiler-H.D.A.) bu şehirdeki birkaç bin kitabı bulunan büyük kütüphaneyi Dicle kıyılarına taşıdıklarını ve Latin rahibinin emriyle ırmağa atıldığını dile getiriyorlar (177, c.II. s.12-H.D.A.).

Özellikle de Mezopotamya'daki Kermelitler Kardeşliği Piskoposu olan ve 1922'den beri bu bölgede kendisine destek odakları oluşturan Jan Werfal sert ve zalim idi. Durfan ve halefleri de çeşitli yollarla Asurları Katolik inancı kabule zorlamaya ve Roma ile birleştirmeye çalıştılar. Ancak Asurlar inançlarını cesaretle savundular ve bununla da Cizvitler'in

önünde ciddi güçlükler yarattılar. Kuvvete kuvvet ile, hileye de hile ile karşı koydular. Bölgedeki müslüman halka yakın olmaları dolayısıyla batılı müdahalecilere karşı onları yanlarına çekebildiler (324, s.161–H.D.A.).

Şiddetli direnişe karşı Rum Katolik Kilisesi 1778 yılında Yukarı Mezopotamya vadilerinde oturan bütün Asurları kontrolü altına almayı başardı (279, s.162–H.D.A.). İngiliz misyoner B 1849'da yaptığı sayımlara göre Musul kentindeki Keldani Asurların sayısı 350 aile, Yakubi Asurların sayısı 300 aileydi (113, s.123–H.D.A.).

Nesturi Patriği Evraham bu misyonerleri "Kurtlar"a benzetmiştir. Sanılmasın ki bu benzetmenin bir dayanağı yoktur. Ona göre misyonerler Nesturileri Papalığa bağlamak için çeşitli araçlar kullanıyorlardı. Bazen Türk hükümeti kanalıyla üzerlerine şiddetle gidiyorlar, bazen de konuşma, ikna etme ve güzel vaadleri deniyorlar, bunlar da fayda etmezse en sonunda onları baştan çıkaracak şeyleri, parayı vs. kullanıyorlardı. (326, s.137–H.D.A.) Katolik Kadinal'in Kuhane (İran–H.D.A.) şehrindeki hareketleri buna örnek gösterilebilir. Katolik Kardinali buranın Nesturi Patriğine kendi inanışlarını kabul etmesi karşılığında dört bin Tuman vermiştir.

XIX. yüzyılın başlarında Avrupa ve ABD hükümetlerine bağlı Protestan heyetlerinin Osmanlı Türkiye'si ve İran'daki etkinlikleri arttı. Bununla Yakın ve Ortadoğu'nun Batı tarafından ekonomik ve politik yönden istilası tamamlanmış oluyordu. 1810 yılının Haziran ayında Amerika'nın kentinde yerel dini önderler arasında bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda misyonerlik çalışmalarıyla ilgili özel bir büro kurulması kararlaştırıldı. Amerikan hükümet çevrelerinin bundan maksadı gelecekte, misyonerlik örgütleri ağının genişletilmesi yoluyla, gerçekleştirilecek istilaya ortam hazırlamaktı (165, s.29–H.D.A.). Sözü edilen büro, misyonerler L. Parson ve Fak'ı durumu yerinde görmek amacıyla Osmanlı Türkiye'si'ne göndermeye karar verdi. Bu misyonerler İzmir'den büroya şunu yazmıştır:

"Hristiyan Misyonerler Türkiye'de istedikleri her yerde ikamet edebilir. Bu da değindiğimiz, merkezi hükümetin bu konudaki gizli müdahalesinin sonucudur" (205, s.229–H.D.A.).

Sonra Ortadoğu'nun tümünde yayılan propaganda amaçlı kitap ve broşürlerin basımına başlandı. İlk on yıl içinde 350 binden fazla kitap basıldı. Yabancı misyonerlerle ilgili büro 1829'da Osmanlı Türkiye'si ile İran'a misyonerler gönderdi. Y. Byrd Beyrut'a, E. Schmid ve G. Dajid de Ermenistan, Küçük Asya, Gürcistan ve İran'a gönderildi. 1832 yılında Amerikalı Justin Perkins eşiyile birlikte İran Asurlarını ziyarete gitti. Bunun ikametinin üzerinden uzun bir zaman geçmemişti ki yurttaşı Tabip Esakel Grant ve eşi de ona katıldı. Daha sonra bunları başka misyonerler ve basım işleri sorumlusu A. Breimen izledi (39 c.3 s.113–H.D.A.).

Rum Katolik Kilisesi 1783 yılında Yakubi Asur Kilisesi'nde bir bölünme yaratmayı başardı. Böylelikle Mihail Cerwe başkanlığında ayrılan Yakubiler Rum Kiliseler Birliği'ne dahil olan kiliselerini kurdular. Bab-ı Ali 1830 yılında bu kilisenin bağımsızlığını tanıdı.

Başından beri misyonerlik heyetlerinin işlerine bakan Amerikan bürosu, büyük bir titizlikle seçilen doktorları Asya ve Afrika ülkelerindeki misyoner heyetlerine göndermek için çalıştı. Çünkü bu doktorlar sadece hastaların tedavisiyle ilgilenmeyecek, aksine onların kafa ve kalplerini de değiştirmeye çalışacaklardı. Misyonerler yeni taraftarlar kazanmak için hem korku hem de ümit verici şeyler denediler. Onların çabaları sadece normal Asur insanları elde etmek değildi, belki bunlarla birlikte Asur liderlerini ve hatta Patriği de yanlarına çekmek istiyorlardı. Nitekim misyonerlikte şunu görüyoruz:

"İlkönce bize en uzak olan kişilere para verilmelidir. Bunlar kilisenin kucağına düşmeye yatkın olduklarında, paraları da yavaş yavaş azaltılır. İnanışlarımızı benimsedikleri zaman da yapılan yardımlar kesilir" (133, s.38–H.D.A.).

Amerikalılar 1836 yılında Urmiye'de ve bu şehri çevreleyen köylerde erkekler için 14 okul ve 1 din okulu, kızlar için de 1 yatılı okul açtılar. Sonra Eski ve Yeni Ahid'i modern Asur diline (Swadaya–H.D.A.) çevirmeye başladılar. Bu andan itibaren 1885 yılına kadar Urmiye şehri ve vilayeti Protestan Amerikan misyonerlik kuruluşunun merkezi olmuştur (39, c.II, s.221–H.D.A.).

Burada hemen bu misyonerlik kuruluşlarının bu aydınlatıcı çalışmalarının kesinlikle karşılıksız olmadığına işaret etmek gerekir. Her şey-

den önce ideolojik savaşı genişletmede ve düşünce ve hayat tarzlarını orada dikme imkânını kapsayan bir görüşün olması gerekir. Asurlar arasında propagandalarını başarıyla yürütebilmek için Amerikalılar İran'da modern Asurca'yı (Swadaya'yı) öğrenmeye başladılar. Sonra da klasik Asur dilinden Aramcaya başladılar. 1837 yılından 1873'e kadar İran'da modern Asur dilinde 110 binden fazla dini ve edebi kitap basılmış (ve yayınlanmıştır–H.D.A.).

Amerikalı misyonerlerin çalışmaları sadece din ve ideolojik konularda değildi, bundan da öte Avrupalı misyonerler gibi ekonomik yönden kendilerine bağımlı olan ülkelerde mallarını pazarlayan şirket ve fabrikaların temsilcileri olarak çalışıyorlardı. Rus Archimandrit'i İvan bu konuda şunları yazmıştır:

"Protestan ve özellikle de Amerikalı misyonerler her zaman Avrupa ve Amerikan ticari şirketlerinin temsilcisidiler. Hatta *İncil*'li (Anglikan–H.D.A.) öğretinin ticari karakteri bunlarda parlak renkleriyle gözükmektedir" (67, s.26–H.D.A.).

Bu misyonerlik heyetleri ticari kuruluşlar olduğundan Amerikan mallarının ticaretini yaparlardı. Bundan başka Protestanlar bu malları daha ucuz fiyatlarla elde ediyorlardı.

Amerikan Başkanı Taft 1909 yılının Aralık ayında, üniversiteler ve misyonerlik örgütlerinin geniş etkisiyle Amerikan imajının Türkiye'nin her yerinde korunmuş olduğunu duyurdu ve dedi ki:

"Yakındoğu ile ticaretimizi genişletmeyi sağlayacak temel dayanaklara sahibiz. Çünkü şartlar –şimdi– geçmiştekinden daha çok elverişlidir" (205, s.245-246-H.D.A.).

Amerikan misyonerlerinin yanı sıra, İran'ı ve Osmanlı Türkiye'sini çeşitli dini fraksiyonlardan Avrupalı da ziyaret etmiştir. 1940'lı yıllarda Asurların oturduğu bölgelere bir İngiliz misyonerlik heyeti gönderildi. Bu İngiliz heyetinin oluşturulmasından önce İngiliz bilim adamı gezgin diplomat ve subaylarının yoğun ziyaretleri gerçekleşmişti. İngiltere'nin Bağdat'taki maslahatgüzarı C. Reage XIX. yüzyılın başında Asurları ziyaret eden ilk İngilizlerdendir. Daha sonra, Mezopotamya gezisini ve Asurlarla buluşmalarını anlattığı iki ciltlik bir kitap yayınladı (250–H.D.A.). *Küçük*

Asya'dan Gezi Notları ve İzlenimler (174) adlı kitabında Asurlarla görüşmelerine büyük bir yer vermiş olan Ainsworth da 1930'lu yıllarda Küçük Asya'yı dolaşan bir başka İngilizdir. Bunların verdiği bilgiler ki, Asurları İngiliz Kilisesinin kucağına çekmeye yönelik tavsiyeler değerindedir, East-India Şirketindeki yardımcısı G.P. Badger'i 1840 yılında Asurlara gönderen Canterbury Başpiskoposu Hawly'i uyandırdı. İlk ziyaretinden itibaren Badger Asurlar arasında tam bir yıl ikamet etti. Bu süre içerisinde onların tarihini yazdı ve güncel hayatlarını tasvir etti, dinlerini geleneklerini vs. tanıttı (177). İlk İngiliz misyoner heyeti yeterli hazırlıktan yoksun olduğu için çalışmalarını resmen durdurdu. Ancak bu çekilme bu şekilde olmadı. Çünkü Asurlar Badger'i hepten boykot ettiler.

İkinci İngiliz misyoner grubu için çok iyi hazırlıklar yapılmıştı. Çünkü İngiliz bayan Sheil 1853 yılında İran'ı ziyareti sırasında Asurlar arasında İngiliz misyonerlik heyetinin kurulması için uygun zemin hazırlamıştı. Sheil o zaman Asurların bu misyonerlik heyeti ile ilgili bir anket yapmıştı (258, s.156-H.D.A.).

İngilizler 1886 yılında Osmanlı Türkiye'si ile İran'a ikinci misyoner heyetini gönderdi (258, s.155-H.D.A.). Heyet üç gruba ayrıldı. Birinci grup F. Brown başkanlığında Patriklik Merkezine yerleşti. İkinci grup Van'a üçüncü grup da Urmiye'ye yerleşti. Ancak İngilizler bu kez de istenilen başarıya ulaşamadılar.

Çeşitli misyonerlik heyetleri arasındaki bütün karşılıklı çekişmelere karşın, hepsi de çok sayıda taraftar toplama konusunda ittifak etmişlerdi. Bunun için de barışçıl ve barışçıl olmayan yöntemler kullanıyorlardı. Asurlar kiliselerini bırakmaya ikna edilemedikleri durumlarda, İngilizler onlara karşı çocuklarını okullardan atmak, gıda yardımını durdurmak, tedaviyi kesmek ve ilaç vermemek gibi şantaj ve tehditlere başvuruyorlardı.

Misyonerler çalışmalarında geniş ölçüde İslam halklarını Asurlar üzerine saldırtma yöntemi kullandılar. Şayet herhangi bir köy, bu yabancı kiliselerin inanışlarına katılmayı istemediyse misyonerlerin iplerini ellerine aldığı Kürt büyükleri bu asi köy üzerine saldırılar düzenliyorlardı; ve Türk yönetimine bu durumu şikayet etmenin de hiçbir yararı yoktu. Bu yüzden Asurlar kendileri için bu misyonerler nezdinde bir himaye aramaya koyuluyorlardı.

Araştırmacılar, misyonerlerin Asur bölgelerine girmelerinden itibaren Asurlarla Kürtler arasında çatışmaların ve çeşitli kavgaların arttığını gözlemlemişlerdir (261, s.156–H.D.A.).

1843 yılında Türklere karşı Bedirhan Bey'in komutasında Kürt ayaklanması başlayınca, Türk yönetimi Hakkâri vilayetinde çalışan misyonerlerle birlikte ayaklanmanın yönünü Asurlara karşı değiştirmeyi başardılar. Amerikalı misyoner A. Grantiki Asurlara karşı planlanan saldırıyı biliyordu, bu saldırıyı kendilerine bildirmemekle yetinmedi, aksine bu gibi hücumların Asurları daha çok Allah kelimesini (İsa) kabul etmeye sevk edeceğini açıkladı (219, s.58, 63, 65–H.D.A.). Genel olarak aralarında anlaşmayan misyonerlerin doğrudan toplu katılımlarıyla Osmanlı yönetimi, ayaklanmacıların saflarını ayırmayı ve bir yandan Bedirhan Bey ile Nurullah Bey arasında; diğer yandan da onlarla Nesturiler arasında çatışmalar meydana getirmeyi başardı (114, s.31–H.D.A.).

Bedirhan'ın çirkin saldırılarından sonra Asur bölgelerini ziyaret eden İngiliz arkeolog şunları söylüyor:

"Hemen katliamların etkilerini gördük, ne zaman öne yaklaşırsak çok daha fazla katliam izlerine rastlıyorduk ve orada cesetlerin küçük ağaçların üzerine atıldığını gördük. Büyük bir taşlık alana yaklaştığımızda bu alanın bağlarla ve kumaş parçalarıyla bağlanmış kadın saç örgüleriyle ve bebeklerden tutun da dişleri dökülmüş yaşlılara kadar çeşitli yaşlardaki insan kafataslarıyla dolu olduğunu gördük" (226, s.153-154–H.D.A.).

Bedirhan Bey Asur Melliklerinin bölünmüşlüğüne fırsat bildi. Onları tek tek bozguna uğrattı, ardından da Türk otoriteleri Kürtleri ve Asurları bozguna uğratarak bu bölgenin halkını daha fazla sömürmeye başladı. Ancak Asurlar Hıristiyan olmaları sebebiyle sömürü ve zulmün en çirkinine maruz kaldılar.

Osmanlı Türkiye'sinde ve İran'da Asurlar bu şekilde Kürt ağaları, Türk beyleri ve İran feodalleri tarafından acımasızca ezildiler. Dini ve milli açıdan horlanma, aynı şekilde, faiz ve ağır vergiler onları yıktı. Yine onlara ölümlerini görünür bir biçimde gömmelerine, dini merasimlerini yapmalarına ve milli kıyafetlerini giymelerine izin verilmedi. Kendilerine uygun olan bu abluka içerisinde çok sayıda Asur tek umudununu Rus yardımına

bağladı. Ruslardan kurtuluş ve özgürlük ile Asur devletinin kurulması konusunda yardım beklediler. Sonra onlar (Asurlar-H.D.A.) kendilerine Osmanlı yönetimi tarafından yapılan milli ve dini zulmü hafifletmek için Rus Ortodoks Kilisesi'ne girme hazırlığı içindeydiler.

F. Engels Osmanlı Türkiye'sindeki Hristiyanların "Türk yönetimi tarafından uygulanan zulüm altında inlediği sürece Yunan Ortodoks Kilisesi'nin başkanlığında ve altmış milyon Ortodoksun önlerinde kendilerini kurtaracak ve himaye edecek bir güç görmeye devam edeceklerini" yazmıştır (4, s.31-32-H.D.A.).

Rus Ortodoks Kilisesi ile birleşmeden sonra birkaç öneri sunuldu. O zaman Asurlar Rusya ile olan yakınlıklarını sözle ve eylemle ortaya koydular. Serhweş komutasındaki İran Asurlarının 1826-1828 Rus-İran Savaş'ında Rus ordusuna yaptığı yardımlar buna tanıklık etmektedir.

Güney Kafkasya'daki (Kafkasya Ötesi Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan-H.D.A.) Asurlarla, İran ve Türkiye'de kalan soydaşları ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki soydaşları arasındaki ilişkileri kesintisiz sürmüştür. 1840'larda İran'dan Rahip Salamon, Kafkasya Kaymakamı'nı ziyaret ederek ondan Türkiye ve İran'daki bir kısım Asur için Kafkasya'da iskân izni istedi. Ancak Kaymakam onun bu isteğini kabul etmemiştir. Fakat aynı zamanda da bu konuyla ilgili olarak Rusya Dışişleri Bakanına bir mektup gönderdi. Kaymakam bu mektubunda özellikle şunu vurguladı:

"Biz Nesturilerin Kafkasya'ya yerleşmelerine izin veremeyiz, ancak onlarla ilişkileri sağlamlaştırmak ve İran hükümeti karşısında himayelerini sağlamak, onlarla güveni pekiştirmek açısından, çok zorunludur. Çünkü gelecekte onlara ihtiyacımız olacaktır" (308, s.2-H.D.A.).

Kırım Savaşı (1853-1856) boyunca Asur Patriği Mar Şamun, Rusya'nın yanında yer almak istediğini açıklamış; daha sonra da ilke olarak Asurların Rus Ortodoksluğu ile birleşmesi konusunda görüşmelere başlanmasını önermiştir. Bundan dolayı Rusya'da yaşayan Asurlar söz konusu savaşta Rus ordusu saflarında kahramanca savaşmıştır.

1850'lerde Asur Rahibi Urmi Köyünden Mihail, Salamon Arakan'ın, Türkiye ve İran'daki Asurları Ortodoks mezhebine kazandırmaya yönelik

girişimlerini tekrarladı. Petersburg'ta 30 bin Asur ailenin Rus uyruğuna geçmesi konusuyla ilgili görüşmeler yaptı. Fakat Rus hükümeti ve Sinod önce konunun incelenmesini kararlaştırdı. Safony'yı de bu hususla ilgili bir rapor hazırlamakla görevlendirdi.

Safony İran'daki 40 bin Nesturi Asur ailenin Ortodoksluğa geçmek istediğini biliyordu. Bu aileler Safony'ye altı Piskopos tarafından imzalanan bir mektup yolladılar. Nesturi Asur Patriği, Türk hükümetinin korkusundan bu konuda yazılı bir onay göndermemesine karşın birleşmeyi onayladığını sözlü olarak, elçiler aracılığıyla bildirdi.

1863 yılında Safony, Sinkod'a yazılmış bir raporla Petersburg'a döndü, daha sonra da hükümet nezdine gitti, ancak hükümet Asurların bu isteğini reddetti. Bu tamamen dış politikayla ilgili bir bakış açısını yansıtıyordu.

Aynı şekilde Patrik Mar Şamun 1873 yılında Rus Ortodoks Kilisesinin İran ve Türkiye Asurları üzerinde vesayeti konusunda Rus hükümetiyle anlaşmak için ikinci girişimini yaptı.

1883 yılında Nesturi Asur Patriği-Gabriel –ki o sırada Tiflis'te oturuyordu– Gürcistan Eksarh'ı Bafel aracılığıyla Rus Sirhod temsilcileriyle, Rus Kilisesiyle birleşme konusunda görüşmelere başladı. Bunun ardından da adı geçen Sinhod temsilcisi A. İvanof 1885 yılında bu konuyu incelemek üzere Tebriz'e, İran Azerbaycan'ına gönderildi. İvanof Tebriz'de Rus Başkonsolosu ile birlikte Asurların Ortodoks Kilisesine geçiş isteğini görüştü ve bunu hükümete ve Sinhod'a bildirdi.

Bunun üzerine Rusya Hükümeti Rus, Ortodoks Kilisesi'nin İranlı 30 bin Asuru bünyesine almasını uygun gördü. Bunun sebebi de bölgedeki mevzilerini sağlamlaştırma isteği idi. Bir kısım Asurun Ortodoks Kilisesi'ne geçerken kullandığı resmi argümanları 1887 yılında Rus Çarına gönderilen mektup olmuştur. Bu mektupta Urmiye eyaletindeki Asurların Rus Ortodoks mezhebine geçme isteğinden ve ayrıca Urmiye kentine bir Rus Baş Konsolosun tayin edilmesinden söz ediliyordu. Fakat bu istek ancak dokuz yıl geçtikten sonra 1896 yılında –ki bu tarihte o zamanki Rus Sinhod'u dini temsilcilerden oluşan bir heyetin İran Asurlarına gönderilmesi kararını almıştır– gerçekleşti. Bu heyet Asurların Ortodoks Kilisesine katılması konusunda bir ön anlaşma imzalamıştır. Bu bölgeyi Rus tarafından Viktor Sihodski ve Simon Alafirnof, Asur tarafından 234

papaz ve rahip imzaladı. Sorunu nihai olarak çözmek ve bu konudaki anlaşmayı imzalamak için 1898 yılında Sburgan piskoposu Mar Yunan başkanlığındaki Asur heyeti Petersburg'a Mar Yunan 24 Mart 1898 Ortodoks Kilisesine giriş belgesini imzaladı. 25 Mart'ta Petersburg'taki Alexandrtevisi Garında bu anlaşmanın imzalanması ve İran'dan bir grup Asurun Rus Ortodoks Kilisesi'nin kanatları altına girmesi münasebetiyle törenler yapıldı.

Anlaşmayı Asur tarafından Sburgan Piskoposu Mar Yunan başkanlığındaki heyetin bütün üyeleriyle, Arşimandrit üyesi Elia, Papaz Gewargis, Bidgan, Sarkis, Badel ve Şemmas Yakup Babahan imzaladı.

Rus Kilisesine girenlerin sayısı 9 000 insanı buluyordu. Bu olay Rus kilisesi için önemli bir zafer sayıldı. Bu konuda Asurların Ortodoksluğa katılmaları, bu zafere giden yolda ve kilisemizin Keldani-Asur çevrelerindeki Hristiyanlar arasında beklediği bir adım oldu ve bunu uygun şartlarda bütün Keldani-Asur halkının dönmesi adınının, hem de hızlı bir şekilde izlenmesi gerekir (156, s.203, 241, 243-H.D.A.).

1898 yılının Ağustos'u başlarında Sinhod temsilcisi Arşimandrit Kyril'in başkanlığındaki Rus Ortodoks heyeti İran'ı ziyaret etti. Heyet 8 Ağustos'ta Tebriz'e geldi ve 23 Ağustos'a kadar burada kaldıktan sonra Asurların Rus Kilisesine katılma anlaşmasının imzalanacağı Urmiye'ye doğru yola çıktı.

Rus heyetinin başarısı büyük olmuştur. Çünkü Avrupa ve Amerika misyoner heyetine Urmiye'de gelecekte bir çalışma alanı bırakmamıştır. Böylece İngiliz misyonerler Urmiye'yi terk ederek Baradost, Mergaver ve Bergaver bölgelerinde Asurlar arasında propaganda çalışmalarına başladı.

Rus heyetinin başarısı Amerikan ve onunla mevcut anlaşmazlıklarını geçici olarak unutan Avrupa misyoner kuruluşlarını uyandırdı. Taraftarlarını yitirme korkusuyla İngiliz yönetimi ivedi olarak temsilcisi Y. Berce'yi patriklik merkezine gönderdi. Berce, Asur patriğinden Van valisine, kendisinin, halkının Rus mezhebini savunularla bir ilişkisi olmadığını belirten resmi bir belge götürmesinde ısrar etmiştir (24, s.171-172-174-H.D.A.).

Ayrıca Avrupa'nın önde gelen devletlerinin diplomatik temsilcileri Fars yönetiminden Rus kuruluşlarının ülkede anarşi çıkardıkları ge-

rekçesiyle İran'dan sınırdışı edilmesini istedi. Alman, İngiliz, Fransız ve Amerikan misyonierleri İranlı yerel yöneticileri Rusların gelişiyle korkuttu. Yine valileri satın alarak onları Rus misyonierlerine karşı kıskırttılar.

Asurlar Rus aleyhtarı propaganda olmadan da, Rus dini heyetinin az da olsa başkalarından daha iyi olmadığını anlamıştı. Bundan dolayı Rus diplomatik temsilcisi ülkesinin Dışişleri Bakanlığına şunları yazmıştı:

"Heyet üyeleri arasındaki anlaşmazlık ve düşmanlıklar müthiş başboşluk, kargaşa ve kavgalar, bazılarının yaptığı huzuru bozma girişimleri, sonunda heyetimize utanç damgası vurmuştur" (İran Masası D.503.1900, 2.59–H.D.A.).

Doğaldır ki, Rus dini propaganda kuruluşları, Asurların Rus Ortodoks Kilisesiyle sağlam temeller üzerinde birleşmesini sağlama konusunda üzerine düşen görevi yerine getiremedi. Bunun yanında diğer dini heyetler gibi Asurlar arasında ayrılık tohumları ekmek için çalıştılar. Bunlar Asurları çeşitli yollarla birbirlerine karşı kıskırttıkları gibi, Müslümanlara karşı da tahrik ediyorlardı. Bu yüzden ki, Asurlar I. Dünya Savaşı öncesinde birkaç dini mezhebe bölündüler. Bu mezhepleri de halklarının çıkarlarını koruyanlar değil misyonierlerin istediğini yerine getiren kişiler yönetiyordu. Yabancı dini heyetlerin Asurların işlerine müdahalesi o denli arttı ki bu Patriklerin seçimine doğrudan katılmaya kadar vardı. Öyle ki yabancı diplomatik görevliler de bu işe karıştılar. Bu durum 1903 yılındaki seçimlerde yaşanmıştır. O zaman Patriklik Kürsüsüne Bünyamin Mar Şamun geçmişti ve Fransız Konsolos yardımcısı Bünyamin'in amcası Nemrut'un Asur Patriği seçilmesi için imada bulunmuştu. Nemrut da seçildiği takdirde Katolik mezhebine gireceğini vaat etmişti (28, F. Politik Arşiv, D.713 D.1904. L3–H.D.A.). Nemrut, 1903 yılına kadar kiliseyi idare eden ve Van'daki Katolik heyetinin desteğiyle patriğe karşı bir isyan bile başlatacak olan ve ömrü boyunca komplolardan çekinmeyen Patrik Revima Mar Şamun'un kardeşiydi. Sonra Türk yönetimi de Nemrut'un patrik karşıtı faaliyetleriyle ilgileniyordu. Çünkü bunlar az da olsa Patriğin konumunu ve halk üzerindeki etkisini zayıflatacaktı. Fakat bunlar çok geçmeden güçlerini en başta Nes-turi Kilisesinden alan Tiyyari Melliklerinin kendisini terk ettiği Nemrut'a

.... (246, s.17-175-227–H.D.A.). Nemrut'un plan ve emelleri gerçekleşme zemini bulamadı. Çünkü Mart 1903'te ve Revima Mar Şamun'un ölümünden sonra o zaman 17 yaşında olan kardeşinin oğlu Bünyamin Mar Şamun Asurlara Patrik seçildi.

Asurlar yeni Patrikten çok işler ve her şeyden önce Türk boyun-
durduğundan kurtulmayı beklediler. Bunun için de bütün safların bir
milli birlik oluşturması gerekiyordu ve bu birliğe doğru asıl adım ulu-
sal kiliselerin (Nesturi, Yakubi ve Keldani–H.D.A.) birliği şeklinde
olabilirdi. Fakat Asurlar o zaman bu gibi adımlara hazırlıklı değildi.

Osmanlı yöneticilerinin 1895-1898 yıllarında Urfa, Diyarbakır, Mar-
din ve başka şehirlerde oturan Yakubi Asurları katliamdan geçirmesi tesa-
düfi değildir. Ve onların yardımına diğer Asur grupları gelemedi. Bunun
doğrudan bir sonucu olarak Rusya'nın Yakın ve Ortadoğu'daki diplomatik
temsilciliklerine çok sayıda mesaj geldi. Bu mesajlar çoğalınca Rusya'nın
Şam'da oturan Başkonsolosu A. Belyayof, ülkesinin Dışişleri Bakanlı-
ğı'na, Suriye'deki Yakubi Asurların Ortodoks Rusya'nın himayesini iste-
diklerini ve onları bu konuda Diyarbakır ve Musul Asurlarının da des-
teklediklerini yazdı (28 F. Türkiye Masası 210-1091.L.239–H.D.A.).

Asurlar, Türkleri, trajedilerinin ilk suçlusu saydılar. Bunun içindir ki
1905-1907 yıllarındaki ilk Rus devriminin tesirleri altında demokratik
burjuva karakterli Türk devrimi (Genç Türkler-H.D.A.) yapıldığında, ül-
kedeki Asurlar bunu desteklediler. Bu doğaldı, çünkü devrim önderlerinin
bir bölümü –ki bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezîyetçi olmayan
bir anlayışla yönetilmesini savunuyorlardı– etnik sorunların özerk bölge-
ler oluşturularak çözümlenmesinden yanaydılar (137, s.293-295–H.D.A.).
Fakat Jön Türkler birdenbire şovenist bir biçimde Türkleştirme politika-
sına, yani bütün Türk halklarını Türkiye'nin liderliği altında toplamaya
yöneldiler. I. Dünya Savaşı'ndan önce olduğu gibi, savaş sırasında da,
Jön Türkler önderliği Türkiye'deki etnik sorunun Hristiyan halkların be-
denlerinin ortadan kaldırılmasıyla ya da zorla eritmeyle çözümlenebilece-
ğini düşünüyordu.

Genç Türkler'in önde gelen politikacılarından biri olan Dr. Nazım'ın
söylediklerine bakın "Söylenecek tek şey vardı. Şayet Sofya ve Atina'dan
kışkırtıcılar içişlerimize karışmayı bıraksalar ve o zaman gerçek hürri-
yeti getireceğiz ve o zaman bütün Yunanlıları, Arapları ve Arnavutları

nasil eriterek onlardan tek anadili olacak tek bir halk yaratacağımızı herkes görecektir" (78, s.140-141). Genç Türkler Partisi'nin toplantılarından birinde de Dr. Nazım şunları söylemiştir:

"Ben bu Türk toprağı üzerinde sadece Türklerin yaşamasını, tartışmasız onların hâkim olmasını ve hangi dinden, hangi etnik topluluktan olursa olsun Türklerin dışındaki bütün unsurların ortadan kalkmasını istiyorum. Yurdumuzun Türk olmayan unsurlarından temizlenmesi gerekir" (30, s.367-H.D.A.).

Nazım aynı partideki arkadaşı B. Şakir'e "Milli kültürümüzde yalnız Türk tohumlarının yeşermesine izin verebiliriz. Biz vatanımızı ... olmayan bütün halkları temizlemek ve onları zararlı otların kökünden söküldüğü gibi kökünden sökmekle görevliyiz. Bu devrimimizin hedefi ve sloganıdır" (30, s.365-97, s.38-H.D.A.). Ülkenin üç yöneticisinden biri olan Enver de şunları söylemiştir: "Benim Türkiye'deki Hristiyanlara bundan sonra tahammülüm yok" (30, s.257-H.D.A.). Bundan bir süre sonra da (yani 1915 yazında-H.D.A.) Dahiliye Nazırı Talat Bab-ı Ali'nin niyetini resmen açığa vurdu. "İç düşmanlardan -ki yerli Hristiyanlardır- nihai olarak kurtulmak için Dünya Savaşı'ndan istifade etmek gerekir. Çünkü bu o zaman dışarıdan diplomatik müdahaleye yol açmayacaktır." (30, s.257-H.D.A.). Jön Türk liderlerinin direktiflerinden hareketle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki egemen çevreler, Asurlar da dahil Türkiye'de ikamet eden Hristiyanların ortadan kaldırılması konusunda özel bir dikkatle hazırlanmış planı uygulamaya başladılar. Bu gibi son derece tehlikeli bir durumda Asurların Türkiye'yle ilişkileri kritik bir aşamaya varmış olan komşuları Rusya'nın kurtarıcı yardımını beklemesi doğaldır. Rusya'da çok iyi anlaşılan sebeplerden bağlantılı olarak Asurların da içlerinde olduğu Türkiye ve İran'daki etnik ve dini azınlıkları kendi safına çekmeye büyük önem vermeye başlamıştır.

1906 yılında Kafkasya'daki Rus Kurmay Başkanlığı İran'daki Konsoles yardımcısı R. Tirmen Hakkâri'deki Asur önderleri ziyaret etmesini salık verdi. Bu ziyaret aynı yılın Temmuz-Ağustos aylarında gerçekleşti. Görüşmede Tirmen ve Asur Patriği Bünyamin Mar Şamun'dan Türkiye ile Rusya arasında savaş çıktığı takdirde ülkesinin Asurlardan yardım bekleyip bekleyemeyeceğini öğrenmeye çalıştı.

Patrik Rusya diplomatik temsilcisine Ruslar Van'ı ele geçirip Asurları silahlandırabilirse kendisinin 40 bin kişilik bir ordu hazırlayabileceğini ve Bitlis ile Musul arasındaki alanları Rusya için işgal edebileceğini bildirdi. Bundan başka, Patrik Rusya'nın gerekli gördüğü yerlere gönderilmek üzere 20 bin ve Asurları savunmada kullanılmak üzere de 20 bin asker hazırlayacağını ilave etti (28, F. Politik Arşiv, D.714, 1906, L.17-H.D.A.).

Tirmen, Asurların ve Bünyamin Mar Şamun'un üzerinde bıraktığı izlenimleri yazdığı raporlarda anlatır. O, Mar Şamun'dan, yalnız Nesturi Asurların Patriği olan genç, soğukkanlı ve olgun insan diye söz eder ve onun aynı zamanda bütün Asurlarca lider olarak tanındığını belirtir. Bünyamin Mar Şamun, misafiri R. Tirmen'e kendinden önceki Patriklerin Rusya'ya zor günlerde yardım etme önerilerinden Rus ototelerine gönderilen mektupların örneklerini göstermiştir.

Bölge arazisiyle stratejik mevkillerinin belirlenmesinden ve Asurların Türkiye'ye karşı savaşlarında Ruslar'ın müttefiki olabileceklerinin anlaşılmasından sonra Tirmen Asurların olası bir savaşta önemli bir rol oynayabilecekleri sonucuna vardı. Türk ordularından korumak için olacaktır (159, s.212-H.D.A.).

Rusya'nın Yakın ve Ortadoğu ile ilgili politikasını artıran bir endişeye neden olmuştur. Büyük Britanya, Hindistan, Güney İran ve Fars Körfezi'ndeki kontrolünü korumuş fakat Rusya'nın güneydeki ve Mezopotamya'daki hareketlerinden çekinmeye başlamıştır. "Bu hareketler bölgenin birbirine sıkı sıkıya bağlı en büyük kitlesini oluşturan Asurların yaşadığı bölgenin ortasında yer alan Güney Kürdistan'ın Asi Dağlarına kadar dayanmıştır" diye yazıyor Tirmen.

Nesturi aşiretlerin kazanılınası bu bölge üzerinde büyük bir etki bırakabilir. İngiltere, zor anlarda kendisine yardım etmeleri, emri altına girmeleri için Nesturilerin sempatisini kazanmaya ve onlar arasındaki konumunu güçlendirmeye çalışıyordu (159, s.109-H.D.A.). İngiltere oradaki nüfusunu ve konumunu güçlendirmek için masraftan kaçınmadı. Tirmen'in anlattığına göre İngiltere, Asurları kazanmak için onlara yılda 3 bin Sterlin veriyordu (159, s.113-H.D.A.). Ancak bunlar da işe yaramadı. İngilizler o zaman önceden satın aldıkları Kürt feodalleri vasıtasıyla teh-

ditlere ve gözdağı vermeye başvurdu. Yine diğer Müslüman halkları da Asur halkına karşı kıskırttılar (28, F. İran Masası D, 4481, 1910-1917, L.103-H.D.A.).

Yabancı dini propaganda heyetleri ve diplomatik temsilcilikler bu aşamada çabalarının ağırlığını Rusya'nın müttefiki olup Ortodoksluğu benimsemeye istekli bulunan Asurlara karşı yönelttiler ve bu yönelişlerinde Kürt feodallerini Demokles'in Kılıcı gibi kullandılar. Kürtler 1908 yazında Asurlar üzerine birkaç saldırı düzenlediler. Bu köyler yağmalandı çok sayıda Asur hayatını kaybetti. 16 Haziran 1908'de Tebriz'deki Rus Konsolosu, ülkesinin Dışişleri Bakanlığı'na şu haberi gönderdi: "İvedi kararlar alınmazsa büyük oranda Asur nüfusunun kaderi mutlak ölüm olacaktır" (28, F. İran Sofrası D. 535-1098 L.8-H.D.A.). Asurların durumunun kötüye gitmesi Patriklerini uyandırdı. Patrik Rus Konsolosluğu'na, başkaldırmaya hazır olduklarını ve Rusların yardımını beklediklerini bildirdi. Fakat Rus Dışişleri Bakanlığı'nın cevabı şu oldu: "Türkiye Asurlarının isteğinin mevcut şartlarda karşılanması hiçbir şekilde mümkün değildir" (28 F. İran Sofrası D.4481, 1910, 1917, L.78-H.D.A.).

Asurlara, Rusların yardım etmemesi Patrik Mar Şamun'u kızdırdı. Fakat Rus diplomatları bu kızgınlığı hafifletmeye çalıştılar. Çünkü Patrik bunlara, Rusya'nın kendilerini uzun süren Türk sömürsünden kurtaracağı konusunda Asurları ikna etmelerini söylemişti.

Aynı zamanda da Urmiye'deki Rus Ortodoks misyonerlik heyeti Türkiye ve İran Asurları arasında nüfuzunu güçlendirmek için neredeyse bir köprü başına dönüştürülmesi kararlaştırıldı. Bu durumda uzun süre beklenemezdi. Sonuçta Rusya'nın konumu güçlendi ve o rakiplerini çokça geçti. Salmasar'ın 1911, Derkawer'in 1912, Soldoz 1913, Mergawav ve Baradost'un 1914'te Ortodoksluğa geçmeleri de bunu göstermektedir (115, s.232-H.D.A.).

Avrupa'da askeri harekâtın başlaması, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile Türkiye arasında ittifak anlaşmasının yapılması, bütün bunlar Rusya'nın Asurlara büyük ilgi göstermesi ve Asurları kendi saflarına çekmesi için uyandırdı. Fakat bu, iki cephede birden faaliyet gösteren Türk otoritelerinin gözetimi ve izlenmesi olmaksızın gerçekleşmedi. Türkler bir yandan Asurları askere almaya başlarken diğer yandan da Asurları yok etmek ve Türkiye'den çıkarmak için hazırlıklara başladılar. 1914 yılı son-

larında Türk ordusuna alınmalarından sonra Asurların Türkiye'den İran ve Rusya'ya göçleri artmıştır. Sınırı geçme girişimleri sırasında 15 bine yakın Asur tutuklandı (28, F. İran Sofrası, D.4482, 1914, L.26-H.D.A.). Onların birçoğu sınırı geçerek Rus ordusuna katılmayı başardı (29, F.2000-3860, B 1 L.68-H.D.A.).

Türk yönetimi Asurların Rusya karşısında savaşa gitmeyi kabul etmeyeceklerini anlayınca onlara karşı katliamlar başlattı. N.S. Markosof bu katliamların görgü tanıklarından biridir ve halen Moskova'da yaşıyor. O, 1914 yazında, Türklerin Kars vilayetine bağlı olan köyü Baqra Hatun'a girerek köyün bütün erkeklerini nasıl idam ettiklerini, kaçmaya çalışan erkekleri kılıçtan geçirdiklerini anlatıyor. Yine olayın bir başka görgü tanığı olan Meryem adındaki kadın, aşireti Kawer'in Urmiye'de Kürtlerin önünden kaçtığını anlatmaktadır (153, s.66-67-H.D.A.).

Yine Türkiye'de Albak bölgesindeki 8 Asur köyü (Koze, Arci, Atyas, Menkilava, Evzen, Bordok, Balis ve Kalanis-H.D.A.) yağmalanmıştır 1914 yazında bölge halkının bir kısmı öldürüldü, bir kısmı ise Salmasar yöresine İran'a kaçılar.

Temmuz 1914'te Türkler yedek kuvvetlerini İran sınırına kaydırarak Kürt kabilelerini silahlandırmaya başladılar (28. F. Dışişleri Bakanlığı, D.42, 1914, L.136-H.D.A.). Ayrıca önceden oluşturulan mevzilere ve savaşın başlamasından uzun bir süre önce Türk-İran sınırı boyunca toplanmış kuvvetlere askeri malzeme taşımışlardı. O zaman bu bölgede üç piyade kolordusu, bir süvari tümeni bir jandarma taburu ve sınır muhafızları üslenmişti (129, s.112-H.D.A.).

Türk subay ve askerleri, Kürt kıyafetine girerek Kürt gruplarıyla birlikte İran sınırını geçtiler (298, s.46-H.D.A.). Asurların takibe uğraması, Kafkasya'ya kaçan Asurların sayısının artmasına neden oldu. Bunun sonucunda orada mültecilere yardım büroları oluşturuldu, bu büro yerel yöneticilerle samimi ilişkiler kurmaya çalıştı (28. F. Dışişleri Bakanlığı D.42. 1914. L.266-H.D.A.). Türk ve Kürtlerin önceden ilan etmeksizin Asurlara savaş açmalarından hareket ederek Rus Dışişleri Bakanlığı 27 Temmuz 1914'te Tahran'daki Büyükelçisine Asur başkaldırısının zamanının geldiğini ve Türkiye'nin düşmanca hareketlerinin sürmesi halinde Rus Savaş Başkanlığının Asurları silahlandıracağını bildirdi (28, İran Sofrası D.42. 1914. L.28-H.D.A.). Kendilerini savunmaları için Asurların süratle

silahlandırılmasının sağlanması amacıyla İran'dan bir Asur heyeti Urmiye'deki Rus Konsolosluğu'nu ziyaret ederek görüşmeler yaptı. Bunun sonucu, Rusya'nın Asurları silahlandırmayı kabul etmesinde güven kazanması oldu. Buna dayanarak yerel Asurları, Rusya ile Asurlara ulaşamadı. Bunun üzerine Asur önderliği 18 Eylül 1914'te doğrudan Rus Ordusu Komutanı General Farabanof, Asurlara 300 bin tüfek sözü verdi. Türk ve Kürtlerin tehditleri dolayısıyla ortaya çıkan durumu değerlendiren Rus Konsolosluk temsilcisi Fidinski, 19 Eylül 1914'te Urmiye'den ülkesinin Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf çekerek, kendilerini savunmaları için Asurların acele olarak silahlandırılması isteğinde bulundu. Fidinski, telgrafında Asur taburları oluşturulduğunu ve Han Bayrak'ın bunlara komutan atandığını da bildiriyordu (28, F. İran Sofrası, D. 24482, 1914 M. L.273-280, 294-H.D.A.). Türk ve Kürtler sözü edilen askeri operasyonlara başlamışlar ve kuvvetlerini Şemzdin bölgesinde toplamışlardı. 24 Eylül 1914'te de Türkiye'den kaçmış olan Asurlara karşı planlı saldırılarına başladılar (29, Gnl. Kur. Bşk. 2000, D.3860 veya B.A.L. 116-H.D.A.). Bunun üzerine Metropolit Mar Henanişu uzun süreden beri beklemekte oldukları yardımı istemek için Ruslara gitti. Aynı zamanda Kürt ileri gelenlerinden Celaleddin Ağa, Urmiye ve Eşneviye'deki Asurlar üzerine saldırdı. Bu saldırıda Türk silah ve üslerini kullandı. Böylece Türkiye ve İran Asurları için I. Dünya Savaşı başlamış oldu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI VE ASUR ULUSAL KURTULUŞ BAŞKALDIRISI

Türk-Alman Donanmasının Karadeniz'deki Rus limanlarına saldırmasından –ki bu saldırı Türkiye'nin fiili olarak I. Dünya Savaşı'na girmesinin başlangıcı olmuştu– üç gün sonra, yani 2 Kasım 1914'te Türk Kara Kuvvetleri, Kars şehrine saldırdı. Fakat bu kuvvetler, çarpışmalarda zayıf kalmaları sebebiyle Erzurum'a (Arzırum–H.D.A.) kadar çekildi. Bunun üzerine Türk komutanlığı Aralık 1914'te başlayan ve tarihe Sarıkamış Harekâtı adıyla geçen yeni bir harekâtın hazırlığına başladı. Türklerin bundan maksadı, müttefiklerin de teşvikleriyle, Rus ordusunun bir bölümünü Batı Cephesinden çekmek, Kafkaslar'daki Müslüman halkları Rusya'ya karşı ayaklandırmak, sonra da Kafkasya'yı ele geçirerek oradaki petrol, demir ve manganez yataklarına hâkim olmaktı. Onlar Türk Sultanlığı'nın önderliğiyle, Rusya ve İran'daki Türk-Tatar kabileler kartını oynadılar (109, s.5-32-33-37–H.D.A.). İran'dan gelen Asurlarla, Türkiye'den sığınmacı olarak gelip Rus ordusuna katılmış olan Asurlar bütün çarpışmalara katıldılar. Yine İran Asurlarından oluşturulan milli muhafızlar da Türk birlikleriyle sınırı aşarak İran'a geçen keşif ve arama görevlerinde bulundular, düşman araç ve gereçlerine karşı sabatojlara , onun cephanelik, üs ve konvoylarına saldırılara ve Türk, Kürt ve Alman ajan ve bozguncularını aramalara katıldılar.

Rus diplomasisi Asurları İran'daki askeri faaliyetlere çekmek istemesinin yanı sıra Türkiye'deki Asurları başkaldırıya hazırlanmaya çağırdı. Türkiye'nin Asya yakasındaki ilk savaş olan Keyber Kaya Çarpışmaları sırasında Rus Konsolosu Bidinski, 10 Kasım 1914 tarihinde keşifle görevli üç Asuru Türkiye'deki Mar Şamun'a gönderdi. Bu üç kişi Patrik Mar

Şamun'dan, kendisinin ayaklanmayı başlatmaya hazır olduğunu belirten bir mektup getirdi. Mar Şamun ayrıca ayaklanmanın başarılı olması için Ruslardan, Başkale ve Diz üzerine ayaklanmacılarla birleşmek ve onlara silah vermek üzere, bir hücum yapılmasını istedi (28 F. "Dışişleri Bakanlığı Arşivi" D.42, 1914, L.207-H.D.A.).

Yine 10 Kasım 1914'te İran'daki Asurlardan oluşturulan birlikler, Türk hücumunun üzerinde yoğunlaştığı Mergawar'a yöneldi. İki tam gün süren savaşın sonucunda Türk kuvvetleri yok edildi (age, L.21-H.D.A.). Bu savaşta öldürülen Türk subayının üzerinde ele geçirilen belgelerde, Türkiye'nin İran'ın Urmiye bölgesini tümüyle ele geçirme planından söz ediliyordu. Bidinski, 14 Kasım 1914'te devletin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafla, Asurların silahlandırılması sayesinde başarısız kalacak bu planı bildirdi (age, L. 266-H.D.A.).

Rus kuvvetleri, komutanlığının emirlerini yerine getirmek üzere 30 Aralık 1914'te Urmiye bölgesini ve vilayetini terk etmeye başladı. Rus kuvvetlerinin bölgeden çıkmasına gerekçe olarak Türk Kuvvetlerinin, Rus ordusunun savunma hatlarına yaklaşmaya başlamasından doğan tehlikeler gösterildi. Oysa büyük Sovyet askeri tarihçisi N.G. Korson o andaki durumun tahlilinin Urmiye'nin terk edilmesini zorunlu kılmadığını ispat etmektedir. (107, s.33-H.D.A.) Fakat buna rağmen, Rus Başkomutanlığı Urmiye'den ani çekilmede ısrar etmiştir.

Rusya kuvvetlerinin çekilmesi Asur nüfus arasında korku ve paniğe yol açtı. Rusya'nın itibarına gölge düşürdü ve iç karışıklıklara sebep oldu (28 F. "İran Masası" 1915, D.17, L.3-H.D.A.).

Savunmasız insanlar arkalarında servetleri ve hayvanlarını bırakarak köylerini terk ettiler, çocuklarıyla birlikte Rus kuvvetlerinin gerisinde Kafkasya'ya doğru gittiler. Mülteciler İran Azerbaycanı sakinleri olan Müslümanların saldırılarından çektikleri gibi soğuktan ve açlıktan da etkilenerek yollarda öldüler. Böylelikle Urmiye'den Kafkaslar'a giden yollar kadın, çocuk ve yaşlıların cesetleriyle doldu. Yazarın (Matfiyef Bar Mat-tay-H.D.A.) halen Tiflis'te oturan bu trajedinin bir görgü tanığı olan F.Y. Farkanofa'dan aldığı mektup mültecilerin sıkıntılarını anlatıyor. Bu görgü tanığının ailesi 1914 yılında Urmiye vilayetinin Yengica köyünde yaşıyordu. 2 Ocak 1915 gecesi evlerinin kapısı çalınmış ve onlara Rusların Urmiye'yi terk ettikleri bildirilmişti. Bu haberi getiren de bu işle

özel olarak görevlendirilen bir Rus askeriydi. Bütün köylüler tahmin edileceği gibi köyden çıktılar, az sonra da İranlılar geldi. Rus kuvvetlerinin kampına varmadan önce az daha Türklerin çemberine düşeceklerdi. Bu kamptan da Rus askerinin koruması altında Kafkasya'ya doğru hareket ettiler. Yol uzun ve hava kötüydü. Şiddetli soğuk vardı, çamur dizboyu idi ve ayakkabıları ağırlaştırıyordu. Bu yüzden mülteciler daha ilk günden itibaren yalınayak yürümeye başladılar. Bayan F.Y. Farkanofa mektubunu şöyle tamamlamaktadır: "Annem beni sırtına alarak yürüdü. Ben insanların yolda nasıl donup öldüklerini gözlerimle gördüm. Ancak öyle görünüyordu ki, bu ölüm bizim için, köylerinde Türk merhametine kalmış Asurları bekleyen ölümden daha iyiydi." Farkanofa şunları yazmıştır:

"Rusların önünde yürüyen mülteciler Türklere kendilerine saldırma fırsatı veriyordu. Bu saldırı ya ateş etmekle ya da doğrudan kesici aletlerle öldürmek şeklinde oluyordu. Ruslar onların yardımına yettiğinde mülteciler yere yatıyorlardı ve onların başları üzerinden karşılıklı ateş ediyorlardı. Bu gibi durumlarda annem beni yere kor ve kendisini, beni korumak amacıyla, üzerime atardı. Bir Türk saldırısı sırasında annem omuzundan yaralandı, bunun üzerine başındaki örtüyü alarak onunla yaralı omuzunu sardı ve ileri doğru hareket ettik. Ancak yavaş yavaş gücü azaldı, az sonra da yere düştü bayıldı. Sonra kendine geldi ve tekrar yolumuza devam ettik. Bir kez daha yere düştü. Ona ağlamaya başladım, yerden kaldırmaya çalıştım. Fakat bu kez hareket etmedi. Biz mülteciler uzun bir yol yürümüştük. Yolculardan geride yalnız biz kalmıştık. Tam bu anda annemin öldüğüne kanaat getirdim. Onun yanında uzanarak, onunla birlikte ölmeyi istedim ve onu kucakladım. Biraz böyle kaldıktan sonra birilerinin beni elleri üzerinde kaldırdığını hissettim. Bu bir Rus askeriydi. Beni annemden ayırmaya çalışırken, annemin gözleri açıldı ve bana o askerle gitmemi, bir süre sonra karşılaşacağımızı söyledi.

"Rus askeri paltosuyla beni sardı ve kendisiyle beraber ata bindirdi. Bir süre ilerledikten sonra vardık. Burada öksüz çocuklar için büyük bir çadır kurulmuştu. Ertesi günü de Rus askerlerinin annemi bir sedye üzerinde getirdiklerini gördüm.

"O günden bu güne bu trajedi, hatırımdan çıkmıyor. Halkımı katliamlardan kurtaran Rus savaşçılara olan derin minnet duygusu da daima benimle beraber olacak."

Kafkasya'ya özellikle de Tiflis'e gelen Asur mültecilerin geleceği başlangıçta iyi gözüküyordu. Bunun sebebi çok sayıda insanın kaçması sonucunda burada düzenin kurulamayışı ve kargaşanın hüküm sürmesiydi. "Çarlık hükümetinin yenilgiye uğramış askerleri uzun bir süre ağırlayamadığı, bunlara önceleri yiyecek verildiği ancak çok geçmeden bunun da kesildiğini" belirtmek de insafli olmanın gereğidir. Bu yüzden Asur mültecilerin bir bölümü 1915 yılında Urmiye'ye döndü. Onların bir bölümü, yaklaşık 50 bini Rusya'da kalarak Çarlık yönetimine katıldılar ve hepsi bu yeni vatanda geçimlerini sağlama yollarını düşünmeye başladı (153, s.67–H.D.A.). Sonuçta Asurların çoğu Rusya ve Ukrayna Cumhuriyetleri'nde Moskova, Petersburg, F..., K..., Ormavir, Rustof, Karkof, Kiev, N... ve diğer şehirlere dağıtıldı. Bu şehirlerde onlara çeşitli yardımlar yapıldı. Onlar Hristiyan dinini kanlarıyla savunan kahramanlar gibi karşılandılar. Asurlar bu ve bunlardan başka şehirlerde günümüze kadar hayatlarını sürdürüyorlar.

Rus kuvvetlerinin terk ettiği Urmiye bölgesini ise, Türklerin giden Rusların bıraktığı cephanelikleri ele geçirmesi üzerine 1 Kasım 1914'te tarafsız olduğunu açıklayan İran'a rağmen, Türkler yavaş yavaş doldurmaya başladı. Bunlar bölgede kalan son Rus birliklerine saldırımları için Kürtleri ve diğer müslümanları silahlandırmaya başladı. Bir süre sonra da bu birlikler Tekye, Ardaçay, Diza, Alibadi, Rabarouz ve Derbador'da kuşatılarak yok edildiler (298, s.47-48–H.D.A.). Asur nüfusun yok edilmesi Türk kuvvetlerinin Urmiye'yi işgalinin genişlemesiyle birlikte gelişmiştir. Çünkü Türk ve Kürtler ve özellikle de reisleri Y. Simko'nun komutasındaki Şikaki Kürtleri planlı bir şekilde Asurları yok ediyorlardı (175, s.51–H.D.A.).

Alan-Türk Komutanlığı arta kalan esirlerden özel birlikler oluşturdu. Bu birliklerin görevi yerel Müslüman nüfusun oluşturduğu güçlerle birlikte Kafkasya'daki Rus ordusunun sol kanadına sürekli tehdit oluşturmak ve İran Azerbaycanı'nı etkisi altına almaktı. Bundan dolayı Alman-Türk istihbaratının önünde çok önemli bir konu vardı ve o da "İran sadece İranlılarındır" sloganı altında Rus ve İngilizlere karşı İran'da bir halk hareketinin propagandasını yapmaktı (110, s.71–H.D.A.).

4 Ocak 1915'te Urmiye bölgesindeki asıl Türk kuvvetleri, komutanları Rüstem Bey'in emriyle, Asurları acımasızca ve topluca öldürmeye başladılar. Sadece Hristiyanlar değil, onları korumaya çalışan müslümanlar da öldürüldü. 700'den fazla Asur esir edildi ve Kesruf ve Gafıvan'a götürüldü, burada vahşice işkence gördükten sonra hepsi öldürüldü.

Can derdine düşen 3 binden fazla Asur, Katolik misyoner kuruluşlarına sığındı, yaklaşık 17 bini de Urmiye'deki Amerikan misyonerlik heyetine sığındı. Burada onlar için misyonerler sitesi yakınında 50'den fazla ev yapıldı. Köyün giriş ve çıkışları kapatıldı, evler yeraltı geçitleriyle birbirine bağlandı. Asurlar buraya, o zaman tarafsız olan devletin, Amerika'nın bayrağını çektiler, Asurlar kuşatma altındaki bu sitede böylece 5 ay mahsur kaldılar (219, s.133-H.D.A.). Bununla ilgili olarak Urmiye'deki Amerikan maslahatgüzarı olan misyoner, buradaki Asurlara yardım isteğiyle İstanbul'daki Amerika Büyükelçisine ve ABD hükümetine başvurdu. Başkan Wilson onun acil telgrafını aldığı anda Türk hükümetinden, Amerika'nın Urmiye'deki çıkarlarına zarar verilmemesini istedi (219, s.133-H.D.A.). Bu tür bir istek Türkleri bir dereceye kadar durdurdu. Ancak onlar saklanmakta olan Asurlara karşı saldırganca ve korsanca eylemlerine son vermediler. Çünkü yöredeki Müslümanlarla birlikte Asurlara verilen unlara, cam parçaları, ...zehir, vs. kattılar. Bunun sonucu birçok insan işkence çekerek öldü. Misyoner tesislerinde ise hayat daha az çileliydi. Orada dizanteri, tifo, malaraya ve başka hastalıklar mültecileri kırıp geçirdi. Savaştan önce yalnız 8 hasta alabilen Amerikan Misyonerlik Hastanesi şimdi 120'den fazla insanla dolup taşıyordu. Hastane odaları 16x20 adım genişliğinde idi ve orada 60-70 şahıs yaşadı (540, s.5-9).

Türklerin Urmiye bölgesini işgal ettikleri süre içerisinde açlık, soğuk ve hastalık sebebiyle ölenlerin dışında, birden fazla Asur öldürüldü. 1915 Mart'ına kadar İran'daki Asurların uğradığı maddi zararın miktarı ise yaklaşık 200 milyon Rubledir (326, 15, 1915-H.D.A.).

Rus Konsolosu F. Nikitin, bazı gerçeklere dayanarak çoğu Asur kadın ve genç kızların tecavüz tehdidiyle karşılaştığını yazıyor. Hatta Urmiye'nin kuzey kısmında oturan birisinin, 11 kızın ırzına geçtiğini -bunlardan biri de henüz 17 yaşındaymış- övünerek anlattığını belirtiyor (40, s.12-H.D.A.).

Gençler ve adamlar ise teker teker ortadan kaldırıldı. Asurların köylerinde kalmaları, onlar için intihar etmektir. *Kafkasya'nın Sözü* gazetesi 17 Nisan 1915 tarihli sayısında şunları yazmıştır.

"Kaçmaya fırsat bulamayarak köylerinde kalan Asurlar Silahlı Kuvvetler Komutanı Cevdet Paşa'nın direktifleriyle tek tek öldürüldü. Bu direktifler, toplanmış olan Asurlar üzerine yürünen Kawtun köyünde çıkarılan belgeler arasında bulundu."

Baku gazetesi de 5 Mart 1915'te Rus kuvvetlerinin Deyleman'ı ele geçirdiğinde, yirmi Hristiyan köyünün yıkıma uğradığının ve köy meydanlarında, üzerlerinde hançer, balta ve satır darbeleri açıkça görülen cesetlerin dizildiğinin ortaya çıktığını yazmıştır.

Bu suçlarla ilgili gerçekleri araştıran Kafkas Ordusu'nun sözcüsü 24 Şubat 1915'te şunları yazmıştır:

"Dün saat iki sularında bazı atlılarla birlikte Deyleman'a vardım ve hemen incelemelere başladık. Bana söylenenlerden katliamların Karyef, Kesruf ve Umm Halime'de olduğunu öğrendim. Hemen oraya gittik. Orada yüzlerce ceset gördük. Bu ayın 14-15 gecesinde tam 707 insan öldürüldü" (30, s.246-H.D.A.).

Türk ve Alman otoritelerince gözler önünde yapılan bu vahşetin hedefi Asurları korkutmak ve onların Rusların yanında savaşa katılmasına izin vermemektir. Türk ve Alman yetkilileri Asurların tam itaatlerini sağlamak için her yola başvurmaya kararlaşmıştı. Bu hedefe ulaşmak için Patrik Mar Şamun görüşmeye çağırıldı. Askeri operasyonların başlamasından önce 22 Ağustos 1914'te Türk hükümetinin önerisiyle Van valisi Patrik Mar Şamun'u vilayete çağırdı ve ondan Rusya'nın safında yer almamasını, aksine ona düşman olmasını istedi. Vali bunun karşılığında esir Asurları teslim etme ve Asur okulları açma sözü verdi. Yine bu görüşmede Bünyamin Mar Şamun'a bazı hediyeler sunuldu. O da bu konuda kesin bir görüş belirtmeden yurduna döndü (28 "İran Masası" D.4481, 1910-1917 L.272-H.D.A.). Qucans'a vardığında ilgili yerlere mektuplar göndererek, Asurlara sükuneti muhafaza etmelerini ve Türk otoritelerinin emirlerine titizlikle uymaları gerektiğini bildirdi. Fakat Patriğin emirlerine

bağlılık Asurları kurtaramadı. Çünkü Türk yönetimi Asurları ezmek için yine Kürtleri kışkırtmaya başladı. Bala, Şemdin, Kala, Henanis , Kawar ve başka yerlerdeki Asur köyleri yıkıldı, sakinleri kovuldu. Berwar'ın kuzeyinde ise Türkler çiftçilerin evlerini yağmalamaya başladı bu şekilde öldürme ve yağma olayları en geniş boyutlara ulaştı ve planlı ve sistemli bir nitelik kazandı. Tüm Asur köyleri hırsızlık, yıkım ve öldürmelere maruz kaldı, öldürülmeyenler esir alındı. Önlerinde kurtuluş için tek yol kalmıştı o da kendilerini savunmak ve silaha sarılmaktı. Böylece Patrik karargâhında tehlikeli bir gelecekle tehdit edilir duruma düştü. Bundan dolayı o Tiyyari köyünden 300 silahlı Asuru koruma olarak çağırdı ve bu korumanın eşliğinde daha güvenli bir yer olan Tiyyari bölgesine hareket etti ve 12 Mart'ta Dizan yöresinde Mardiz köyüne ulaştı. Bu günde bütün Asur aşiretleri "er-Rehte"nin temsilcilerinin katıldığı büyük bir meclis toplandı. Bu toplantıda Patriğin amcası Nemrut'un önderliğindeki bir kısım Asur şunları önerdi: Fedekârlıkların bedeli savaşta tarafsızlık olmalıdır, ta ki Türklere ve Kürtlere, Asurları tarihi yurtlarından çıkarmak ve onları yocketmek için gerekçeler verilmesin. Bunlar Türkiye karşısında savaşa katılmanın Asurları bir milli felakete bir soykırıma götüreceğini de dile getirdiler. Ancak burada savaş yanlısı olanların sayısı çoktu ve Patrik de bunların tarafını destekledi. Bu yüzden onun görüşü kabul edildi. Bununla Asur Patriği, Asur halkının Rusya, İngiltere, Fransa ve müttefiklerin yanında savaşa katıldığını ilan etti (269, s.83-84—H.D.A.).

Diz'deki toplantıdan sonra, Udişu ailesi "Zervando ve Sipando" yazara, askeri kamptan 100 kişinin köye, Nemrut'un yanına misafir gibi gelip onu yatağında öldürdüğünü geride kalan yandaş ve akrabasını alarak köy dışına götürdüğünü ve idam ettiğini anlatmıştır.

Bundan sonra Patrik Van valisine bir mektup yazdı. Mektupta şunlar yazılıydı:

"Serbest bölgelerde, Tiyyari, Thuma, Cilo, Baz, Şitazin ve Dizan'da kardeşlerimizin uğradığı katliam ve zulümler sonucunda Türk hükümeti ile siyasi ilişkilerimizi kesmek zorundayız" (288, s.84).

Aynı ilkbaharda bu kararın alınması Rus ordusunun Urmiye eyaletini Türklerden kurtarmasına yardımcı olmuştur. Rus ordusu Van'a

gelmiş ve savaş süresince ilk kez Türkiye Asurlarıyla temasa geçer olmuştur. Sonra Rus kuvvetleri komutanı, Mar Şamun'a Kafkas Ordu Komutanlığı'ndan bir mektup götürmüştü. Bu mektupta Rus kuvvetlerinin Asurlara Osmanlı sömürsünden kurtulması konusunda yardım etmek için geldiği ve onlara, savaşı başarıyla yürütebilmeleri için silah getireceği bildiriliyordu. Yine, bu mektupta, Patriğe müttefiklerle kader birliği yapması öneriliyordu. 1 Haziran 1915'te Türklere karşı ayaklanmanın başlatılmasına ilişkin nihai kararlar alındı. Bunun ardından Patrik Bünyamin Mar Şamun, İran'daki Rus diplomatik temsilcilerine şu acil mesajı gönderdi.

"Patriklere karşı durulmuş, Çölemerik ve Botan arasında uzanan bölge ele geçirilmiştir. Şu anda silahlar ve topraklarla donatılmış Türk kuvvetleri Ez, Musul ve Revandız'dan gelip toplandılar ve Tiyyari ile Thuma ve Cilo'da bize saldırdılar. İki taraftan da çok sayıda ölü ve yaralı var, yiyecekler bitmek üzere ve durum son derece tehlikelidir. Özellikle 300 asker ve 2 top gönderin; ta ki Türk kuvvetlerinin İran'daki Kürtlere ulaşmaları engellensin. Bize mermi ve savaş araçları gönderin, yoksa bizi yok edecekler. Yine İran Azerbaycanı'na saldırmak için de 5 000 kişilik bir güç gönderilsin. Silah ve cephane konusunda direktiflerinizi bekliyoruz" (34, c.VIII 3. seri, s.396-397-H.D.A.).

İran'daki Rus Komutanlığı Asurların Türkiye'de ayaklanmayı başlatmaları konusunda, ülkesinin Dışişleri Bakanlığı ile yaptığı temasları kaydetmemiştir. Nitekim Dışişleri Bakanlığı'ndan Asur ayaklanmasından bir gün önce, 9 Haziran 1915'te Kafkasya Bölge Komutanına gönderilen telgraf da bunu gösteriyor. Bu telgrafta Urmiye deneyini de göz önüne alarak, Türkiye Asurları, ancak kendilerini terketmeyeceğimize kanaat getirirlerse savaşa katılacaklar deniliyor (328 F. İran Masası, 1901-1917 D.4482 L.325-H.D.A.). Bununla birlikte Asurlar ayaklanmaya başladılar ve Asur öncülerıyla Türk jandarma kuvvetleri arasında Diza Köprüsü'nde ilk savaş oldu. Bu şiddetli savaş sonunda Türk jandarmaları geri püskürtüldü. Jandarmalar Çölemerik'i Asurlara bırakarak savaş meydanından kaçtılar. Bu sırada Hakkâri Kaymakamı ile Van Valisi arasında yapılan yazışmaların

bir örneği Asurların eline geçti. Vali bu yazıda Mar Şamun'un tutuklanmasının, Asurların Türkiye'ye karşı savaşa girmesini imkânsız kılacağı için önemli olduğunu söylüyordu (269, s.84-H.D.A.).

Çok geçmeden Türk ve Kürtler karşı saldırıya geçtiler. Reşit Bey Lizan ve Aşağı Tiyyari'den Asurları çıkardı. Yine Türk kuvvetleri ve Kürt grupları Çölemerik'ten C ve Yukarı Tiyyari'ye saldırdılar. Diğer Türk birlikleri ise saldırılarını Cal yoluyla Salabakan ve Thuma yönüne yaptılar. Bunlara ilave olarak Soto Ağa komutasındaki Kürt çeteleri Oraman bölgesinden Asurlara karşı savaş meşalesini yaktılar. Soto Ağa, Cilo ve Baz'daki faaliyetlerinden sonra Zir köyünden erkekli kadınlı 70 Asuru esir aldı. Sonra da esaretleri devam ederken onları idam etti (298, s.52-H.D.A.). Türk ve Kürt kuvvetlerine bütün Asurların öldürülmesi ve mülklerinin talan edilmesi görevi verilmişti. Bu görev başarıyla yerine getirilmiştir (28 F. "İran Masası" B 1912-1914, D 142 L.507-H.D.A.).

Kürt İsmail Ağa da 12 Haziran 1915'te Ertüş'ten Yukarı Tiyyari'ye doğru harekete geçti. Kürtler sayıca daha çoktu ve silah yönünden de üstündü. Bundan dolayı bölgenin Asur Melliki Kürtleri köyden uzak bir yerde savaşılmaya zorladı, geceleyin de daha güçlü mevzilere çekildi. 15 Haziran'da yapılan savaşlarda Kürtler bir köyü hileyle ele geçirdi. Köylülerin tamamına yakını öldürüldü (311, 37-42-H.D.A.).

Patrik Mar Şamun 1915 yılı Mayıs ve Haziran aylarında İran'daki Rus Komutanlığına iki kuryesiyle mektuplar gönderdi. Mektupların birinde şunlar yazılıydı:

"Halkımızın iki aydan fazla bir süreden beri Kürtlere ve Musul valisi komutasındaki Türklere karşı savaştığını bildirmeliyim. Türkler köylerimizi ele geçirdiler, sonra da yaktılar. Şimdi bütün Asurlar Tiyyari, Thuma ve Diza dağlarına çıktılar. Orada açlıktan ölüyorlar. Mermilerimiz bitmiştir, kuşatma altındayız ve ne yapacağımızı bilemiyoruz. Bize kuvvetlerinizi göndermenizi İsa (Mesih-H.D.A.) adına rica ediyoruz" (103, s.26-H.D.A.).

Ruslar gönderdikleri cevabi mektupta kendilerine gönderilen 400 kişilik bu birliğin Türkler tarafından pusuya düşürülerek yok edildiğini yazmıştır.

Patrik Mar Şamun'un Mellikleri ile yaptığı bir toplantıda mevcut durum görüşüldü ve aşağıdaki kararlar alındı:

1. Hakkârî vilayetindeki bütün Asurlar dağlara çıkarılacak.
2. Bünyamin Mar Şamun Rus Komutanıyla bizzat görüşmek üzere derhal İran'a gidecek.

Bu iki kararın hemen yerine getirilmesine başlandı. Böylece sayıları 50 bin kişiye ulaşan Asurlar yüksek düzlüklere taşınmaya başladı.

Küçük bir koruma timinin eşliğinde Patrik Mar Şamun ise 28 Haziran 1915'te geceleyin Urmiye'ye yöneldi ve oraya Temmuz başlarında ulaştı.

Ruslar Patriğe çok sıcak karşılama gösterdiler, fakat yeterli kuvvetlerin bulunmayışı gerekçesiyle ayaklanma için takviye güçler göndermekten çekindiler. Bununla birlikte Rus Komutanlığı patriğe mümkün olduğu an hemen yardım edeceğine söz verdi. Temmuz başlarında Patrik İran'dan ayrıldı ve bir Rus birliğinin eşliğinde Qucans'taki merkezine ulaştı (28 F. "İran Masası" 1901-1917, D.4486-H.D.A.). Patrik yanında 200 Rus yapısı tüfek ile mermiler getirdi.

28 Haziran 1915 tarihinde Kürt gruplarınca desteklenen Türk kuvvetleri Musul'dan Aşağı Tiyyari yönüne bir saldırı başlattılar. Saldırganlar iyi silahlanmışlardı, çünkü yanlarında otomatik tüfekler sahra topları, el bombaları vardı. Bu saldırıya Musul Valisi komuta ediyordu ve aynı zamanda Çölemerik Kaymakamı Ertuşi aşiretinden bir saldırı düzenliyordu ve böylece şiddetli savaşlar başladı. Asurlar ellerinde tüfekleri bulunmamasına karşın kendilerini kahramanca savundular. Fakat kuvvetler kesinlikle yeterli değildi. Çok geçmeden düşmanlar kendilerine doğru dik dağlara yolun açıldığı Marsavar köyüne vardılar. Fakat Mar Şamun'un getirdiği silahları teslim alan Asurlar savunma konumundan saldırı konumuna geçtiler ve düşmanı Narsava köyünden kovdular. Dêrwa köyüne kadar saldırılarını sürdürdüler.

Bu yenilginin ardından Türkler, korkutma ve tehdide başvurdular. 10 Ağustos 1915'te Mar Şamun, Musul Valisinden bir mektup aldı. Haydar Bey bu mektupta şunları yazmıştır:

"Kardeşin Hürmüz şu anda elimdedir. Adamlarına savaşı durdurmaları için emir vermezken, kardeşinin sonu ölüm olacaktır."

Bunun üzerine Mar Şamun, sürekli olarak ayaklanma lehinde görüş belirten meclisini olağanüstü topladı. Mar Şamun'un valiye cevabı şöyle oldu:

"Halkımın tümü benim çocuklarımdır ve onların sayısı çoktur. Hürmüz kardeşimdir, fakat o yalnız bir kişidir. Bu yüzden o hayatını halkına kurban etsin" (269, s.86–H.D.A.).

Yine aynı mecliste Patriğin Ruslardan beklenmekte olan yardım konusunda Rus Ordu Komutanlığı ile nihai bir görüşme yapmak üzere İran'a gitmesi kararı alındı. Patriğe bu gidişinde korumalarının yanı sıra Asurların önde gelen adamlarından bir heyet de eşlik etti. Kafile, asıl olarak geceleri yürüdü, sıkıntılı uzun bir yolculuk oldu. Gelinceye kadar defalarca yol kesicilerin saldırılarına maruz kaldılar. Başkale'de Mar Şamun, korumalarına geri dönmelerini emrederek Rus Generali Tafernobofla buluşmak üzere Salmas'a gitti.

Asurların bu defa da hiçbir şey elde edemedikleri bu buluşmanın sonunda, Mellik Hoşaba'nın Lizan'dan, yardım konusunu dile getirmek için Tebriz'deki Rus Konsolosluğu'na gönderilmesi kararı alındı. Fakat orada da, Rusların cevabı olumsuzdu. Bununla birlikte Ruslar, Patriğin hayatını kurtarmak için Rus kuvvetleriyle birlikte kalmasını ve diğer Asurların Hakkâri vilayetinden ayrılarak İran yönüne gitmelerini önerdiler. Çünkü Rus komutanlığı onların, (yani Asurların–H.D.A.) İran'a sınır olan bölgede Türklere karşı bir engel olarak daha çok yararlı olacağını düşünmüştü. Türkiye'deki Asurlara yardım edilmemesinin başlıca sebebi, bir ölçüde bu olmuştur. Şüphesiz ki, bu plan Patrikle doğrudan görüşülmemiştir. Ancak yürüttükleri görüşmelerden, Türkiye Asurları önündeki tek çıkış yolunun, onların İran vadilerine inmeleri ve orada silahlanarak müttefiklerin yanında savaşmaları olduğunu anlamıştılar.

1915 Ağustos'unun yirmili günlerinde Mar Şamun General Genozobofun karargâhını terk etti ve geldiği yere dönmek üzere yola çıktı. Aynı zaman içinde Türkiye'den yüz binlerce Asur iki büyük tabur halinde Tiyyare'den başlayarak, Thuma-Tal-Çölemerik-Qucans-Kudranis-Riş-Geydeci-Biban ve son olarak Başkale'de biten güzergâhı izleyerek İran'a doğru harekete geçti. Yol güzergâhı boyunca Türkler ve Kürtler iki tabura sürekli saldırdılar. Çünkü Rus kuvvet-

leriyle birleşmek için İran'a gidecek olan Asurların niyetlerini biliyorlardı. Asurları taburları için sıkı bir koruma aldılar ve o zaman bütün yönlerden düşman saldırılarını durdurdular. Fakat düşman onları sürekli takip etti. Tâ ki onları asıl güzergâhlarından sapmaya zorladı. Çünkü bu iki taburun öncüleri yolun son güzergâhı olan Başkale'ye ancak 1915 Eylül'ünün başında ulaştı. Asurların "Yüzyıllarca bu büyük göçü onları Türklerini ve Kürtlerinden...

Göç edenler arasında çok kişi öldü. Fakat yaralıların ve tifoya (ve koleraya-H.D.A.) yakalananların sayısı bundan fazlaydı.

Başkale'nin civar köylerinde Asurlar, kendisine yakın kabileleri toplayarak sadece Hristiyanları değil, Türkleri dahi yağmalamaya koyulan Ömer Bey'e bağlı Kürtlerle çarpıştı.

Ömer Bey Asurların direnecek kadar silahı bulunduğunu öğrenince Mar Şamun'un yanına giderek ona teslim olması durumunda, Asurların hiçbir engelle karşılaşmadan şehirden geçmelerine müsaade etme sözü verdi (76, s.214-H.D.A.).

Süphesiz Ömer Bey'in önerisi geri çevrildi ve Kürtler tarafından konulan ablukayı yarma kararı alındı. Buradaki savaş şiddetli ve kanlı oldu. Kürtler daha fazla dayanamayarak geri çekilmeye mecbur kaldı. Ömer Bey'in kendisi de bu savaşta öldürüldü ve onun ölümü Kürt topluluklarının gücünü nihai olarak kırdı. Bundan sonra Asurlar herhangi bir engelle karşılaşmadan Urmiye Gölü kıyılarına doğru hareket etti.

15 Eylül'de İran'daki Rus kuvvetleri komutanı Tebernozbof, Patrik Mar Şamun'u ziyaret ederek ona Başkale'de kalmasını önerdi. Daha sonra da Rus komutanlığı, onları İran sınırında bir kalkan olarak kullanmasını hesaplayarak Asurların İran'a geçmelerine izin vermedi. Böylelikle Asurların ikinci kez son derece güç bir duruma düştükleri ortaya çıkmış oldu (Bkz. 28 F. İran Masası, 4486, 1915, L.73-H.D.A.).

Rus yardımı alınmaması üzerine, Mar Şamun onları bu konuda uyarmayı kararlaştırdı. Ve heyetini Tahran'daki Alman büyük elçiliğine bir mektupla gönderdi. Bu ise Rus tarafında doğrudan bir tepkiye neden oldu. Rus konsolos yardımcısı F. Basil Nikitin ülkesinin Dışişleri Bakanlığına hemen bir telgraf çekti. Bu telgrafta şunlar yazılıydı:

"Mar Şamun memnun değildir. Çünkü onu Türkiye ile savaşa sürükledik, sonra da ona yardım etmekten kaçındık. Bununla

onun halkını çıkışı olmayan bir yolda bıraktık. Bu yüzden iki temsilcisini Türkiye ile barış istemek üzere Tahran'daki Alman Büyükelçisine göndermeye karar verdi. Bu gibi hareketler Kürdistan'daki işlerimizi oldukça karmaşık hale getirecek. Çünkü bununla, bize sadık bir adam yerine, cesur savaşçılardan oluşturulan 40 bin kişilik bir orduya komuta edecek, açıkça bize taraf olmayacak bir lider kazanmış olacağız."

za. "İran Masası" (B 1915-1916 ve B 489. D149; L.67 D 431-102-H.D.A.). İran'daki bütün Rus diplomatik misyonunun tepkileri Mar Şamun'a attığı bu diplomatik adım üzerinde gelişti. Rus diplomatlarından biri, Kirsanonof Asurlara doğudan kesfi yardımlarının sunulmasını istedi. "İran Masası" (28, F.D.4486, 1915 L.67-H.D.A.). Böylelikle bundan sonraki olaylar Kafkas ve Kafkasya cephesi komutanı Büyük Prens Nikolay Nikoleyfra bu nasihatlerle İran'daki bütün diplomatik temsilcilerine Asur patriğiyle Tiflis'te buluşmalarını bildirdi. Ocak 1915'te Nikolay Nikolayefiç patrik Mar Şamun'u kendisiyle askeri ve diplomatik görüşmeler yapmak için Tiflis'teki karargâhına davet etti. Ve ivedi bir biçimde patriğin başkanlığındaki Asur heyeti trenle İran'dan Tiflis'e doğru hareket etti.

Patrik için Tiflis'te resmi karşılama merasimi yapıldı, gazeteler onun fotoğrafını, hayatını yayınladığı gibi, Asur halkının tarihinden bazı pasajlar yayınladı. Patriğin gelişinden bir gün sonra Büyük Prens onu karşıladı ve ona Rusya'nın en yüksek nişanlarından birini taktı. Görüşmeler sırasında Asurlar için hayati sayılan sorunların büyük bölümüne değinildi, orada Rus tarafı her şeyden önce Asurların ve müttefik devletlerin yanında savaşa katılmalarını, bağımsız ve ege-men Asur devletinin kurulmasını kabul etti.

Ayrıca bu görüşmede, Asurların düzenli Rus kuvvetleri bünyesinde milli bir ordu kurmaları üzerinde de anlaşmaya varıldı. Ruslar kuvvetlerini İran'dan çekmeyeceklerine dair söz verdiler (311, s.10-H.D.A.) Ruslar, patriğe aylık 500 ruble, her Asura 6 ruble, her çocuğa 3 ruble aylık maaş ödeme yükümlülüğünü üzerine aldı. Rusya bakanlar kurulu bu kararları onayladı (28 F. İran Masası 1915. D.4486 L.78, 96-H.D.A.). Bu andan itibaren Rus tarafı Asurları kendisinin ve müttefik olduğu devletlerin müttefikleri olarak tanıdı (379, s.215-H.D.A.).

Bu görüşmeler sırasında Rus Çarı II. Nikolay'dan patriğin ve halkının en kısa zamanda ülkesine muzaffer olarak dönme emelini dile getiren bir telgraf geldi (269, s.9-H.D.A.).

Patriğin İran'a dönüşünden sonra ilk Asur piyade birliği oluşturuldu. Düzenli Asur ordusunun oluşturulması münasebetiyle Rus Çarı ikinci telgraf gönderdi. Patriği, bu büyük olay dolayısıyla kutladı (269, s.90-H.D.A.). Mar Şamun da Çar'a cevabî telgrafında şunları söylüyordu:

"Bu gün Azerbaycan'daki Rus Silahlı Kuvvetler Komutanı General Hebernezubau yakında, son olarak oluşturulan Asur birliklerinin geçit töreninde hazır bulundu. Kendim ve halkım adına, halkım Büyük Rus ordularıyla birlikte ortak düşmana karşı aynı safta savaşıma imkânına kavuştuğu için, teşekkür ve takdirlerimi gönderiyorum" (103, s.39-H.D.A.).

1916 yılı boyunca Asur askerlerinin sayısı arttı. Savaş günü yükseldi. Çünkü düzenli Türk kuvvetleri ve diğer Kürt topluluklarına karşı cesur askeri operasyonlar yapıldı. Üslere, cephanelikler üzerine saldırıları sırasında düşmanın cephe gerisindeki mevzilerini düşürdüler, köprüleri, yolları havaya uçurdular, düşman unsurlarını kılavuz olarak kullanmak üzere avladılar. Rus askeri komuta kademesi Asur askerlerinin çalışmalarını ve özellikle de cesaret, zekâ ve fedakârlıklarından ötürü, takdir etti.

Asur askeri kıtaları Başkale yakınlarındaki Masir ve Vehorgq bölgelerini ele geçirme savaşlarında performans göstermiştir. Bundan kısa bir süre sonra Türk 9. tümeni, Şemadin ve Oramar'da ona destek veren Kürt birliklerini etkisiz hale getirmede kendini gösterdi. Çok sayıda Asur subay ve askerler Rusya'nın savaş nişanlarını almışlardır.

1916 Mayıs'ında General Hebernezubof, Asur kıtalarını Ruslara karşı savaşan Kürtlerle mücadelede, operasyonlar ve Türk kuvvetleri arasındaki haberleşmeyi kesmekle görevlendirdi. Bunun için 23 Mayıs 1916 tarihinde gezici Asur birlikleri, Başkale daha sonra da Hak-kâri vilayeti yönüne doğru saldırılar düzenlediler.

Çok şiddetli çatışmalardan sonra Türk ve Kürt kuvvetleri Oranın Cal, Thuma ve diğer bölgelerden çekildi. Bundan sonra Asur birlikleri

üç tabura ayrıldı. Birinci tabura Patriğin kardeşi David, ikincisine Yukarı Tiyyari'den Mellik İsmail ve üçüncüsüne de Cilo'dan Mellik Andriyos komuta etti.

Bunun üzerine Musul'da operasyon dairesi bulunan Türk ordusu, iki üstünlüğü –ki bunlar düşmanı çok çabuk bulmak ve araziyi iyi bilmektir– olan geziyi diğer iki Asur taburla birlikte dağ yükseltilerinden geçerek düşmanı kuşattı ve onları kendileri için elverişsiz şartlarda çatışmaya girmeye mecbur bıraktı. Böylelikle düşmanı yıpratarak Kuzey Irak'taki mevzilerine çekilmeye zorladı (311, s.61-63–H.D.A.).

Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekir ki, o da Kuzey Irak bu sırada, güneyden saldıran İngiliz ordusunun karşılaştığı zorluklar sonucunda Türk kuvvetleri ve Kürt birliklerinin üssü haline gelmişti. Tohm-sen'in komuta ettiği Qut ve Ammara'daki İngiliz kuvvetleri 28 Nisan 1916'da teslim oldu. Aynı vakitte de Rus komutanlığı Türk-Alman engellerini ortadan kaldırmak için K.B. Bratofun komutasındaki bir kolorduyu İran'a yolladı. Bu, İngiliz komutanlığı ile irtibatı yeniden kurmak için yapılmış bir girişimdi. Ancak İngilizler "Türk ordusunun büyük bir gücünü savaş dışı bırakan muzaffer Rus saldırısının sonuçlarını bile kullanmaya çalışmadı" (109, s.61–H.D.A.).

Gözlemciler, İngilizlerin Rus zaferinden yararlanma isteksizliğinin sebebinin onların Rusların petrol bakımından zengin olan Kuzey Irak'ı ele geçirmesinden korkması olduğu, görüşünde birleşiyorlar. Amerikalı bilim adamı Joseph John, General Bratofun Hemedan ve Sultan Abad'ı işgal ederek Şubat 1916'da Kirmanşah'a ulaştığını, daha sonra kuvvetlerinin Haniqin'e kadar ilerlediğini ve bu sırada onun Bağdat üzerine yürümesinin mümkün olduğunu ancak İngilizlerin bu harekâtı sonuçsuz bıraktığını yazmıştır (220 A, s.136–H.D.A.).

Rusya'da Şubat Devrimi'nden sonra Rus kuvvetleri İran'dan yavaş yavaş çekilmeye başladı. Rus komutanlığı İran'dan çıkarken, geride çok miktarda askeri malzeme, tüfekler, makinalı silahlar ve toplar bıraktı. 200 kadar Rus subayı da, (gönüllü olarak-H.D.A.) askeri danışman ve uzman sıfatıyla Asur kuvvetlerinin yanında kaldı. Bu Rus subayları Asurlara büyük yardımlar yaptı (269, s.90-91–H.D.A.).

Ekim Devrimi'nden sonra, 7 Aralık 1917'de Rusya'nın üzerinde savaştığı bütün cephelerdeki askeri operasyonlar durdu. Bu sırada Kaf-

kaslar'ı bekleyen Türk ordusu son derece zor durumdaydı. Türkler ateşkesi barışçı amaçlarla kullanmadı, aksine buraya asker toplamak için fırsat bildi (120, s.157-158-H.D.A.).

Çok geçmeden de Brist-Litvanya Barış Antlaşması'nı ihlal eden Türk otoriteleri Kafkas Cephesi'ne saldırı için hazırlanması emrini verdi. Güney Kafkasya bu saldırının başlıca hedefiydi (120, s.157-158-H.D.A.). Yine Bakü yönünde ilerleyen Türk kuvvetlerinin harekâtının bir diğer hedefi de Kuzey İran idi. Asur kuvvetleri burada Türk saldırılarına karşı koyabilen tek güç idi (120, s.157-158-H.D.A.).

Türk Komutanlığı Ali İhsan Paşa'nın başında bulunduğu Dördüncü Kolordu'yu İran'a gönderdi. Bu kolordu iki tümendenden oluşmuştu. Bunlar Mustafa İzzet Bey'in komutasındaki Beşinci Piyade Tümeni ile Ali Rıfat Bey Vefik'in komuta ettiği On İkinci Piyade Tümeni idi (120, s.193-H.D.A.). Başkomutan Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa bu bölgedeki bütün Türk kuvvetlerine komuta ediyordu (220, A, s.138-H.D.A.).

Dördüncü Türk Kolordusu en kısa yoldan Rus-İran sınırına ulaşmak ve Geylan ile Enzeli Limanı'nı ele geçirmek sonra da Bakü yönünde saldırıya geçmek için Şubat 1918'de Van-Beyazid yönünde saldırıya başladı (120, s.149-H.D.A.). O zaman Türk yönetimi İran'dan Asurları silahsızlandırmasını istedi. Bunun üzerine İran egemen çevreleri Asur Patriğine silahlarını teslim ederek ordusunu dağıtması için baskı yaptılar. Ancak Patrik bu isteğe uymaktan ısrarla kaçındı ve İran hükûmetine, İngiltere, Fransa ve Amerika Büyükelçiliklerine muhtıralar gönderdi.

Türklerle yapılan çarpışmaların giderek şiddetlenmesi Patriği Salmaştan ayrılarak Urmiye'ye gitmek zorunda bıraktı. Patrik Urmiye'de Rus askeri danışmanı General Simyonofla görüş alışverişinde bulunduktan sonra, Rus Albayı Kozmin'i Asur ordusuna komutan tayin etti. Albay Kozmin Patriğe müttefiklerden, çok zaruri olan yardımlar almasını önerdi. Bu maksatla Tiflis'e bir heyet gönderildi. Ancak o sırada Tiflis'te "Asurların yüksek savaş yeteneklerinden Türklerle olan mücadelede yararlanılmasını ve Asurlara askeri alanda danışmanlık yapacak İngiliz ve Fransız subayların gönderilmesini" öngören müttefik devletlerin askeri heyetlerinin konferansı sona ermişti (220, s.1935-H.D.A.).

Asur askeri delegasyonu Tiflis'e vardığında Güney Kafkasya Genel Karargâhı'ndan General Lewandofsky'den bir telgraf alındı. Bu

telgrafta Patriğe elçilerinin Tiflis'e gitmeyebileceği ve Asurların önceden görüşme yapmaksızın askeri yardım alabilecekleri bildiriliyordu. Bunun üzerine Asur heyeti Urmiye'ye döndü.

Böylece heyet görevini yerine getiremedi. Çünkü önüne askeri görevden başka siyasi görev de –ki bu Asurların kendi kaderlerini tayin etmesi konusunun görüşülmesiydi– konmuştu. Bu konulara 28 Haziran 1917'de duyurulan "Özgür Asur Birlik ve Federasyonu"nun açıklamasında yer verildi. Bu açıklamada başlıca şu noktalar vardı:

1- Özgür Asur Federasyonu'nun hedefi ve beklentisi, Urmiye, Musul, Tur, Abdin, Nusaybin, Cizre ve Çölemerik bölgelerinde yakın zamanda Özgür Büyük Rusya çerçevesinde millî bir yönetimi işbaşına geçirmek; bu yönetim, sanayi, ticari ve hatta askeri ilişkilerinde Rusya'yla ittifak yapabilecek ve Rusya ile birleşmeye gidebilecek.

2- Özgür Asur devletinin politik görüşü Yüksek Ulusal Konseyi'nin kurulmasını esas alacak. Bu konsey yaşama ve yürütme yetkilerine sahip olarak Başkan ile Bakanların icraatını yerine getirecektir.

3- Ulusal Konsey'in millî temsilcileri yedi üyeli gruplar halinde seçilecek, seçimlerde adayların sosyal durumu ve etnik kökenine bakılmaz.

4- Özgür Asur'da 15 yaşın altındaki bütün çocukların eğitimi zorunludur.

5- Özgür Asur'da din ve devlet işleri birbirinden ayrılmıştır. Din adamlarının ulusal ve hayati konulara karışmalarına izin verilmez.

6- Özgür Asur devletinin sınırları içerisinde yaşayan diğer halklar hürriyet içinde yaşayabilirler. Fakat bunlar Ulusal Konsey tarafından yürürlüğe konacak kanunların gereklerini yapacaklar (326, 28/6 1917-H.D.A.).

Etkili İngiliz çevreleri Asurların kendi kaderlerini tayin etme hakkının verilmesini ve özellikle bir Asur devletinin kurulmasını istemedi. Özet olarak onların Asurlarla ilgili düşünceleri, Asurları Mezopotamya'ya göndererek, İngilizlere ait petrol alanlarını korumakla yükümlü kılmaktan ibaretti.

Asurların millî planlarını boşa çıkarmak için Tiflis'teki İngiliz temsilciliği, Kafkasya ötesindeki karşı devrim liderleriyle işbirliği halinde, İngiliz istihbaratı elemanı D.F. Greasy'yi Patriğin öldürülmesi için kış-

kırtma ve teşviklerde bulunmak ve Asurları savaşı sona erdirmeye konusunda oyalamakla görevlendirdikten sonra Asurlara yardımcı sıfatıyla gönderdi.

Yüzbaşı D.F. Greasy, 28 Ocak 1918'de Urmiye'ye geldi. Onun isteğiyle Patriğin yanında bir toplantı yapılması için hemen bir çağrı yapıldı. Bu toplantıda Fransa'yı Dr. B. Kogol, Amerika'yı Tegmen Mc. Dowel, Amerikalı misyoner ve konsolos Dr. F. Shet ve eşi temsil etti. Kafkas ötesi komutanlığının temsilcisi ise Rusya'nın Urmiye Konsolosu F.B. Nikitin idi (224, s.175-176, 311, s.69-H.D.A.). Toplantıda yüzbaşı Gerasy, Kafkasya'daki Rus ordusu nezdindeki İngiliz askeri heyeti adına konuştuğunu belirtti. Gerasy sözlerine devamla kendilerinin Asurları, Almanya ve Türkiye'ye karşı yapılan savaşta eşit haklara sahip müttefikler olarak gördüğünü ve Çarlık Rusyası'nın savaştan çıkmış olması sebebiyle Asur ordusundaki Rus subaylarının görevine son verilmesi gerektiğini söyledi. Gerasy, Asurlar savaşa kendileriyle birlikte devam ederlerse, İngiltere'nin kurulmasına yardımcı olacağını ve Rus subaylarının yerine kendi uzman ve danışmanlarını göndereceğini de sözlerine ekledi (344, s.175-H.D.A.).

Ancak daha sonraları Greasy, Büyük Britanya'nın Bağımsız Asur hükümetinin kurulması konusunda söz verdiğini söylemiş fakat Kogol ve Nikitin'in tanıklıkları Gerasy'nin söylediklerini yalanlamıştır.

Kogol bu konuyla ilgili olarak şunları yazmıştır:

"Tarihini tam olarak hatırlamıyorum, ama galiba Aralık 1917'de veya 1918 yılı başında idi. Toplantıya çağırıldım ve çalışmalarına katıldım. Benimle birlikte Rusya'nın Urmiye Konsolosu yardımcısı Bay Nikitin'de vardı. Daha sonra Greasy de geldi. O Intelligence Service'in emirleri doğrultusunda Asurları Türklere karşı kışkırtmak amacındaydı ve Van'da üs kurmuştu. Gerasy, İngiltere hükümeti adına Asur kuvvetlere gerekli paralar dağıtmakla görevliydi ve Asurlara yakında Asur devletinin kurulacağı sözünü verdi" (234, s.175-H.D.A.).

Rus Konsolosluğu temsilcisi Nikitin de gelecekte bağımsız bir Asur devletinin kurulması düşüncesini desteklemiştir. O bu konuda şunları yazmıştır:

"Ben Yüzbaşı Greasy'nin, İngiltere'nin Kafkas Ordusu Genel Karargâhındaki askeri heyetinin üyesi olduğundan, Ermenistan ve Kürdistan işlerine baktığından emindim. Van'dan 1917 yılı sonunda geldi. Onun girişimiyle Urmiye'de olağanüstü bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda Asurların ve yabancıların temsilcileri de hazır bulundu.

"Yüzbaşı Greasy, Asurlara silahlı mücadeleyi sürdürme çağrısı yaptı, onlara, savaşta devletin maddi ve politik desteğini resmen vaat etti ve bu desteğin barışın sağlanmasından sonra da devam edeceğini söyledi. Toplantıya, Yüzbaşı Greasy tarafından çağrılı olduğum için, diğer yabancı temsilcilerle birlikte hazır bulundum. Bu toplantıda, Asurların savaşı sürdürmeleriyle, savaş sonrasında hak ettikleri Asur devletine kavuşacaklarından emin olmalarından söz edildi" (175, s.52-H.D.A.).

İngilizler bununla sadece egoist tutkularının ardından koşuyorlardı. Sonu belli olan savaşı başarılı bir biçimde sürdürmek için Gerasy, Asurlara Kürt Şikaki kabilelerinin reisi İsmail Ağa, Simko ile ittifak yapmalarını önerdi. Kendisinin Urmiye'ye döndüğünde Simko'yu ziyaret ettiğini ve onun da Asurlarla ittifaka istekli olduğunu bildirdi (265, s.30-H.D.A.).

Asur patriği ve ayrıca Ermeni lideri Khan Bartsinyan, Simko'ya yakınlaşmaya ve onunla ittifaka kesin olarak karşıydılar, fakat bu ikisi İngiliz baskısı altında bu tutumlarından vazgeçmek zorunda kaldılar (382, s.379-H.D.A.).

Bu arada İran hükümeti Asurlara karşı ikinci bir adım attı. Urmiye valisi Celalül-Mülk vasıtasıyla silahlı olan herkesin silahlarını teslim etmelerini ve İran topraklarını terk etmelerini istedi (Şubat 1918).

Asurlar kendilerine düşman olan İranlıların kuşatması altındaydılar ve Türk kuvvetlerinin saldırı tehdidinde maruzdular. Bu yüzden silah bırakmaya ve İran himayesinde kalmaya hazır idiler. Ancak İran hükümeti onlara güvence sağlayamadı ve güvence sağlanmasının Türk komutanlığı ile görüşmelere başlanmasında olduğunu söyleyerek onları hayal kırıklığına uğrattı. Bu gibi tecrübeler Asurların bilincinde hayatlarını korumanın tek yolu olarak silahlanmak gerektiği fikrini çok eskiden yerleştirmiştir (90,

s.72–H.D.A.). Bu yüzden Asur önderliğinin silahları atmayı kesin olarak reddetmesi doğal karşılanmalıdır. Bu sefer de İran hükümeti bölgedeki Müslümanları Asurları yok etmeleri için hazırlamaya başladı.

Patrik ve Asur önderliği İran egemen sınıflarını Asurların iyi niyetli olduklarına ikna etmek için bütün güçleriyle çalıştı. Asurların bağımsız bir devlet emelleri olamadığını ve kendilerinin bu ülkede savaş bitinceye kadar geçici olarak ikamet edecekleri yolunda güvence verdi. Fakat Fars otoriteleri, bu güvenceye aldırıksızın, Asurları toplu halde öldürmek için hazırlıklarını sürdürdü.

Gergin ortam 28 Şubat 1918'de Müslümanların Asurlara karşı ayaklanmasına yol açtı. Asurları yok etmeye çağıran afişler, pankartlar ve bayraklar taşıyan, sloganlar atan Müslümanlar yollara çıktılar. Böylece Urmiye'de Asurlarla Müslümanlar arasında tüfek, otomatik silah ve bombaların kullanıldığı savaşlar başlamış oldu.

Urmiye kentinde, bu sırada, Prens Kozmin'in komutasında bir Asur birliği bulunuyordu. Bu birlikte Ağa Butros, Mellik Khoşaba ve bazı Rus subaylar da vardı. O günün sabahında Müslümanlar Asur ordusunun karargâhını kuşattılar. Topçu Alayı komutanı Rus Albayı Sokolof, Patriğin emriyle toplarını Urmiye'ye 3 kilometre uzaklıkta bulunan Carbaş Dağı üzerine kurdu ve başka bazı toparları da Deykalin'e doğrulttu ve İranlılar üzerine ateş açtı.

Fakat İranlılar sürpriz yaparak Deykalin kapılarını yararak Asur kuvvetlerinin merkezine doğru ilerlediler. Ancak çok geçmeden buradan çıkarıldılar. Daha sonra da Asurlar onları kovalamaya başladılar ve onların peşinden Urmiye'nin Müslüman mahallelerine kadar gittiler. Orada sivilleri öldürmeye ve yağmalamaya başladılar. Bu hareketleri Patrik Bün-yamin Mar Şamun, Ağa Butros ve Rus Komutanı'nın yıkım ve korsanlığın derhal durdurulmasına dair emirleri gelinceye kadar devam etti. Rus Konsolos yardımcısı F.B. Nikitin Asurların maiyetiyle Urmiye kentine yeniden düzeni ve sükûneti getirmekle görevlendirildi. Gün batımına doğru Kars Asurlarından Teğmen Vasiliev'in komutasındaki Asurlar ve Setefanyan komutasındaki Ermeniler ayaklanmacı Müslümanlar ile İsveçli Albay Stulser komutasındaki İranlı Kazakları kesin olarak mağlup etti (168, s.167-168–H.D.A.). Ayaklanmanın bazı komutanları esir alındı. Ayaklanmaya katılanların çoğu ise can korkusuyla İngiliz misyonerliği ve İngiliz bayrağının himayesinde saklandı.

Bu sırada Asur Patriği de misafir olarak bu misyonerlik sitesinde kalıyordu. O Müslümanların öldürülmesine engel oldu. Salmas'a ve eyaletin diğer yerlerine gönderdiği mektuplarda katliamların durdurulmasını ve Müslümanlarla barış içinde yaşanmasını emretti. Ayrıca Urmiye kentinde bir konferans düzenledi. Patrik burada Müslüman liderlerle görüşti. Görüşme sabah saat 09:00'da başladı ve saat 14:00'e kadar sürdü. Bundan başka Salmas'ta da benzer bir görüşme yapıldı (269, s.96–H.D.A.).

Tebriz Valisi Mehdiyü's-Şems, Müslümanların Urmiye'de bozguna uğradığını öğrendiği zaman derhal Simko'ya bir mektup göndererek ona Patrik Mar Şamun'u öldürdüğü takdirde ödüllendirileceğini bildirdi. (282, s.379-380–H.D.A.).

Patriğin başına karşılık yönetim rızasına ve altına kavuşacağını göz önüne alan Simko, patrikle yazışmaya başladı ve ona bazı konuları görüşmek istediğini bildirdi. Simko her nerede olursa olsun görüşebileceğini, mesela Deylemen şehri yakınındaki köyünde, Köhneşehir'in uygun olduğunu önerdi.

Simko'nun isteği çok doğal bir görünümdeydi. Çünkü Yüzbaşı Greasy ile görüşmesinin ilk anından itibaren Simko Asurların müttefiki olmuştu. Buna karşın şehirdeki bir Ermeni, oğlunu Patriğe göndererek, Simko'nun kendisini öldürmek niyetinde olduğunu haber vermişti (282, s.379-380-H.D.A.). Fakat bu uyarı hiç kimsenin dikkatini çekmedi. 16 Mart 1918'de de Patrik, bir süvari mangasının koruması altında Simko ile görüşmeye gitti.

Görüşmelerden sonra Patrik, kardeşi David ve Rus subayları, yanlarında Simko olduğu halde toplantı yerinden çıktılar. Patrik arabasına oturduğunda Simko gözden kayboldu, az sonra da elinde tüfekle evinden çıktı. Silahını Patriğe doğrulttu ve ateşe başladı. Onu sırtından vurarak öldürdü. Sonra Simko'nun kardeşi, Patriğe öldüğünden emin olmak için tabancasıyla ateş etti (175, s.53-54-H.D.A.). Simko'nun sıkıdığı ilk kurşun siperlere girmiş olan Kürtlere bir işaret oldu. Patriğin kardeşi David, birlik komutanı Danyal, Albay Kondratyef ve bazı askerler sağ kalmayı başardılar.

Albay Kondratyef çok daha sonraları Patriğin öldürülmesi olayını şöyle anlatmıştır:

"Biz Köhneşehir'de Simko'nun evi yakında olduğumuz sırada, evlerin damları üzerinde silahlı çok sayıda insan gördük. Bunların bizi görmek için çıktıklarını zannettik. Simko, Patriği karşılamak üzere ilerledi, onu büyük bir hürmetle karşıladı ve evine aldı. Bundan dolayı Patrik içerde çok açık bir biçimde barıştan söz etti ve dedi ki: 'İran'a herhangi bir zarar vermek isteğinde olmadığımıza, onun topraklarından bir bölümü ele geçirme gibi bir niyetimiz olmadığına sizi temin ederim. Biz kendimizi sadece Türk saldırılarından korumak istiyoruz.' Simko da bunda hemfikir olduğu cevabını verdi. Daha sonra Patrik dönmek üzereaya kalktı.

"Simko, Patriğe evin kapısına kadar eşlik etti ve elini öptü. Patrik ve Kondratyef kendilerini bekleyen at arabasına bindiklerinde bir meçhul adam Patriğe doğru atıldı ve damların üzerinden ve evlerin pencerelerinden kurşunlar atıldı. Bunun sonucu Patriğin korumalarının çoğu öldürüldü ve yaralandı. Geri kalanlar ise yerel Ermenilerin evlerine saklanarak kendilerini kurtardılar. Patriğin kardeşi David de ölümden kurtulanlar arasındaydı" (269, s.98–H.D.A.).

Prens Kozmin, Patriğin kardeşi David ve Mellikler, Barkho, İsmail Khoşaba ve Lişana'nın idare ettiği 3 000 kişilik Asur devleti Köhneşehir köyünü işgal ettiğinde Simko'nun evinde İran hükümetinin Simko ile birlikte Patriğe karşı giriştiği komploya tanıklık eden belgeler ele geçirilmiştir. Bu belgelere göre Simko, Patriğin belirgin bir kişi olduğunu ve onun öldürülmesinin Asurları güçsüz kılacağını düşünüyordu (315, 27.11.1921–H.D.A.).

İran otoritelerinin inatçı Patriğin öldürülmesiyle çok ilgilenmesi, onun Asurların silahlarını teslim etmelerini istemeyişinden ve İngiliz planına uygun olarak onların İran'dan Irak'a götürülmesinden kaynaklanıyordu. Bunlara ek olarak Patrik, Büyük Sosyalist Devrimi'ni benimsiyor ve bağımsız Asur Devleti'nin kurulması için propaganda yapıyordu.

Bünyamin Mar Şamun'un trajik bir biçimde ölümünden sonra, kardeşi Bolis Mar Şamun Nesturi Asurların Patrikliğine seçildi. 29 Ma-

yıs 1918'de Mar Meryem Kilisesi'nde Patrikliği ilan edildi. Buradaki me-
rasimden sonra, hazır bulunanların büyük bölümü Eşneviye kentine ba-
kan tepelerdeki cepheye gittiler. Bu kent çevresindeki savaşlar üç gün
sürdü. Sonuçta Türk ve Kürt kuvvetleri bozguna uğratıldı ve altıncı Türk
tümeninin Brandos vadisine doğru kaçtılar.

Türk komutanlığı altıncı tümenin bozguna uğratıldığı haberini alınca,
kuzeyde Urmiye eyaletine saldırı girişiminde bulundu. Türkler bu defaki
saldırılarında başarılı oldular ve Urmiye kentinin 10 mil uzağında Bran-
dos ırmağına ulaştılar.

Bunun üzerine Asur liderliği Türklere karşı Urmiye civarındaki cep-
he için diğer birliklerden iyi yetişmiş kuvvetler çağırarak zorunda kaldı.
Şiddetli çarpışmalardan sonra Türk kuvvetleri Urmiye'ye 30 mil me-
safedeki Kala-bawa'ya kadar kovalandı. Bu savaşın ardından yaklaşık
950 Türk askeri, 26 subayı ve 2 general Asurların eline esir düştü. Çok
sayıda tüfek, cephanelik, sekiz top ve başka silahlar da ganimet alındı
(269, s.102-H.D.A.).

Sovyet Bakü kentinin ele geçirilmesinin büyük önemi göz önüne
alınarak Türk Komutanlığı silahlı kuvvetlerini Van ve Beyazid bölge-
lerine saldırtmaktan geri durmadı. Burada Mezopotamya bölgesinde
sürekli hareket halinde bulunan Altıncı Ordudan genç kuvvetlerle bes-
lenen Türk Dördüncü Ordusu bulunuyordu. Türkler, Asurlara karşı askeri
operasyonlarını sürdürürken, bir yandan da onların mevzilerini geçerek
Bakü'ye ulaşma izni almak için diplomatik girişimlerde bulundular.

Bu maksatla Patriklik merkezine, Patriğe ve Asur Ordu Komutanlı-
ğı'na Türk komutanlığının iltifatlarını iletmek üzere iki subay geldi. Bu
iltifatlar Türklere, Güney Kafkasya'ya geçmelerine izin verilmeleri dola-
yısıyla gelmişti. Türkler, Asurlara "altından dağlar" vaat etmişti. Buna
karşılık da Asurlar, İngiltere ve Rusya ile olan ittifaklarından vazgeçerek
Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında savaşacaklardı.

Türk önerisi incelendikten sonra, Asur önderliği bir bütün halinde,
Türklere Kafkasya'ya geçmeleri için Asur mevzilerini kullanmalarına izin
verilmemesini kararlaştırdı. Bu karar Türkiye'nin Sovyet Azerbaycanı
topraklarını bir çırpıda ele geçirme planının sonuçsuz kalmasında hiç de
az olmayan bir rol oynamıştır. Bu şekilde Asur güçleri Türk ve Bakü

kentine yönelik hareketini önledi. Ancak Türk diplomasisi elinden silahını atmadı, aksine Asurlarla anlaşmak için girişimlerini sürdürdü. Musul'da üslenmiş olan Türk ordu kurmayı Asurlarla tekrar görüşmelere başlamakla görevlendirildi. Bu görev için Keldani Asur Patriği arabulucu olarak kullanıldı. Bu sonuncusunun meslektaşı Bolis Mar Şamun'a gönderdiği mektupta Türklerin önerilerine uyma çağrısı yapılıyordu. Bu mektupta ayrıca Türklerin, Asurlar, İngilizler ve Ruslarla ilişkilerini kesmesi şartıyla Asur ordusunun iâşesini sağlayacağından söz ediliyordu. Ancak Asurların cevabı bu kez de olumsuz oldu.

Bundan sonra Türk komutanlığı Asurlara karşı ikinci kez askeri operasyonlar başlatma kararı aldı ve Ali İhsan Paşa'nın komutasında yaklaşık 60 bin kişilik bir orduyu savaşın ileri hatlarına ve Hay bölgesine yerleştirdi. Kısa bir süre içerisinde 14 savaş oldu. Bunların hepsini Asurlar kazanmasına karşın, üçü çok zorlu geçti (180, s.73-H.D.A.). Bu savaşlara Malko Manyan komutasında Van Ermeni grupları ve Antranik Paşa'nın başında bulunduğu Ermeni çeteleri de katıldı. Ordularının sürekli takviye alması yüzünden Türkler Ermenileri Erivan yönünde gerilemeye mecbur etti. Ağa Butros komutasındaki seyyar Asur birlikler de Ermenilerle buluşmak üzere güneye Urmiye yönüne doğru uzaklaşmaya başladı (175, s.54-H.D.A.). Bütün bunlara rağmen Mayıs'ta Türk kuvvetlerinin Bakü şehrine saldırısı sonuçsuz bırakıldı.

Ali İhsan Paşa Türk Yedinci Ordusu'nun gelişiyile bir başka destek almasından sonra 15 Haziran'da Salmas'taki Asur mevzilerine yeniden saldırılar düzenlemeye başladı. Bundan dolayı Urmiye'den Kozmin, Ağa Butros ve Mellik Khoşaba komutalarında destek kuvvetler Salmas cephesine gönderildi. Aynı zamanda gevşek Asur mevzilerine sonuç alıcı saldırılar yapan Türk Altıncı ve On İkinci Tümenlerinin saldırdığı güneyden Urmiye üzerine Türkler, Farslar ve Kürtler baskı yapmaya başladı.

Salmas cephesindeki savaşların ilk gününde Türkler herhangi bir üstünlük sağlayamadı, fakat ansızın Asurların erzağının azalmasının belirtileri ortaya çıktı. Bu yüzden Kozmin 25 Haziran'da kuvvetlerin Urmiye yönüne çekilmesi emrini verdi. Bu da cephe hattı uzunluğunun kısalması demekti. Bu başarıyla tamamlandı. Fakat çok sayıda sivil Asur esir düştü. Urmiye kentinde dört yandan kuşatılmış olan Asurlar eşsiz bir şekilde direnmışlerdi.

Urmiye kenti üzerine sayısız istila girişimlerinin başarısız kalmasından sonra Türk komutanlığı Asur mevzilerine üç koldan saldırma kararı aldı. Ali İhsan Paşa, Tebriz ve Khoylu İranlılar ve Kürtlerle birlikte kuzeyden, Haydar Beg, Seyyid Taha ve Simko batıdan ve daha önce Brandos'a çekilmiş olan Türk birlikleri de güneyden Urmiye'ye doğru saldırıya geçtiler. Böylece savaş daha şiddetli ve daha kanlı olarak yeniden başladı. Türk kuvvetleri sayıca Asurlardan onlarca kez fazlaydı. Bunun yanında Asurların cephaneliği bitmek üzereydi. Çünkü Türklerin yüz top mermisine karşılık Asurlar tek mermi atabiliyordu. Fakat Asurların Türklerle karşı büyük bir cesaretle direnmeleri isabet alan Türk Birliklerini geri çekilmeye mecbur etti. Güneyden saldıran topluluk yine Brandos'a doğru uzaklaştı. Ali İhsan Paşa'nın ordusu Salmas'a geri döndü. Haydar Beg'in grubu da bozguna uğratılıp geri püskürtüldü (90, s.73-74-H.D.A.).

Başarısız askeri faaliyetleri yüzünden Türk önderliği Ali İhsan Paşa'yı görevinden aldı ve Mezopotamya Cephesine gönderdi. Onun yerine de Van eski valisi Cevdet Bey'i atadı.

Cevdet Bey hemen Asur nüfusu düzenli ve aşamalı olarak yok etmek için bir plan yaptı. Türk askerleri bir Asur köyünü ele geçirdikten sonra Cevdet Bey'in emriyle 700 Asuru köyün surlarına götürdüler. Hepsini kendileri için birer çukur kazmaya zorladılar, sonra da onları bu çukurlara attılar ve duvarları üzerlerine yıktılar (282, s.383-H.D.A.).

Haziran 1918'de, Urmiye cephesindeki Asurların durumu çok kritik bir duruma girdi. Türk kuvvetleri Urmiye'ye çok yaklaşmıştı. Asurlar düşmanlarına karşı son güçlerini kullanarak direnirlerken, İngilizler onlara hiçbir yardım yapmadı. Halbuki onların Kafkaslar'ı ve özellikle de Bakü kentini ele geçirmek amacıyla Şubat 1918'de İran'da üslenmiş olan General Dunsterwil komutasındaki gezici birlikleri yeterli güce sahipti: Bu birlikler 200 İngiliz asker ve subayı ile Begirahof komutasındaki 1200 Rus Kazak askerinden oluşuyordu (220 A, s.138-H.D.A.). 1 Temmuz'da savaş en şiddetli zamanında iken İngiliz Kraliyet Ordusu Hava Kuvvetlerinden Teğmen Benington'un kullandığı bir uçak Urmiye yakınlarında indi. Pilot İngiltere'nin Ortadoğu'daki genel komutanlığından bir mesaj getirmişti (194, s.137, 225, s.454-H.D.A.).

İngiliz pilot mesajı, Bolis Mar Şamun'a ulaştırdı. Pilot kendisinin savaşın zaferle sonuçlanmasından sonra, İngiltere, Fransa ve ABD'nin,

sınırları içerisinde Hakkâri vilayetinin de bulunacağı bağımsız Asur devleti kurabileceklerini bildirmekle görevli olduğunu söyledi. Bununla yüzbaşı Greasy'nin İngiliz hükümeti adına verdiği sözler yinelenmiş oluyordu.

Benington, malzeme ve para yüklü İngiliz subaylarının Asurlara düzenli ordu kurmalarında yardım etmek üzere yakında buraya gelececeklerini de bildirdi (311, s.140–H.D.A.). Bunun için de Asurlara Türk cephesini yararak güneye Sayenkala'ya (şimdiki Şahindic–H.D.A.) çıkmaları önerildi. İngiliz birlikleri de burada onları silah ve cephane ile destekleyecekti. Yine Benington'un bildirdiğine göre İngiliz konvoyları Bağdat'tan Sayenkala'ya doğru yola çıkmıştı (*age*–H.D.A.).

Asur önderliği, bu önerileri kabul ederek, Patriğin en küçük kardeşi Zeya, Ağa Butros ve bazı Mellikler bir miktar askerle İngilizlerle görüşmek üzere Sayenkala'ya göndermeyi kararlaştırdı. Bu 20 Ağustos 1918 tarihindeydi. Savaşın bitmesinden iki buçuk ay önce Türk önderliği, bir miktar Asur kuvvetinin Sayenkala'ya doğru yola çıktığını öğrenince kuzey cephesinde, mevziler üzerine saldırıya geçti ve Urmiye kentinden 30 km. uzaklıktaki mevzilerden Asurlar üzerindeki ablukayı daralttı. Bu şekilde durum son derece güçleşmişti. Fakat çıkış yolu vardı. Çünkü durumu düzelterek, Türkiye savaştan çıkıncaya kadar Urmiye'yi savunmaya devam etmek hâlâ mümkündü.

Uzmanlar, Asurların o zaman yanlarında bulunan özgüçleriyle kendilerini savaşın sonuna kadar savunmalarının mümkün olduğunu belirtmektedirler (192, s.49–H.D.A.).

Ancak hesapta olmayan bir durum çıktı. Çünkü İngilizlerin tarafını tutan unsurların korku yayarak İngilizlerle buluşmak için göçe hazırlanması savunma sistemini ciddi bir biçimde sarsıktı. 1918 Ağustos'u sonunda Urmiye'deki bütün Asur ve Ermeniler Sayenkala istikametinde güneye doğru panik için de göçetmeye başladı. Benington'un vaatlerine göre Sayenkala'da İngilizler onları bekliyordu. Urmiye ve civar köylerinde çoğu Türkler tarafından öldürüldüğü için sadece 14 bin Asur kalmıştı. Geri çekilen Asurlar da yol boyunca İran ve düzenli Türk kuvvetlerinin saldırılarına maruz kaldı (295, s.324–H.D.A.).

Yurtsuz kalan Asurların uğradığı en ağır saldırılar Urmiye'ye 4 km. uzakta olan, sonra da Haydarabad ve ondan sonra da Mamidşa'daki saldırılar idi. Sayenkala yakınında, düşman birkaç bin Asuru kuşattı ve Pat-

riğin kardeşi David kurtarmaya gelinceye kadar onları dövmeye başladı (269, s.105-206-H.D.A.). Muhacirler güneye doğru ilerlemelerinde Kürtlerin ve Farsların saldırıları artıyordu. Sayenkala şehri yakınlarında Fars birlikleri ve düzenli Türk kuvvetleri Asur göçmenler üzerine toplarla saldırdı. Bu saldırıda 10 binden fazla insan öldü ve yaralandı. Geri kalanlarını ise İzerya Temerz timleri kurtardı (290, s.75; 295, s.326-H.D.A.).

Bu şekilde Ağa Butros'un İngilizlerin kendisine vaat ettiği yardımı teslim alıp almadığını bilemiyoruz. Bilinen, bu konuda İngiliz kaynaklarının verdiği bilgilerde bile çelişkilerin olduğudur. General Dunsterwil'e göre Ağa Butros Sayenkala'da İngilizlerle görüşmüş ve onlardan askeri yardım almış ancak, düşman eline düşen Urmiye'ye yetişememiştir (195, s.180-H.D.A.). A. Fiframof'un söylediklerine göre ise Ağa Butros Sayenkala'da İngiliz yardım konvoyunu bulamamıştır. İngiliz görevlilerinin başkanlarından biri olan deneyimli sömürgeci E.B. Bullard da Dunsterwil'in Asurlara yardım gönderme sözü verdiklerini, fakat bunu yerine getirmediklerini yazmıştır (282, s.386-H.D.A.). Bu olaylara katılmış ve olayları gözlemlemiş olanların büyük çoğunluğu vaat edilen ve beklenen yardımın gerçekleşmediğini belirtiyorlar. Daha sonraki olayların da göstereceği gibi Asurların yurtlarından koparak göçebe olması daha önce denildiği gibi İngilizlerin çıkarlarıyla çakışıyordu. Çünkü İngilizler Asurları, İngiliz petrol tekellerinin işlerinde kullanmak, ayrıca Irak'ın kuzey sınırında Türkleri durdurmak için bir savunma unsuru olarak bulundurmak istiyordu (84, s.122-H.D.A.).

Bütün bunların Asur önderliğinin, yalanlarını anlamaya yardımcı olması beklenirdi. Çünkü bütün bu olanlardan sonra Asurlar Sayenkala'da kalacak ve orada savaşın sona ermesini bekleyeceklerdir. Fakat, Asurlar bunun yerine Sayenkala'yı yakmaya başladılar ve kendilerine karşı silahlı ayaklanmaya katılan Farsları tutuklayarak dar bir vadiye götürdüler ve orada öldürdüler (311, s.322-H.D.A.). Bununla da iki halkı birbirine iyice düşman ettiler. Daha sonra da göçmen kabileler güneye doğru yürüyüşlerine devam ettiler. Hepsinin de amacı hilekâr İngilizleri arayıp bulmaktı. Binlercesi yollarda açlık ve susuzluktan, sıcaklardan öldü. Kürt ve Fars çetelerine av oldular. Göçmenleri korumakla görevli Asur kuvvetleri bunlara karşı koyarak uzaklaştırmaya zorluyordu. Ünlü yazar B. Arsanes ve İbrahim Han bu Asur kuvvetleriyle birlikte direnişe katılanlar arasındaydı (295, s.322-H.D.A.).

Asur göçmenler dağlık yollarda 900 kilometreye yakın bir mesafeyi yürüdükten sonra Hemedan şehrine ulaştılar. F. Şeflofski'nin yaptığı değerlendirmelere göre Urmiye'den çıkan 253 bin kişiden ancak 203 bini bu son hedefe ulaşabilmiştir (168, s.109–H.D.A.). Başka kayıtlara göre ise Urmiye'den ayrılanların üçte biri ölmüştür (265, s.34–H.D.A.).

Asurların bir bölümü Hemedan'a yerleşti, bir kısmı da oraya yakın köylerde kaldı. Fakat oraya hemen gelen İngiliz önderliğinin temsilcileri göçmenlere bu zorlu yürüyüşün ardından dinlenmeleri için fırsat vermediler. Aksine onlardan stratejik Hemedan-Kermanşah-Khanigin yolunun yapımı çalışmalarına katılmalarını istediler. Oysa bu yol yapım işinde günde 60'dan fazla insan ölüyordu (284, s.36–H.D.A.). Açlıktan kıvrılmış olan bu göçmenler terör ve şantajla İngiliz askeri birliklerine kaydolmaya zorlandılar. Buna ek olarak İngilizler onlara bu silahlı grupların Asurların vatanlarına dönüşlerini sağlayacağını ve Hakkâri ve Urmiye eyaletlerini kurtaracağı güvencelerini de vermiştir. Bu süre içinde Asurlardan 8 bin askerden oluşacak 4 tabur kuruldu. Hemedan'da bulundukları altı ay içerisinde de bu taburlar yoğun bir askeri eğitimden geçirildi (209, s.239, 295; s.327–H.D.A.).

30 Ekim 1918'de İngiltere ve Türkiye temsilcileri, devletleri arasında bir barış anlaşması imzaladılar. Asurlar bu anlaşmadan Ekim ayında haberdar oldular. Doğaldır ki bu durumda Hakkâri ve Urmiye'deki yurtlarına dönmeyi düşünmeye başladılar. Ekim ayının sonunda İngiltere'nin Hemedan'daki Konsolosu Asurları ziyaret etti. Amacı da onların vatana dönüşle ilgili beklentilerini kurmaktır. Konsolos o zaman İngilizlerin Asurların yurtlarına dönme isteğini desteklediğini ancak İran otoritelerinin bu dönüşü kabul etmediklerini açıkladı. Bunun için İngiltere Konsolosunun önerileri doğrultusunda, Asurlara İran'a dönüşlerini kabul etmeye zorlayabilmesi için yeni silahlar verdi. Gerçekten de çok geçmeden Asur göçmenlerin bulunduğu yerlere İngilizlere ait nakil araçları geldi. Ancak bu araçların silah taşımadığı aksine güvenlik elemanları getirdiği görüldü. Bu elemanlar araçlarından iner inmez, neye uğradığını şaşırان Asurlardan silahlarını almaya başladılar. Onları silahlarıyla birlikte zorla araçlara bindirerek batıya doğru hareket ettiler. Geride kalanları da arkalarından yaya olarak götürdüler. Bunlardan ancak az bir kısmı kaçarak kurtulabildi.

Asurlar Mezopotamya bölgesine götürüldüler. Bilindiği üzere burası daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak Irak Devleti içinde ve İngiltere'nin vesayeti altında kalacaktır. Buna ek olarak Suriye devleti de kurulmuş ve bu da Fransa'nın vesayeti altına alınmıştır. Böylelikle Asurların oturduğu tarihi yurtlarının tamamı çeşitli devletlerin (Türkiye, İran, Irak ve Suriye-H.D.A.) toprakları arasında kalmıştır. İngilizler, yurdundan ayrılmış olan Asurları Diyale Irmağının sağ kıyısında Bakuba şehrine üç kilometre uzaklıkta topladılar. Fransız bilim adamı A. Glasberg'in açıklamalarına göre bu çağımızın toplama kamplarından biriydi. Asurlar* burada iki yıldan fazla tutuklu gibi 33 binden fazla insan öldü (295, s.328-H.D.A.). Ancak İngilizler bunu inkâr ettiler ve Asurların normal şartlarda ve İngiliz hükümetinin zararına olarak yaşadıklarını vurguladılar.

Böylece Asurlara özgürlük için sürdürülen ısrarlı ve inatçı mücadele yılları hiçbir sonuç getirmedi. İngiltere ve Türkiye'nin egemen sınıfları I. Dünya Savaşı'nda ayrı saflarda savaşıyorlardı. Ancak Asurların ulusal çıkarlarına karşı ortak bir politika izlediler.

* Hakkâri ve Urmiye Asurları. (H.D.A.)

ALTINCI BÖLÜM

İRAK'TA ASUR SORUNU (1919-1932)

1918 yılındaki kapsamlı barış antlaşmasının imzalanmasından sonra ne ordusunu dağıtmakla yükümlü Türkiye'nin, ne de İran'ın, Asurların Hakkâri'ye ve Urmiye bölgesine dönmelerini engellemeye güçleri yetti.

I. Dünya Savaşı'nda sayılarının yarıdan fazlasını yitiren Asurlar, eski yurtlarına dönebilmeleri konusunda müttefiklerinden yardım umut ediyorlardı. Hedefleri İngilizlerin himayesi altında özerk bir yönetim kurmaktı.

İngiltere ise ne şekilde olursa olsun Asurların Türkiye'ye dönmelerini istemedi (282, s.413–H.D.A.). Onlar daha önce de belirtildiği üzere, savaşın bitmesinden uzun bir süre önce Asurları Irak'a nakletmeyi kararlaştırmıştı. Çünkü onların niyeti, Asurları petrol endüstrisini korumada ve Sykes Picot Anlaşması gereğince Fransa'ya bırakılan Musul vilayeti üzerindeki mücadelede, askeri bir güç olarak kutlanmak (282, s.393–H.D.A.). İngiltere, aynı zamanda Asurların kendi kaderlerini tayin etme haklarına kavuşacaklarına olan ümitlerini zayıflatmayı da istemedi. Bu da İngilizlerin, Türk ve İran hükümetlerinin Asurlara asıl yurtlarında bağımsız hükümet kurma izni vermeyeceklerini belirterek bir Asur hükümeti kurma gerekçesiyle savaş yıllarında Asurlardan askeri birlikler oluşturma işini kolaylaştırdı. Böylece Asurların kalabileceği tek yer olarak Kuzey Irak, mesela uzun yüzyıllar boyunca asıl yerlileri Keldani Asurlar olan Musul (Ninova–H.D.A.) vilayeti kalıyordu. Bundan bir süre sonra İngilizler bu fikirleri de bir kenara attılar. Anlaşıldı ki, Asurlardan oluşturulan birlikler Musul vilayetinin yani bizzat Asurların, Kürt ve Araplardan korunması içindir Hemedan ve Kermansah'ta ise Asurlardan dört tabur

oluşturuldu. Bu taburları Albay Mc Carthy, ki Asurlara İngiltere'nin kendilerini asıl vatanlarına döndüreceklerini defalarca belirtmiştir. Bu da 1918 yılında Asur birliklerin kurulmasının temel delili oldu (282, s.108-H.D.A.). Bu vaatlerden hemen sonra Asurlar, derhal, İngilizlerin kendileri için önceden inşa ettiği toplama kamplarının bulunduğu Báquba bölgesine götürüldüler. Asur birliklerin oluşturulması işi kamplarda dahi devam etti. Böylelikle orduya katılanlar gıda yardımına kavuştu, geri kalanlar ise kaderlerine ağladılar (90, s.75-76-H.D.A.).

İngilizler, bundan sonra da, "böl yönet" politikalarını sürdürmüşlerdir. Çünkü onlar Irak'ta Hristiyan Asurlar arasında ve Müslümanlar arasında ektikleri etnik ve dini ayrılıkları kullandılar. Aynı şekilde Irak'ın egemen çevreleri de bu ayrılıkları kullanmıştır. Asurları Kürt ve Araplar karşısında serbest bıraktılar. Sayıları 10 bini bulan Asur silahlı birliklerinin (taburları-H.D.A.) halk hareketlerinin bastırılmasına katılması bir yandan Asurlar arasında, diğer yandan da Kürtlerle Araplar arasında ge- niş bir uçurum yaratmıştır.

Bu taburların kurulmasında, Patrik Bünyamin Mar Şamun ile Bolis Mar Şamun'un kız kardeşi ve Patrik İyşa Mar Şamun'un halası olan Surma Hanım gibi Asur liderlerinin büyük rolü olmuştur. Çünkü askeri birliklerin çevresinin genişletilmesinde Melliklerin ve din adamlarının çıkarları olduğu gibi onun (Surma Hanım-H.D.A.) da çıkarı vardı. Patriklik ailesi, toplum önderleri ve din adamları, İngiliz önderliğiyle yaptıkları anlaşma uyarınca her Asur subay ve askerin maaşından nakdi bir pay alıyorlardı.

Sömürgeci İngiliz yönetimi, İngilizlere büyük zayıat verdiren Kürt ve Arap ayaklanması sonucunda, Asur askeri birliklerinin sayısını arttırmaya hız verdi. Böylece ayaklanmacılara karşı ilk Asur taburu yola çıkarıldı ve Eylül 1919'da Amadiya'daki Kürtlere karşı askeri faaliyetler başladı (228, s.102-103-109-H.D.A.).

Asur taburlarının Kürtlere karşı kullanılması normal Asurlar, arasında belirgin bir endişeye neden oldu. Irak'taki İngiliz otoriteleri Asurlara İngiltere ile Fransa arasında, Osmanlı Türkiye'sinde önceden oturan, halkların, Asurlar da dahil, kendi kaderlerini tayin etme hakkını içeren, bir antlaşma imzalandığını (Kasım 1918'de-H.D.A.) bildirdiler (265, s.80-81-H.D.A.). Fakat bu haber, Asurların, kendi gelecekleri konusun-

daki endişelerini hafifletmedi. Çünkü bu vaatlerin yerine getirilmesi için pratik hiçbir adım atılmadı. Bundandır ki Asurlar, İngilizlerden verdikleri sözler konusunda açıklama istemeyi sürdürdüler. İngilizler de verdikleri cevaplarda bu tür davaları çözmekle yükümlü olan Paris Barış Konferansı'nın aldığı kararlara dayandılar. Doğaldır ki Irak, İran ve ABD de dahil dünyanın birçok ülkesine dağılmış olan Asurlar, ateş üstünde yapılacak bu konferansın toplanmasını bekleyeceklerdi.

Paris'e üç Asur heyetinin (İran, Irak ve ABD'den-H.D.A.) gelmesi kararlaştırılmıştı. İlk gelen, birçok güçlüğü aştıktan sonra, İran Asur heyeti oldu, ki bunlar İngilizlerle en az irtibatı olanlardı.

Şüphesiz Asur önderliğinin, konferansı düzenleyenlerin Asur halkının meselesini olumlu bir biçimde çözüme kavuşturacakları yolundaki bu bilgiyi tasdik etmeleri saflıktır. Çünkü, bunlar her şeyden önce devletlerindeki emperyalist çevrelerin çıkarlarını savunmuşlardır (16, s.422-H.D.A.).

Emperyalist devletlerin ve özellikle de İngiltere temsilcisinin düşmanca tavırları Asur heyetinin çalışmalarını durdurmuş ve onları Paris'ten ayrılmaya mecbur etmiştir.

İran Asurları heyetinin görevinin son bulmasından sonra Paris'e, S. Raci, M. Şekur, Piskopos E, Barsaum, B. Bakuş, E.E..., E.K. Yusuf, R. Necip, C. Zabuni, Gevriye Werda ve S.E. Namık'tan oluşan ABD Asur heyeti gelmiştir. Bu heyet Asur devletinin kurulmasını ve bu devletin büyük devletlerden birisinin himayesinde olmasını istemiştir. Heyet, tarihi olarak Asurların sayılan Yukarı Mezopotamya'nın bir bölümü (Zap ırmağının aşağısından kuzeye kadar-H.D.A.) ile Diyarbakır ve hatta Ermenistan dağlarının da kurulacak bu Asur devletine dahil edilmesini önermiştir. Ancak bu heyet de herhangi bir başarı elde edemedi. Bu heyetin bir şey elde edememesi İngiltere ve Amerika'nın olumsuz tutumlarıyla açıklanıyor. Nitekim Başkan F. Wilson bu konferansta Türkiye'nin bölünmesi gerektiği, ancak orada oturan Türk olmayan halklara sadece uygun gelişme imkânlarının sağlanması gerektiği şeklinde bir görüş belirtmiştir (66, s.227-H.D.A.).

İngiliz hükümeti 21 Temmuz'da bir dizi uzatma ve oyalamalardan sonra Irak Asur heyetinin önce Londra'yı ziyaret etmesi şartıyla Paris'e gönderilmesini kabul etti. İngiliz otoritelerinin belirttiğine göre

Asur konusuyla ilgili sorunlar Londra'da çözülebilecekti. Asurlar kendilerine önerilenleri kabul etmediği takdirde İngilizler başka yollarla, planlarını uygulayabileceklerdi. Irak Asur heyetine Patrik Bolis Mar Şamun'un kızkardeşi bayan Surma Hanım başkanlık etmiştir.

Asur heyeti, Paris Konferansı çalışmalarını bitirinceye kadar, Londra'da alıkondu ve Surma Hanım'a Asurların I. Dünya Savaşı'na katılması hakkında bir bildiri yayınlaması önerildi. Surma Hanım, Lord Curzon ve İngiliz hükümetinin diğer bazı üyeleri tarafından karşılanmıştı ancak ona Paris'e gitmesi için izin verilmedi (265, s.80-81–H.D.A.). Surma Hanım 17-19 Ocak 1919 tarihinde Lordlar Kamarası'nda Asur meselesi tartışmalarına tanık olmuştur. O zaman Canterbury Piskoposu dinleyicilerin dikkatlerini, şimdiye kadar anavatanlarına dönmelerine müsaade edilmeyen Asur halkının trajedisine çekmiş ve Asurların ikamet ettiği bölgelerde Türk hakimiyetinin durdurulmasını istemiştir. Bu konuda şunları söylemiştir:

"Onları (Asurlar-H.D.A.) ne bekliyor sorusuna, yine kendisi cevap veriyor: Bu bölge üzerinde dalgalanacak bayrak eğer Türk bayrağı olacaksa, burada Türk otoritesinin yeniden kurulmaması gerekir. İngilizler böyle sözler vermiştir."

Yalnız Lord Curzon –kendi deyişiyle– Asur halkının üstün bir temsilcisi olan Surma Hanım'la görüştüğünü, fakat İngiltere'nin Türkiye, İran ve Asurların buralarda iskânı konularında hâlâ önceki vaatleri üzerinde olduğunu hiç konuşmadığını söylemiştir: "Biz bunu şimdi bile yapamayız." Bay Curzon, sözlerini: "Çünkü buna yetecek gücümüz yok. Asurlar güvenliklerinin garanti edilmesi şartıyla dönmeyi istiyorlar, bunun gerçekleşmesi şimdilik güçtür, önümüzdeki baharda belki mümkün olur. Görevimiz İranlı Asurları İran'a Türkiye'dekileri de Hakkâri vilayetine geri göndermek ya da onları ileri mevzilerimize komşu topraklarda ve elimizin ulaşabileceği yakın merkezlerde iskân etmektir" diyerek bitirmiştir (234, s.188–H.D.A.).

Surma Hanım'ın Paris Barış Konferansı'na getirdiği istekler ise mütevazı olmaktan da öteydi. Bu isteklerde Asur devleti kurulmasına dair hiçbir şey yoktu, sadece Asurların tarihi yurtlarında yerleştirilmesine işaret ediliyor, suçluların cezalandırılması, Asur esirlerinin serbest bira-

kılması, din hürriyetinin garanti altına alınması vs. konulara yer veriliyordu (220 A, s.155-156-H.D.A.). Fakat İngiliz egemen çevreleri bu isteklerden bile korkmuştu, hatta bundan da öte Asurların bu konferansa gelmiş olmalarından da korkmuştu (77, s.267-H.D.A.).

Böylece Paris Barış Konferansı, Irak'taki durumun krize dönüşmeye başladığı bir zamanda, Asurların bu uluslararası toplantıda davalarıyla ilgili yaptıkları bütün girişimleri dağıtmıştır.

Ancak, işgalci İngiltere'nin ülkeyi (Irak'ı-H.D.A.) tümüyle ele geçirmesine Araplar ve Kürtler razı olmadı. Bunlar yavaş yavaş, bağımsızlık ve özgürlük için silahlanmaya başladılar. Ne var ki, bu iki halkın çabalarının bölük pörçük olması ve çoğu kez birbirlerine düşman kesilmeleri, onların bütün kalkışma çabalarını sonuçsuz bıraktı. İngilizler daima muzaffer olabilmeleri için bu bölünmüşlük ve düşmanlığı kullandı. 1919 yazında bunun bir örneği yaşandı. O zaman Kürtler beş İngiliz askerini öldürünce bir İngiliz ve iki Asur taburu Amadi bölgesine gönderilmişti (249, s.72-H.D.A.).

İngiltere, petrol yataklarıyla zengin Musul vilayetini Irak'a katma isteğini gerçekleştirmede askeri eylemlerin yanı sıra siyasi yöntemleri de kullanmıştır. Bundan dolayı, İngiltere'nin egemen sınıfları Asur ve Kürt meselelerini uluslararası mahfil ve toplantılarda 'kaşıma' yoluna başvurmuştur. Yenilmiş Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin görüşüldüğü Sevres Toplantısı (Temmuz-Ağustos 1920-H.D.A.) bu uluslararası konferanslardan biriydi.

Asur sorunu resmi olarak ilk kez burada görüşülmesine rağmen, İngiltere'nin engellemeleri sebebiyle Asur heyeti üyelerinin konferansta hazır bulunmalarına izin verilmedi.

İngilizler, Asurların savaşa resmen katılmadıkları ve diğer itilaf devletleriyle aynı haklara sahip bir müttefik olmadıkları gerekçesiyle Asur heyetinin konferansta bulunmasını kabul etmedi. Asurlar, Türk zulmüne karşı çıkmışlardı hepsi o kadar.

10 Ağustos 1920'de Türkiye (Osmanlı-H.D.A.) saltanatı ile Sevres Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın 62. maddesinde ister Irak'ta ister Türkiye'de Keldani Asurların himayesi için tam güvencenin dikkate alınmasının gereğine yer verilmişti (137, s.25-H.D.A.). Ancak bu ifadelerin kesinlikle bağlayıcı bir niteliği yoktu, aksine İngilizlerin Musul'la ilgili iddialarının pekiştirilmesi vardı.

Yine Sevres Barış Antlaşması'nda, hangi milletten olursa olsun, kaybolan insanları arayıp kurtarma görevi Türkiye'nin omuzlarına bırakılmış, aynı şekilde, Antlaşmaya göre, Türkiye, Türk olmayanlara yurtlarına dönebilmeleri için kolaylık göstermek ve uğradıkları kayıplara karşılık tazminat ödemekle yükümlü kılınmıştı (75, s.142–H.D.A.). Ancak Asurları doğrudan ilgilendiren bu fıkranın gereği, gerçekte yerine getirilmedi (323 A, 1/3/1923–H.D.A.). İngiliz emperyalistleri bunu yerine getirmek için herhangi bir şey de yapmadılar. Çünkü bundan direkt bir çıkarları yoktu. Bundan da öte Irak'ta 1920'de çıkan ayaklanmayı bastırmakla uğraşıyorlardı. Tam bu yıl içerisinde de Irak'ta manda yönetimi dayatıldı (221, s.4–H.D.A.). İlk geçici hükümet kuruldu (282, s.412–H.D.A.).

Irak'ta işbaşına gelen manda yönetimi Irak'ın geniş halk kitlelerinde büyük bir nefrete yol açtı. Orta ve Güney Irak'ta Araplar, kuzeyde de Kürtler başkaldırdı. İngilizler 60 bin kişilik Irak ordularını Arap başkaldırısını bastırmada kullandı ve Asurları Kürtlere karşı göndermeye karar verdi.

Bu sırada (1920–H.D.A.) Patrik Bolis Mar Şamun, Bağbubâ'da öldü ve o zaman 12 yaşından büyük olmayan kardeşinin oğlu İşay Mar Şamun Asurların yeni Patriği oldu.

Bagbubâ'daki Patriklik seçimi, Asurların topluca Mendan'a gittikleri bir dönemde yapıldı. Bu yüzden onların büyük çoğunluğu bu seçimlere katılma imkânı bulamadı. Çok geçmeden İngilizler bu durumu, yeni Patriğin meşruluğunu ortadan kaldırmak için istismar ettiler ve o anda da aralarında Khoşaba (Mellik–H.D.A.) ve Ağa Butros'un da bulunduğu bazı Asur liderlerini, İşay Mar Şamun'un seçiminin meşru olmadığı fikrini yaymaları için teşvik ettiler. Bu çaba sonucunda yeni Patrik ile, Asur liderliğinin iki adayı Fransız ordusunun eski generali Ağa Butros ve Khoşaba arasında çekememezlik başgösterdi.

Bu bölünme Asurları çok zayıflattı ve Patriği halkın tümünün değil, bir kısmının önderi kılmıştır (282, s.401–H.D.A.). Ağa Butros'un İngilizlerle ve halkıyla ilişkileri ise şu şekilde özetlenebilir: Ağa Butros Hemedan'da Asur taburlarının kurulmasını kabul etmişti fakat İngilizler bu taburların komutasını ona vermeyip Binbaşı Nayt'a teslim edince Asurları bu askeri birliklerden ayrılmaya çağırdı. Bunun üzerine İngilizler

onu, kendilerine artık fayda sağlayamayacağı anlaşıldığı için Baku-bâ'dan Bağdat'a sürdüler. İngilizler, 1920 yazında Irak'ta kendilerine karşı ayaklanma başlayınca kadar bir daha hatırlamadılar. İşte bu sırada İngilizler, Ağa Butros'a kendi adıyla tanınacak olan ve Asurların Bâkubâ'dan Kuzey Irak'a oradan da Türkiye ve İran'a, Kawarukan bölgesine götürülerek burada bir Asur Devleti'nin kurulmasını içeren planı önerdiler. İngilizler, bu düşüncüyü, Kürt ayaklanmasını bastırmak ve Asurları zayıflatmak konularında bir antlaşma imzalamak için Sovyet Rusya ile görüşmelere giren İranlıları korkutmak amacıyla gündeme getirmiştir.

Bütün bu olayların sonucunda Bâkubâ'daki Asurlar her türlü silaha tanrıdırılmış oldu. Bunu fırsat bilen Araplar ve ayaklanmacı Kürtler İngilizlerin müttefikleri olarak gördükleri Asurlara karşı katliamlara başladılar. İngiliz komutanlığı aniden bunu hatırlayınca, trenle Asur kampına silah gönderdi, ancak tren şehre birkaç kilometre kala yoldan çıkarak parçalanmaya başladı. Bunun üzerine, Asurları ne pahasına olursa olsun silahlandırmak isteyen İngiliz komutanlığı kamp-taki Asurları trenin devrildiği yere gönderdi. Onların tümü burada silaha kavuştu (282, s.199-H.D.A.).

Bu esnada Mendan'a götürülen Asurlar Musul, Akra ve başka yerleri isyancı Kürtlere karşı korumayı başardılar ve en büyük Kürt kabilesi olan Surucileri dağıtarak Zap ırmağı ötesine uzaklaştırdılar.

Kürt isyanının bastırılmasından sonra göç meselesi yeniden gündeme getirildi. 1920 yılı Kasım ayının geçmesiyle dağlarda şiddetli yağmurlar yağmaya başladı. Bu yüzden göç organizasyonu başarısızlıkla sonuçlandı. Ne var ki, İngilizler Asurları göçe ittiler. Beş bin kişilik bir ordu hazırlayarak onları mutlak bir ölüme gönderdiler. Bu ordu üç kısma ayrılmıştı ve her kısmın başına Irak'taki İngiliz kuvvetleri başkomutanının seçtiği birer İngiliz subayı komuta etti (212, s.6-H.D.A.). Ağa Butros da bu üç grubun genel komutanlığına getirildi. Böylece şiddetli yağmurlarla birlikte felaketler başladı. Yolda Asurlar, İranlı ve Türk-yeliler olarak ikiye ayrıldılar. İranlı Asurlar, yağmurların başlamasıyla birlikte, İngilizlerin şantaj dolu davranışlarından memnun olmayarak Irak'a döndüler. Türkiye Asurları ise Zibar Kürtleriyle şiddetli çarpışmalara giriştiler.

Böylelikle Asurlar, Kürtlerle savaştan bitkin düşmeleri (kar yağışı ve dondurucu soğukların-H.D.A.) sonucu bu yürüyüşte istenilen hedefe ulaşamadılar ve Musul'a dönmek zorunda kaldılar. Ancak İngilizler, Asurların yardımıyla Kürt isyanını önlemeyi başardıkları göz önüne alınarak, görevin yerine getirilmiş olduğunu düşündüler. Mendan'da Asurlar ikinci kez silahsızlandırıldı. İngilizlere karşı hoşnutsuzluğunu gösteren Ağa Butros ise söylentiye göre, İngiliz ajanlarınca zehirlenerek öldürüldüğü Fransa'ya sürgün edildi. Ayrıca yürüyüşe katılan çok sayıda Asur da, Kürt köylerine yapılan saldırıların faileri olarak, Ocak 1922'ye kadar hapislerde tutuldu. İngilizler bununla kendilerini Kürtler önünde aklamak istemiştir (280, s.22-H.D.A.).

Bu elim yürüyüşün bitmesinden hemen sonra Musul'un kuzey batısındaki Duhok yöresinde İngiliz hâkimiyetine karşı Kürt isyanı başladı. O anda da İngilizlerin Irak'taki yüksek komiseri Asurlara, Duhok bölgesinde yerleşebilecekleri boş arazi bulunduğunu bildirdi. Bunun ardından adı geçen bölgeye gitmeye hazır olduğunu söyleyen Asurlara tüfek, mermi ve kişi başına 120 ruble verildi. Bunlar bölgeye biner kişilik birkaç grup halinde gittiler. Bu şekilde İngilizler bu bölgede Kürtlere karşı vurucu silahlı bir güç oluşturdıklarından kısa bir süre içinde isteklerine kavuştu.

Irak-Türkiye sınırının yakın olmasını fırsat bilerek, Asurların bir bölümü (8 bin kişi-H.D.A.), 1921-1922 yılları arasındaki süre içerisinde Türkiye'de Hakkâri vilayetine döndü. Bunlardan 131 aile Yukarı Tiyyari'ye, 570 aile Aşağı Tiyyari'ye, 101 aile Thuma'ya ve 202 aile de Berwar Bala'ya döndü. Bu Asurlarda silah olarak tüfek bulunuyordu. Cilo ve Baz Asurları ise, İngilizlerin kendilerine söz verdiği silahları getirmemesi sebebiyle yurtlarına dönemедiler. Aynı şekilde Oramar Asurları da dönemедiler. Piskopos Mar Serkis ve Mellik Mirza Hakkâri'deki yurtlarına dönmeye çalıştılar ancak Kürt beyi Suto'nun şiddetli silahlı direnişiyile karşılaşmaları onları Irak'taki Amadia'ya dönmek zorunda bıraktı. Bu Asurlar, Zaho ve Duhok'ta tarımla uğraştı. Bir kısmı da Irak şehirlerinde çalıştı. Onların çoğu Asur taburlarında gönüllü askerliğe başladı.

Sömürgeler Bakanı W. Churchill'in çağırısı üzerine 1921 yılında toplanan Kahire Konferansı'nın kararları uyarınca İngilizler, Irak'taki kalaba-

lık ordusunun sayısını azaltmaya başladı. O zaman Churchill'in önerisiyle İngiliz piyade kuvvetlerinin omuzlarında bulunan Ortadoğu'nun polislik görevinin en büyük yükü hava kuvvetlerine devredildi. Bu da sonuçta Ortadoğu'daki İngiliz kuvvetlerine ayrılan ödeneklerin azaltılmasına götürdü. Irak sınırlarının, İngiliz askeri üs tesislerinin korunması, bölgede düzenin sağlanması ve halk kitlelerinin başkaldırılarının bastırılması görevleri ise, bu konferans kararları uyarınca Asur taburlarına havale edildi (296, s.325-326-H.D.A.).

İngilizler Asur taburlarından büyük faydalar sağladılar. Çünkü önce Asurları elleriyle Arap ve Kürtleri sonra da Arap ve Kürtlerin elleriyle Asurları susturdular. Sonra Asur taburlarını beslemek 60 bin İngiliz askerini beslemekten çok daha ucuzdu.

İngilizlerin direktifleri uyarınca Asur taburları Irak-Türkiye ve Irak-İran sınırları üzerinde Fişhabur'dan Kanikin'e kadar yayıldılar. Kurmay merkezleri de Musul'da idi. Ayrıca, birinci grup, dört tabur ve bir makineli tüfek takımından oluşan Asur kuvvetleri Güney Kürdistan'da sürekli bir biçimde savaştılar. Kış mevsiminde bu askeri birlikler aileleriyle birlikte yaşayacakları kışlık barınma yerlerine giderlerdi.

Türkler, Yunan işgaline son verdikten ve ülkede durum normale kavuştuktan sonra tedrici olarak ve kararlılıkla Kuzey Irak'ı istemeye başladılar. Şekli askeri gayretler, önceden planlanmış savaş operasyonlarına dönüşmeye başladı. Türkler bu operasyonlarında Irak Kürtlerini bile kullandı. Onları, Asurlara karşı durmaları için sürekli tahrik ettiler.

Türkler 1921 yılından itibaren küçük gruplar halinde yavaş yavaş Irak topraklarına girmeye başladılar. Sonra Musul vilayetini Irak'tan kopararak Türkiye'ye katmak için halka çağrıda bulundular. Musulluların isteğine dayanarak oraya Türk askeri birlikleri ulaşmaya başladı. Türk askeri varlığı ve propagandası askeri operasyonlara başlama işini kolaylaştırdı. Bu arada Çemçemal'den Gebari adındaki Kürt lideri Irak hükümetine başkaldırdı. Bunu 1919 yılındaki Kürt isyanına katılmış olan Fettah Beg'in yönettiği büyük Kürt kabilesi Hemavend'in başkaldırısı izledi. Fettah Beg, Türk kuvvetleriyle buluşmak üzere 18 Haziran 1922'de harekete geçti. Asur taburları ise Kürtleri kovalama emri almıştı. Buna karşılık da savaşların yıpratmış Asur taburlarının çık-

masını bekleyen Türk ve Kürtler güneydeki Ranya yönünde saldırıya geçtiler. Onlara daha sonra ayaklanarak bütün Kürt kabileleri de katılmıştır.

Bir İngiliz subayının komutasındaki Hintli askerlerin Erbil'e yönelik isyancıların saldırısını durdurmaya gücünün yetmeyeceği anlaşılınca İngilizler ve Asurlar 5 Eylül'de Revandiz bölgesini boşaltmak zorunda kaldılar. Bunu Türklerin saldırıları ve Koysancak'ın işgali izledi. Bu şehrin işgal edilmesinin saldırganların moralinin yükselmesinde büyük etkisi oldu. Ancak onlar Amadia şehrini ele geçiremedi. Çünkü Asurlar ve Irak hükümeti yanlısı bazı Kürtler onları durdurmuşlardır. Ekim 1922'de de gayri nizami Asur birlikleri Asur taburlarının yardımıyla Türk kitalarını takibe başladı ve Barzan ve Amadia topraklarını Türklerden ve isyancı Kürtlere temizlediler. Ancak Revandiz, Türklerin elinde kaldı. Türkler burada Arap, Kürt ve Türkmen halkları arasında propaganda çalışmaları yapmaya başladılar. Bu propaganda sadece yardım etmeye yönelik değildi. Türkler silah dağıttılar ve anayollar üzerinde karakollar oluşturdular. İngilizlerin gücünün kırılması Türklerin otorite ve konumunu güçlendirdi ve hareketlerini iki kat büyüttü. Çünkü güneye doğru ilerleyerek Kerkük'e 40 mil uzaklıkta karakollar kurdular.

Kuzey Irak'taki bu durum, İngilizlerin ve Irak hükümetinin kesin önlemler almasını gerektiriyordu. Ekim 1922'de Türklere karşı bir kez daha Asur birlikleri gönderildi. Türk mevzilerine yoğun ve peş peşine saldırılar düzenleyen İngiliz Hava Kuvvetleri'nin (RAF-H.D.A.) desteğiyle Koysancak şehri geri alındı (215 A, s.34-47-H.D.A.).

Irak'ta Türklere ve Kürtlere karşı yaptıkları savaşlar Asurların Türkiye ve İran'daki yurtlarına geri dönmeleri yahut da toplu halde Kuzey Irak'ta iskân edilmeleri konusundaki davalarına hiçbir şekilde yardımcı olmadı. Bundan dolayı Asurlar, bu konuda kendilerine yardımcı olması için Milletler Cemiyeti'ne defalarca notlar gönderdiler. Daha sonra Asur sorunu, Türk halkının ulusal kurtuluş mücadelesinin baskısı altında sonuçsuz kalan Sevres Antlaşması kararlarının değiştirilmesi için düzenlenen Lozan Konferansı'nın gündemine alındı. Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'den 24 Haziran 1923'e kadar çalışmalarını sürdürdü. Bu kez de bu konferansa Asur heyetinin katılmasına izin verilmedi ancak İngiltere, Asurların çıkarlarını onların yokluğunda savunacağını açıkça bil-

dirdi. Böylece Konferans diğer konular yanında, Musul meselesiyle Asurların geleceğini görüştü. Musul meselesi en önemli ve en kritik meselelerinden biri olmuştur. Çünkü Musul için İngiliz ve Türkiye heyetleri arasında Konferans boyunca sert münakaşalar oldu. İngiltere temsilcisi Lord Curzon hiçbir özveride bulunmadı. Konferanstan çok önce ise İngiltere, Musul petrol gelirinin yüzde 20'sini Amerikalı şirketlere vermesi karşılığında, ABD ile Musul üzerindeki mücadelesinde kendisini desteklemesi için anlaşmışlardı (84 A, s.146-H.D.A.).

Türk heyeti başkanı, Musul vilayeti konusunda bir halkoylaması yapılmasını önerdi, ancak Lord Curzon'un yanında bu önerinin karşısında durmak için gerekli bütün argümanlar vardı (83,s.169-H.D.A.). Bu İngiliz heyeti kendi görüşünü güçlendirmek için İngiltere hükümetinin Musul vilayetinde Kürtler ve Asurlar için bir hükümet kurulmasının arkasında olduğunu açıkladı. Böylece Musul meselesi ne bu konferansta ne de belirlenen ek süre içerisinde konuyla ilgileri olan taraflarca çözümlendi. Daha sonra otomatik olarak İstanbul Konferansı'nın gündemine girdi. 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde ve stratejik varsayımlardan hareketle bu konferans toplanmıştı. İngiltere temsilcisi Sir Bercy Kuks bu konferansta Irak'ın kuzey sınırlarının Asurların Türkiye'deki yurdu Hakkâri vilayetini de kapsayacak şekilde genişletilmesini istedi (45, s.15-H.D.A.). Fakat o bu isteğine Asurların bir kez daha Türk baskısı altında yaşamak istememelerini gerekçe gösterdi.

Türk temsilcisi de, Asurları I. Dünya Savaşı yıllarında vatana ihanet etmekle suçladı. Hayret verici bir şeydir ki Milletler Cemiyeti temsilcileri Türklerin bu konferanstaki görüşünü desteklemiş ve Asurların müsamahaya ve vatana değer vermedikleri anlatılmıştır. Bu da İngiliz temsilcisini Irak için başka sınırlar önererek isteklerini değiştirmek zorunda bıraktı. Asurlara gelince yerleştirilecekleri yeni yurdun onların tarihi toprakları çerçevesi içinde olup olmadığına bakılmaksızın toplu halde iskân edilmeleri önerildi.

Böylece Türk heyeti Irak sınırlarının Hakkâri vilayetini de içine alacak şekilde genişletilmesini reddetmekle kalmadı. Musul vilayetinin tamamının esas olarak Türklerle ve onların dostları Kürtlerle meskun bulunması sebebiyle, Türkiye'ye ilhak edilmesini bile istedi.

Britanya hükümeti 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyeti'nden Türk-Irak sınırının tespiti konusunun, Cemiyet'in 30. dönem toplantılarının gündemine alınmasını istedi. Bu da, o sırada Musul'da Brantig (İsveç-H.D.A.), K. Delen (İspanya-H.D.A.) ve Giovanni'den (Uruguay-H.D.A.) oluşan üç kişilik bir komitenin çalışmasını gerektirdi.

21 Ekim 1924'te üçlü komite Brüksel Hattı olarak adlandırılacak önerilerini sundular. 17 Kasım'da Milletler Cemiyeti Türk tarafına, Türk-Irak sınır çizgisini tespit etmek üzere çalışmaya başlayacak özel komitenin oluşturulduğunu bildirdi. Bu komite, Macaristan eski devlet başkanı Teleki, İsveç'in Romanya büyükelçisi Person ve İsveç ordusundan emekli albay Pevlos'tan oluşmuştu. Özel komite 16 Temmuz'da (1925?-H.D.A.) yaptığı işler hakkındaki bir raporu Milletler Cemiyeti'ne sundu. Bu komisyon Asur halkının himayesinin zorunlu olduğunu kabul etmiş, fakat Asurlara Türkiye'ye dönmelerini tavsiye etmiş. Türkler de İstanbul Konferansı'nda bunu önermişti ve daha önce oturdukları eyalette yerleşmelerini önermişti. Komisyon Asurların güvenliklerinin sağlanması ve kendileri için genel af çıkarılmasının gerekliliğini kabul etmişti. Bunun yanında onların din adamlarını atama, vergilerin Patrikleri tarafından toplanması vb. kazanılmış haklarının tümünün kendilerine iade edilmesini tavsiye etti. Komisyon bütün önerilerinin uygulanmasının Cemiyet'in sıkı kontrolü altında olmasını da tavsiye etmişti. Komisyonun istekleri doğrultusunda Milletler Cemiyeti bir temsilciyi Irak'a gönderdi, fakat bu şekilde de Musul meselesi ve sınırların tespiti sorunu çözüm yolu bulamadı. Bu yüzden bu konular Eylül 1925'te toplanan Milletler Cemiyeti Meclisi'nin 35. Dönem oturumlarına bırakıldı. Bu oturumlarda Türk heyetine Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, İngiliz heyetine ise sömürgeler Bakanı L.A. başkanlık etti. İngiliz temsilciler bu toplantılarda boş yere, Musul vilayetinin sınırlarının kuzeye doğru genişletilmesinde ısrar ettiler.

Daha sonra komisyon Türk-Irak sınır sorununa kesin çözüm bulunması için Uluslararası Lahey Mahkemesine gidilmesini önerdi. Ne var ki, bundan önce, İngiliz hükümetinin isteğiyle başka bir komisyon incelemelerde bulunmak üzere Irak'a varmıştı.

Milletler Cemiyeti 23 Eylül'de konuyu Lahey Uluslararası Mahkemesi'ne götürdü. Aralık 1925'te Cemiyet Meclisi'nin 37. Dönem toplantıla-

rında bütün komisyonların önerileri ve Lahey Mahkemesi'nin konuyla ilgili görüşü ele alındı. Sonuçta da Türkiye-Irak sınırının, daha önce belirlenen Brüksel Hattı'ndan geçmesi ve İngiliz hükümetinin Irak'ta manda yönetimini 25 yıl daha uzatması kararları alındı (265, s.17-19, 232-H.D.A.). Böylelikle Musul vilayeti Irak Krallığı'nın bölünmez bir parçası olarak kaldı. Buna karşılık olarak Türkiye de, dönüşlerini engellediği kendi Asurlarının yurdu olan Hakkâri vilayetini korudu ve Asurları durumlarının tahammül edilemeyecek derecede kötüleştiği Irak'ta bıraktı.

Asurlar kendilerinin İngiliz kontrolü altında kalmasının Irak hükümetinin kendilerine ya ülke içinde bir özerklik vermeye ya da toplu halde Irak'ta yerleştirmeye sevk edeceğini ümit ettiler. Fakat çok geçmeden hayal kırıklığına uğradılar. Onların istekleri Bağdat'ta sert tepkiyle karşılaştı. Sömürgeci İngiliz otoriteleri ise -ki Asur sorunundan her türlü faydayı görmüşlerdi- Asurlar için, Irak milliyetçileriyle olan durumlarını daha da bozmak, bir kriz yaratmak istemedi.

Milletler Cemiyeti'nde görüşme, konferans ve diyaloglar yapılır, komisyonlar oluşturulur ve Asur sorunu da dahil her sorunu ele alan bürolar kurulurken Asurları, Irak'taki mevcut durumları Hakkâri vilayetinde yerleşmeleri konusunda düşünmeye mecbur ediyordu. Bundan dolayı Asurların, orada İngilizlerin vesayeti altında bağımsız bir devlet oluşturmalarından endişe ediyordu ve bu yüzden geride kalan Asurları oradan kovmak için bir bahane aramaya başladı.

Bu amaçla Türkler, Cal'da bulunduğu sırada Asurların ona saldırmasını fırsat bildi. Buna cevap olarak Türkler, Asur önderliğinin özür dilemesini görmezden gelerek Hakkâri köylerindeki Asurları yurtlarından çıkarak Irak'a sürmeye başladılar. O sıralarda Irak'a 8 bine yakın Asur geldi. Türk kuvvetleri 14 Eylül 1924'te Irak topraklarında derinlemesine ilerledi, ancak İngiliz uçaklarının desteğindeki Asur taburları tarafından geri püskürtüldü.

Ayrıca İngiliz hükümetinin Türk otoritelerinin uygulamaları üzerine gönderdiği sert protestolar da etkisini gösterdi. Türklere karşı yapılan eylemlerdeki başarısından dolayı Surma Hanım'a Britanya'nın yüksek dereceli nişanı verildi ve bütün Asurlara, Irak'ta yaşama imkânına kavuşacakları resmen bildirildi.

Bu güvenceler bir tarafa, Asurlar kendilerini emniyet içerisinde hissetmediler. Onların endişesi Müslümanların artan düşmanlığından ve kendilerinin bir yerde topluca iskânı imkânlarının az olmasından kaynaklanıyordu.

Bu süre içerisinde, Asurların İngiliz vesayeti altında özerklik istekleri suya düştü. Çünkü Kuzey Irak'taki etnik ilişkiler patlama noktasına gelecek kadar gerginleşmişti.

15 Ağustos 1923'te Türkiyeli Asurlarla Musullular arasında çarşıda (Musul'da Deyr Meryem el-Ezra'da-H.D.A.) kavga çıktı. Bu kavgaya, daha sonra silahlanmış Araplar ve Kürtler de katıldı. Olay mahkemeye intikal etti. Mahkeme -ki İngilizler tarafından oluşturulmuştu- sonuçta bu kavganın önceden düşünülerek ve planlanarak çıkarılmadığına karar verdi ve hiç kimseye ceza vermedi. Ancak Asurlar ve yerli halk içten içe huzursuzdu. Rusya, Yunanistan ve Türkiye'den yaklaşık 800 Asur Irak'a döndüğü zaman, Musullular onları düşmanca karşılamıştı. Bu durumun oluşmasına İngiltere'nin Kuzey Irak'a Asurları yerleştirmek niyetinde olduğu yolundaki söylentiler de yardımcı olmuştu.

Musul eski mutasarrıfı olan, Asur sorununa çok dikkat çeken ve Irak'taki çeşitli halklar arasında milli birliği sağlamak için mücadele eden Rıfat Paşa dışındaki Irak'lı bütün otoriteler, kavimler arasında fitne ateşini alevlendirmeye çalışıyordu. Buna, 4 Mayıs 1924 tarihinde Kerük'te meydana gelen kanlı çatışmalar da dahil birçok olay tanıklık ediyor. Bu olay çarşıda yerli bir Türk satıcısı ile Asur askerler arasında başlamış sonra şehrin caddelerine yayılmıştı. Bunun üzerine Asur komutanlığı şehre zırhlı birlikler ve kuvvetler göndermek zorunda kalmış, savaş da ancak bu şekilde durmuştu. Ancak ertesi gün müslüman yerliler Asur evlerine saldırdı. O zaman İngiliz otoriteleri çatışmalara sebep olan bazı kişileri tutuklayıp yargılamaya başladı.

Türkiye'nin Kuzey Irak'ı işgal etme tehditleri 1923-1924 yıllarında da devam ediyordu. Bu yüzden İngiliz önderliği ve Irak otoriteleri küçümsemeyecek bir silahlı gücü bu gölgede bırakmaya mecbur oldu. Bu güç içinde Erbil'de üç Asur taburu ile Revandız'da bir süvari birliği, bir makinalı tüfek takımı ve üçüncü grup bulunuyordu. 22 Nisan 1923'te İngiliz Hava Kuvvetleri bu bölgelerdeki Türk kuvvetlerini bombalamaya başlar-ken Asur birlikleri de karadan operasyonlara girişti. Az sonra da Türk kuv-

vetlerinin kaçmasıyla Revandız şehri Asur birliklerinin eline düştü (265, s.35-39-H.D.A.). Bu şekilde Türkler Irak topraklarından kesin olarak çıkarıldılar. Böylece ülke hatırı sayılır bir sükûnet ve istikrara kavuştu. Asur önderliği Asurların Kuzey Irak'ta iskân edilmeleri konusunun çözülmesi isteğiyle yeniden İngiliz otoritelerine ve Irak hükûmetine başvurulabileceğini düşündü. Ancak İngilizler ve Irak rejimi bunun gelecekte bağımsız bir devlete veya özerkliğe yol açmaması için, Asurların toplu halde tek bölgede iskân edilmelerinden çekindiler. Bundan dolayı Asurları Irak'ın kuzeyinde değişik yerlerde küçük gruplar halinde yerleştirmekte ısrar ettiler. Bundan maksat yine ve özellikle gerilim içindeki Kürtleri sürekli kendilerine taraf yapmaktır. Asurlar da Kürtlerin ortasında yerleşmeyi istemedi. Onları, Kürtlerden uzak tutmak için göl kenarlarında,* sudan yoksun topraklarda, iskâna elverişsiz yerlere dağıttılar. Hastalıklar buralardaki mültecileri helak etti, çocuklar arasında ölüm oranları yükseldi (265, s.57-H.D.A.). Asurların toplu bir biçimde iskân edilmeleriyle ilgili temel istekleri gerçekleşmeyince, İngilizler Irak hükûmetine ikinci dereceden isteklerinin karşılanması suretiyle Asur sorunundaki düğümü hafifletmeyi önerdiler. Irak hükûmeti basit özveriler sunarak bunu hemen kabul etti. Sözün kısası Irak'taki Asur sorununun sonuçları şunlar olmuştur. Asurların, Kuzey Irak'ta yaşamaya elverişli topraklarda yerleştirilecekleri ve hükûmetin talimatlarına uygun olarak burada çalışacak olanların arazi sahibi olacakları ilan edilmiştir. Asur taburlarında çalışmış olan ve Asurların geleneklerini ve dillerini bilen subaylar onların iskân işlemlerine yardım etmekle görevlendirilmiştir (50, s.274-276-H.D.A.). Irak hükûmeti ise vaatlerini yerine getiriyor görüntüsü vermek için Asurları toprak üzerinde, fakat -az önce anlatıldığı gibi- oturmaya elverişsiz topraklar üzerinde aldatmaya başladı ve 40 aileyi Revandız yakınında toprak sahiplerinin uygulamaları altında ve büyük toprak sahiplerinin yanına iskân etti (50, s.275-276-H.D.A.).

Milletler Cemiyeti'ne gönderilen Asur protestoları sonucunda, Daimi İzleme Komitesi yılda bir kez İngiliz hükûmetinin Irak'la ilgili raporlarını görüşme kararı aldı. Komite bundan sonraki ilk oturumunda Irak Asurlarının durumunu görüşmüştür. Komite kendisine gönderilen raporlardan memnun kalmayarak İngiliz ve Irak hükûmetlerinden Asurların duru-

* Bölgede göçükler yoktur ancak malaraya kaynağı olan vadiler vardır (Ç.N.).

muyla ilgili ek bilgiler getirmelerini istemiştir. Daimi İzleme Komitesi 24 Ekim-11 Kasım 1927 tarihleri arasında yapılan 12. dönem çalışmaları sırasında Asur sorununu ikinci kez görüşmüş ve durumu analiz ettikten sonra, Irak ve İngiltere'nin sunduğu raporu tasvip etmediğini dile getirmiş ve onlara daha önce yapılan tavsiyelere uymalarının gereğini bildirmiştir.

İngiliz hükümeti Daimi İzleme Komitesi'nin sarsılmaz tutumuna çarpmasıyla birlikte Asurlardan vazgeçme kararı alarak, daha önceki önerilerinin gerçekçi öneriler olmadığını gösterdi. Komite 13 Kasım 1928'de başlayan 15. dönem çalışmaları sırasında, İngiliz hükümeti Asur sorunuyla ilgili olarak Musul Komisyonu'nun sunduğu tavsiyelerin Irak'a değil Türkiye hükümetine yönelik olduğunu savundu. Daimi Komite temsilcileri bu iftiraları iptal etmedi, aksine bunda İngiliz temsilcilerle anlaştı.

Bu komite Asur sorununda işe yaramayan şu sonuçlara ulaştı: "Gerçekten de yıllık raporda ve bu konuyla görevli temsilcinin açıklamalarındaki bilgiler Asurların arazisinin bulunduğu bölgenin Türkiye'ye ait olduğunu gösteriyor ve bu Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kararlarının da gereğidir. Sonra Irak'a kaçan Asurlar Türkiye'ye dönmeyi düşünmüyorlar. Bundan dolayı Irak hükümetinin gösterdiği topraklar üzerinde Asurların* nihai olarak iskân edilmeleri için önlemler alınmıştır (220 A, s.183-184-H.D.A.). Komite İngilizlerin itirazını –Musul Komitesi'nin tavsiyelerini hiçe saymalarını– Asurlara bildirmedi. Oysa Asurlar bu süre içerisinde, toplu iskânla ilgili isteklerinin kendisine sayısız hizmetler verdikleri Irak manda devleti vasıtasıyla gerçekleşeceğinden emindiler (220 A, s.185-188-H.D.A.).

Ancak onlar burada yine aldatıldılar ve ümitleri boşa çıktı. Çünkü İngiliz hükümeti taktik sebeplerle ertesi yıl, 1929'da Irak üzerindeki sömürgeci kontrolünün şeklini değiştirmeye karar verdi ve Milletler Cemiyeti'ne bu devletin örgütün üyeliğine kabul edilmesini önerdi. Böylelikle Irak'a 1932'de vereceği "Bağımsızlık"a ilişkin niyetlerini açığa vurmuş oldu. Cemiyet, Haziran 1930'da Irak'ın kendisine üye olabilmesi için yerine getirmesi gereken şartların belirlenmesi isteğiyle izlenme (kontrol-H.D.A.) komitesine başvuruda bulundu.

* Hakkâri Asurları. (Ç.N.)

Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliği konusundaki ikili görüşmeler tam iki yıl sürdü. Bu süre içerisinde Irak'ın Asur sorununu çözemediği müddetçe Cemiyet'e üye olamayacağını savunan Asurlardan sayısız protestolar geldi. Ancak, tahmin edileceği gibi, Asurların da dahil bütün protestolar etkisiz kaldı. 1930 yılında, Irak tarafından, Nuri Said'in –ki İngiliz emperyalizminin sadık müttfikiydi– imzaladığı İngiltere-Irak Antlaşması yapıldı.

Bu antlaşma üzerinden İngiliz mandasının kalkmasına ve 1932'de bağımsızlığa kavuşmasına rağmen ülkeyi (Irak'ı–H.D.A.) zincire vurmuştur. Antlaşma ülkeyi siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkilerde tümüyle bağlamış ve İngiltere Irak'ta tam otorite sahibi olarak kalmıştır. Irak'ta İngiliz silahlı kuvvetleri kaldığı gibi, el-Habbanîye'de ve eş-Şâbiye'de (Basra yakınlarında–H.D.A.) hava üsleri, aynı şekilde yabancı uzmanların önünde İngiliz danışmanlarının hasları kalmıştır. Bu antlaşma Irak'ın geniş halk kitlelerinde büyük bir öfke doğurdu ve onları İngiliz hâkimiyetine karşı savaşılmaya teşvik etti. Bu antlaşma gelecekleriyle ilgili hiçbir şey içermediğinden Asurlar nezdinde öfke ve nefret yaratmıştır.

Daimi İzleme Komitesi (Milletler Cemiyeti'ne bağlı–H.D.A.) 1930 yılında Irak Asurlarını bir daha görüşmek zorunda kaldı. Buna sebep ise Asurların gönderdiği protesto bir de İngiltere-Irak Antlaşması sonucunda Asurların geleceğine ilişkin kaygılarını dile getiren İngiliz Yüzbaşı Rasam'ın (ünlü Asurbanipal Kütüphanesini keşfeden H. Rasam'ın torunu–H.D.A.) mektubu olmuştur.

Komite'de ülkesini temsil eden İngiliz Yüksek Komiseri, kaygılanacak bir şey olmadığını ispatlamaya çalıştı. Ona göre Irak son yıllarda çok değişmişti ve İngiltere de Irak'ın uygulamaları ve hareketlerinden doğacak bütün sorumluluğu yüklenecekti. İzleme Komitesi İngiliz Yüksek Komiseri'nin güvencelerini büyük bir anlayış içerisinde kabul etti ve 1931 yılında Milletler Cemiyeti Meclisi'ne, Irak'ın Cemiyet'e üye olabileceğini ve bağımsızlığını ilan edebileceğini bildirdi. Bazı analizler Irak hükümetini Asurların haklarıyla ilgili birtakım garantiler vermeye mecbur bırakmıştır. Meclis İzleme Komitesi'nin koyduğu tavsiyelerle birlikte Sözleşme Planı'nı Irak hükümetine sundu. Irak Parlamentosu bunu uygun gördü ve 1931-1932 yılı yasama döneminde de onaylandı (228 Y, s.185–H.D.A.).

Sözleşmenin imzalanması Irak hükümetini ülkede Asurlara karşı teröre başlamakta vazgeçiremedi. Irak yönetimi Asurları zayıflatmak ve korkutmak için, Kürtleri onlara karşı kışkırtmaya başladı. Aynı zamanda hükümet, Asurların ekonomik haklarını kısıtlamayı içeren bir çok tedbirler almaya başladı ve onlardan vergi ödemelerini istedi, yani onlara verdiği bütün sözlerini geri aldı (50, s.227–H.D.A.).

Irak'ın Milletler Cemiyeti'nin üyeliğine seçilişi sırasında Irak temsilcisi Asurların büyük topluluklar halinde yerleştirileceklerini ve bu kararın uygulanması için de yabancı bir gözlemcinin çağrılacağını belirtti (202 A, s.191-194–H.D.A.). Bu bir başka aldatmaydı ve o sırada Asurların durumu, birlikten yoksun olmalarının sonucu, bozulmaya başladı. Seksen yaşına varmış olan Keldani-Asur Patriği Mar Emmanuel, genç fakat halkının çıkarlarının küçük savunucusu Mar İsay Şamun'la anlaşmazlığı yüzünden, Irak rejiminin, I. Dünya Savaşı yıllarında yaptığı gibi, Asurlara saldırmasından korkarak, İngiltere ve Irak otoritelerini desteklemeyi kararlaştırdı. Ancak Mar Emmanuel'in tavizleri göz önüne alınmaksızın, Keldani-Asurlara karşı terörist eylemler sürdü. Sonra da Irak otoriteleri kendisini Milletler Cemiyeti önünde aklayabilmek için daha sonra da bu mektupları gerekli gördüğü uluslararası merkezlere gönderdi. Bu mektupları imzalamayı reddeden Asurlar, Irak'a hıyanet etmekle suçlandılar, imzalayanlar ise Asur halkının hainleri durumuna düştüler. Mar Emmanuel'i ise Irak hükümeti, Cenevre'ye gitmeye ve Milletler Cemiyeti Meclisiyle gerekli komitelerde, Irak'taki Asurların hayatlarının çok iyi olduğunu açıklaması için zorladı (234, s.66-67–H.D.A.). Aynı şekilde Patriğin kendi kendisine izin vererek, gayri resmi görüşmelerde bundan farklı şeyler dile getirdiği söyleniyor.

Keldani-Asurlar, Patrikten bile ümit kestiler. Patrik, Roma Papası'na birkaç mektup gönderdi, ancak hepsi cevapsız kaldı. Papalığın Musul'daki görevlisi Bay Drabler, Asurların durumunu hiçbir şekilde kavrayamadı, aksine Irak hükümetinin sertliğiyle tanınan bir bakanına (Bacaci) Papalık nişanını taktı.

Bu sırada ülkenin değişik yerlerinde ve özellikle de Deyr Mar Uraha yakınındaki Sinat köyünde Keldani-Asur bazı insanlar öldürüldü. Patrik, Kral Faysal'la görüşmesinde meydana gelen bu olaylar hakkında tek bir kelime konuşmadı. Onun birçok piskoposu, Asurlar için Faysal'ın otoritesini makbul sayan protokolü imzaladı.

Araplar (egemen gerici rejim-H.D.A.), bağımsızlığın ilk gününden itibaren Keldani-Asur önderliğinin zaafından yararlandılar ve Keldani Asurları, yerlerine yeni görevliler bulmadan, görevlerinden atmaya başladılar (234, s.77-78-H.D.A.). Çiftçiler herkesten daha çok zarar gördü. Halbuki onlar, kölelerden de aşağı bir seviyede idiler ve İngilizler bunu teyid ederlerdi. Onlar şikâyetlerini bildirecekleri bir kimse göremiyorlardı. Vergi memurları bu çiftçileri tek kelimeyle soydular. Şayet Araplar herhangi bir köyde zengin bir çiftçi olduğunu bilselerdi bu çiftçi bunun karşılığında hayatını öderdi. Bundan sonra da katiller onun servetini aralarında paylaşırdı. Bu yüzden de öldürölme olaylarının yüzde 80'i meçhul kalıyordu. Katiller yakalansa da hafif cezalarla kurtulurlar ya da cezasız kalırlardı (234 D, s.79-82-H.D.A.). Bu öldürme olayları çoğu kez de Türk teröristlere mal edilirdi. Iraklılar, Irak-Türk sınırından 90 kilometre uzaklıkta iki Keldani-Asur insanın öldürülmesinden sonra Türklere yönelttikleri suçlamaları tümüyle kaldırdılar.

Böylece 1932 yılı (Irak'ın bağımsızlığına kavuştuğu yıl-H.D.A.) başlarına kadar, Asur sorunu çözümlenememiş ve aksine daha fazla büyümüş olarak geldi. Asurlar üzerinde İngiliz otoriteleri tarafından suni bir biçimde baskılar artırıldı. Ki uluslararası toplumun bakışında ve göz önünde Irak sayfasını siyaha boyamak için Asurları Iraklılara vurdurmak İngiltere'nin çıkarıydı ve bunu Irak'ı, egemenliğini çiğneyebilen ve İngiliz emperyalizminin bu ülkedeki mevzilerini güçlendirici nitelikte olarak belge ve antlaşmaları imzalamaya zorlayabilmek için yapıyordu.

Son olarak, Asurlar İngilizlerden hiçbir hayır gelmeyeceğini anlayınca, Irak-İngiltere Antlaşmasını protesto etmek üzere, 1 Haziran 1932'de kendi silahlı kuvvetlerini dağıttılar. Bu olay Irak'taki İngiliz yetkililerin sert tepkisine neden oldu. İngiliz Büyükelçisi F. Hemfriz, İşay Mar Şamûn'a mektup ve telgraflar göndererek, Asur asker ve subayların birliklerine dönmesine yardımcı olmasını istedi. Büyükelçi buna karşılık, Asurları Milletler Cemiyetinde savunmak, Hakkârî bölgesi konusuna çözüm yolu bulmak, Asur taburlarını zayıflatmayı önlemek vs. de dahil Asur halkına bütün gücüyle yardım etme sözü verdi. O zaman Patrik, İngiliz Büyükelçisi'nin isteği karşısında ödün vererek taburların komutanlarına baskı yapmaya başladı ve onları altı aylık bir süre için görevlerine devam etmeye ikna etti. Fakat Büyükelçi sözlerinde durmadı.

Çünkü milli bilince sahip bütün subay ve askerlere görevden el çektirildi. "Yardım" konusunda ise Hemfriz, Cenevre'de savsaklayıcı bir tutum takındı ve onun çabaları sayesinde Asur sorunu hiçbir çözüme kavuşamadı. Hatta o, Asurların Hakkârî'ye dönmeleri konusunda da hiçbir şey yapmadı (234, s.166-H.D.A.).

Aynı zamanda, İngiliz kurumları, Asurların Milletler Cemiyeti'ne ulaşmasını engelliyordu. Bir Asur heyetin ya da Patriğin Cenevre'ye gitmesini kabul etmedi. Hemfriz, durumu bizzat kendisi düzeltmek istedi. Patrikten Asur sorunu, nihai karar sahibi olan uluslararası yüksek mahfillerde (!) çözümleninceye kadar Irak'ta kalarak taburların ve halkın itaatini sağlamasını istedi. Asur önderleri İngilizlerin vaatlerinin meyvesini bildikleri için Patrikten Milletler Cemiyetinde Asurlar konusundaki görüşmelere katılmasını istediler. O zaman İngiliz Büyükelçisi açık bir biçimde Mar Şamun'un karşısında ve Patrikten kendisi hakkındaki şikâyetini geri çekmesini isteyen Dışişleri Bakanı Nuri es-Said'in yanında yer almıştı (234, s.196-197-H.D.A.). Kesinlikle bu ikisi, Hemfriz ve Nuri es-Said, Asur sorununun Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesini önleyerek, Patriği Irak'a eli boş dönmeye mecbur ettiler.

Aynı şekilde Milletler Cemiyeti de, Asurlara yardım edemeyeceğini ve yardım etmek istemediğini dile getirdi. Cemiyet Meclisi ile Daimi Yardım Komitesi, kendilerinin Asurların Irak'ta güvenliğini sağlayabilecek araçları olmadığını, yerel yetkilere sahip uzman temsilcilerden mahrum olduğunu ve Irak'taki Asurlarla ilgili bütün sorumluluğun, bunu Milletler Cemiyeti'nin omzuna atmaksızın, İngilizlerin omzuna düştüğünü duyurdu. Bu tür açıklamalar, Iraklı yetkililere, temeli Asur düşmanlığı olan politikasını uygulamaya koyma özgürlüğü verdi.

Irak'ın 1932 yılı Ekim başlarında Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun 13. birleşiminde, Cemiyet üyeliğine kabulü sırasında, Asur konusuna değinilmiştir. Cemiyet'in o zamanki başkanı olan Norveç delegesi Bay M. Lange, Irak'ın kendisini, etnik azınlıkları korumakla yükümlü kılacak bir anlaşma imzaladığını söylemişti. Burada İngiliz diplomatı Sesel Tchylwood, Irak hükümetinin Milletler Cemiyeti'ne üye olması sebebiyle üzerine aldığı yükümlülükleri yerine getireceğinden emin olduğunu ifade etmişti. O şunları söylerken, sanki Cemiyet ve Britanya hükümeti Asur halkına büyük ilgi duyuyormuş gibi

ifadeler kullanmıştır: "Gerçekten Irak'ta Asurların sürekli şikâyet ettikleri bazı şahıs ve mekânlara karşı şiddet eylemleri olmuştur. Ancak Asurların şikâyetlerinin başlıca nedeni, Irak'ın mevcut şartlarda onları iskâna uygun bir yerde, toplu bir biçimde yerleştirme imkânına sahip olmamasıdır. Britanya temsilcisi, ayrıca Asurların Hakkârî'ye dönmesinin en iyi çözüm olacağını, fakat bununla birlikte, şayet bu dönüş için, halkın istediği şartlar mevcut olmazsa, Asurların Irak'ta geçici olarak ikamet edebileceklerini vurguladı.

Asur sorununun ikinci kez ele alınması, Milletler Cemiyeti'nin 5 Ekim 1932 tarihli 11. Dönem oturumunda mümkün oldu. Fakat o zaman Irak'taki Asur sorununun çözümü için somut hiçbir ilerleme olmadı (234, s.201-209-H.D.A.).

Aynı dönemin 14. oturumunda, yine 15 Ekim 1932'de, Asur sorununu görüşmeye dahil olan bütün taraflar bu sorunun tek çözüm yolunun Asurların toplu halde iskân edilmeleri olduğunu kabul ettiler, Ne var ki Çekoslovakya temsilcisinin önerisi doğrultusunda seçilmiş olan üçlü komisyon buna zıt bir görüşü benimsedi. Buna göre "Asurların topluca iskân edilmeleri" planı, "Asurların değişik gruplar veya parçalar halinde iskânı" şekline dönüştü. Bu da Irak hükûmetine, Asurları, kendilerine düşman olan Arap ve Kürtler arasında tek tek aileler halinde iskân etmeye imkân verdi. Bunun sonucu da göç ettirme ve yok etmedir. Irak hükûmeti çeşitli yollarla Asurları dağınık gruplar halinde dağıtma fikrini destekledi. Çünkü Asurlar sürekli düzenlerini kaybediyorlardı (233, s.140-H.D.A.).

Patrik Mar Şamun, üçlü komisyonun ortaya attığı çözümden büyük üzüntü duyduktan sonra, 16 Aralık 1932 tarihinde Daimi Komitesi'ne bir mektup gönderdi. Mektubunda şimdi alınan kararın komitenin daha önce sunduğu tavsiyelerle bağdaşmadığını açıkladı ve bu son kararın Asur halkının güvenliğini ve geleceğini garanti edemeyeceğini söyledi. Asur sorununun, Irak hükûmetine ve yabancı müfettişe havale edilmesi halinde çözümlenemeyeceğini belirtti. Milletler Cemiyeti'nin 15 Aralık 1932 tarihli tavsiyelerine yeniden göz atılması zorunludur. Asurların Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında toplu halde iskân edilmeleri gerekir ve bu da mümkündür. Burada önemli olan yerel toprak sahiplerinin (Kürtler ve Keldani Asurlar-H.D.A.) yasal haklarının çiğnenmemesidir. Bu şartlar gerçekleşmezse, felaket Asur halkına yapacağını yapacaktır (232, s.210-212-H.D.A.).

Mar Şamun'un, Cenevre'den Irak'a hareket etmeden önce, Irak'ın o günkü Dışişleri Bakanı Nuri Said'den bir mektup teslim aldı. Bakan, mektubunda Patriğin Bağdat'a dönüşünde ülkenin Başbakanını ziyaret etmesini istiyordu (220 A, s.194–H.D.A.). Aynı zamanda da sınırdaki Sincar ve er-Ratba'daki polis merkezlerine Patrik İşay Mar Şamun'un pasaportunun elinden alınması ve Irak'a girişine izin verilmemesi için gizli emirler verilmiştir. Ne var ki, durumun gerginleşmesini istemeyen İngiliz otoritelerinin olaya müdahalesinden sonra bu emirler başkalarıyla değiştirildi.

Patrik Mar Şamun 9 Aralık 1932'de Beyrut'a gitmek üzere Cenevre'den ayrıldı. Oradan da Asur halkının temsilcileriyle buluşacağı Şam'a gitti. Onlara Asur sorununun çözümsüzlülüğüne katkıda bulunan İngilizlerin yıkıcı politikasının ve görüşmelerin sonucunu bildirdi.

YEDİNCİ BÖLÜM

ASURLARIN IRAK'TAKİ YENİLGİLERİ (1933)

İşay Mar Şamun 3 Ocak 1933'te Bağdat'a geldi ve Irak'a dönüşünün ilk gününde İngiltere Büyükelçisi Bay F.H.'nin düzenlediği öğle yemeğine katılması gerekti. Patriği bundan sonra Irak Başbakanı Necip Şevket ve Kral Faysal I sırasıyla huzura kabul ettiler. Bunlar yemek sırasında onu Asur birliklerini isyandan vazgeçirmesi konusunda ikna ettiler. Kabuller sırasında tespit edilemeyen bazı vaatler konuşulmuştur. Patrik İşay Mar Şamun, Musul'daki karargâhına ulaştığında 15 Aralık 1932'de Milletler Cemiyeti'nde alınan kararları açıklamak üzere belli başlı Asur önderleriyle, Patrikle dost olmayan Aşağı Tiyyari Melliki Khoşaba dışındaki bütün Asur önderleri katıldı.

Bu toplantıda İngiltere ve Irak'ın, Patriğe duyulan güveni yok etmeye yönelik çirkin çabaları açığa çıkarıldı. Bir belgede Milletler Cemiyeti'ne gönderilen dilekçelerin yüzde 65'inin Asurlarca yazılmadığı (çünkü bu dilekçelerde Asurların Irak'taki durumlarından memnun oldukları bildiriliyordu-H.D.A.) dile getirilmiştir. Burada, Irak dışında iken, Patriğe karşı propagandalar yürüten Iraklı yetkililerin girişimleri de gün ışığına çıkarıldı. Ülkedeki egemen çevreleri yücelten mektup, makale ve davetiyeleri imzalayan hainler de bulunmuştu. Bu hainlerin başında Aşağı Tiyyari Melliki Khoşaba geliyordu. O, Asurların Deştazi bölgesine yerleştirilmesi konusunda Irak rejimi yararına çalışmayı kabul etmişti. Buna karşılık Khoşaba'nın bir oğluna Harp okulunda öğrenci olduğu halde subaylık rütbesi ile ikinci oğluna da polis şefliğine tayin sözü verilmiştir. Khoşaba, yakınlarını çeşitli hükümet görevlerine aldı ve hepsinden Patrik İşay Mar Şamun'dan ve Milletler Cemiyeti'ne sunduk-

ları protestolarından vazgeçmelerini istedi ve onları Irak hükümetini öven belgeleri imzalamaya mecbur etti. Öven belgeleri imzalamaya zorladı.

Asurları, parayla ve çeşitli vaatlerle satın alma yoluyla kendisine çekmeyi gücü yetmediği zaman Irak hükümeti bunun için onlara şantaj ve terör uygulamaya çalışmıştır. O zaman 16 Ocak toplantısında hazır bulunan Mar Şamun'un yandaşları polis merkezlerine çağrıldı. Ayrıca akrabalarını görevlerinden almaya ve kalanları da bununla tehdit etmeye başladı (234, s.215-222-H.D.A.). Irak hükümeti Asurlara karşı mücadelesinde Kürtleri daha fazla kullanmaya başladı. İki tarafı da zayıflatmak ve kendisini onlarla mücadelelerden çekmek umundaydı (50, s.277-H.D.A.).

Bu sırada Irak basını Asurlara düşmanlığı içeren konuları düzenli biçimde yayınlıyordu. Bir yandan Irak rejiminin uygulamalarını destekleyen ve Asurların dağılık gruplar halinde yerleştirilmesini kabul eden bu Asur liderleri yüceltiyordu. Diğer yandan da Patrik Mar Şamun ve taraftarlarının çalışmaları kınanıyordu.

Hükümet yandaşlarının liderliği, Mellik Khoşaba, Mar Sekis, Mariyo Alaho, Zeya Samuel, Mellik Kheyo ve başkalarından oluşuyordu (311, s.213-H.D.A.) Hepsi, Asurları yerleştirmekle görevli büronun elemanları arasına girdiler. Ayrıca Mar Şamun bu büronun 25 Şubat 1933'teki toplantılarından birine çağrıldı. Orada ne büro, ne de onun önderliği, onunla anlaşılmadı. Çünkü Asurların iskân sorunu Irak rejiminin isteklerine uygun olarak önceden kararlaştırılmıştı. Patriğin hazır bulunmasından beklenen, onun bu kararlara meşruluk vermesi ve formalitenin yerine getirilmesi olmuştur.

Patriğin söz konusu büronun toplantısında hazır bulunması Musul'daki İngiliz müsteşarı Bay Wilson'a 28 Şubat'ta Bağdat'a bir mesaj göndermesi için bir gerekçe verdi. Bu mesajda Patriğin Irak'ın önerisine uygun olarak Asurları yerleştirmekle görevli büroyla işbirliğine kaydığını yazıyordu. Halbuki bu, Wilson'un koparmak istediği bir meyveden başka bir şey değildi. Bunun gerçekte hiçbir ilgisi yoktu. Üstelik Mar Şamun kötü, suskun ve üyelerinin satın alındığı büroyla işbirliğini kesin olarak reddetmişti. Bunun üzerine, İngiliz ve Irak yönetimleri Asurların cesur liderlerine karşı bir komplo tezgahladılar. Evini kuşattılar ve onun merkezinin yakınında

gördükleri herkesi kara listeye aldılar. Patrik o andan itibaren takibe alındı. Ondan sonra da ona tehditler yöneltildi. Ayrıca İngiliz müsteşarlar ve Irak'ın kuzey bölgelerindeki müdürlüklerde patrik ve yakınlarının hayatı ve çalışmaları hakkında yalan bilgiler derleyerek Irak hükümetine sunmaya başladılar. Bu raporlar Musul tümeni komutanı Bekir Sıdkı tarafından Asurlara düşmanlık ruhuyla gözden geçirildi. Onlar, Bağdat'ta Musul'dan gerekli bilgileri almalarıyla, yeni bir soykırım kampanyası başlatmaya hazırlandılar. Bu onları azaltmadı ancak delil çokluğu oldu.

Nisan 1933'te Aynad Nuni Köyü muhtarı Esherya Amadid kaymakamlığına çağırıldı. Orada Mar Şamun'u defalarca ziyaretinin sebepleri hakkında ifadesi alındı. Şahsına hakaret ve tehditlerde bulunduktan sonra onu serbest bıraktılar. Esheriya bundan patriğe bahsedince bu sonuncu olay hakkında bilgi almak üzere Musul mutasarrıfına gitti, fakat ondan hiçbir cevap alamadı. Aynı zamanda Diyana'daki askeri birliklerin emrindeki Mela, bütün Müslümanlardan Asurlardan alışveriş yapmamalarını ve bu temizlenmeyenlerin dükkânlarına gitmemelerini istedi. Herhangi bir ipucu bırakmaktan kaçınmak için Bağdat ve Musul arasında, Asurlar konusunda, yazılı haberleşme olmadı, haberleşmede telefonlar kullanıldı. Parayla desteklenen Arap milliyetçileri delilli, delilsiz Asurlara ithamlarda bulundular.

Bu esnada Bekir Sıdkı yerel güçlere Asur köylerini ablukaya almaları için Ayn Kibrit-Kozdani hattı boyunca stratejik mevkilerde toplanmalarını emretti. Bu da Mar Şamun'u ikinci kez Bekir Sıdkı'nın askeri hazırlıkları hakkında bilgi almak için Musul'a gitmeye mecbur bıraktı. Mutasarrıf Bekir Sıdkı'den bu icraatının nedenlerini sorunca, O bunu açıklayabilmek için geniş vaktinin olmadığını söyleyerek cevap verdi.

Katliamları bertaraf etmek üzere Patrik yardım isteğiyle, İngiltere Maslahatgüzarı ve İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanına gitti. Fakat bu başvurusunun cevabı olumsuz oldu. Bazen İngilizlerin uygulamalarından cesaret alan ve bazen de doğrudan onlar tarafından yönlendirilen Araplar caddelerini, evlerini ve mahallelerini tespit etmek üzere Asurlarla ilgili anket yapmaya başladılar ve daha önce Asur birliklerinde çalışmış olanlardan dağıtılmış silahları geri istediler. Asurlar bunu reddedince Irak

yönetimi İngilizlerden silahsızlandırma konusunda yardım istedi. bunun üzerine İngiltere hava mareşal yardımcısı Musul'a geldi. Musul ve Di-yana'daki Asurlara giderek silahlarını teslim etmelerini istedi, fakat o da red cevabı aldı. Bu olumsuz cevaplar Bekir Sıdkî'ye, daha sonra Bağ-dat'taki yüksek merkezlerce de hoş karşılanacak olan; Asurlar üzerine bombardımanı başlatma imkânı verdi.

Irak yönetimi İngilizlerle işbirliği yaparak Asurları Kuzey Irak'ta silahtan arındırmayı, bütün Asur askeri kıtalarını bölgeden çekmeyi ve son olarak da Asurların hizmet ettiği bütün polis karakollarının kaldırılarak Güney Irak'ta toplanmasını öngören bir plan başlattı. Bu planın uygulanmasına başlangıç olarak polislik mesleğinde çalışmış bütün Asurlar, Zaho, Amadiya ve Şeyhan'da 12 Mayıs 1933 tarihinden önce başka yerlere alındı ve silahtan arındırılmış on beş polise uzun süreli izin verildi (234, s.232-236—H.D.A.).

Aynı vakitte, Asurların liderlerinden ayırmak amacıyla Patriğin tutuklanması kararı alındı.

10 Mayıs 1933'te Mar Şamun, Irak hükümetinden Bağdat'a gelmesi için bir çağrı aldı. Irak yönetimi bunu Asur toplumunun bulunduğu yerlerde Patriği tutuklamak için yapmıştı. Bu da onun orayı terk etmesinden duyduğu aynı korkuyu gösteriyor. Çünkü İngiliz haberleşmesi, Patriğin Kuzey Irak'ta Amadia'da kalmasından duyduğu korkuyu vurguluyor. Yine bu haberleşmelerde Patriğin halası Surma Hanım ile Yako'nun (Yakub—H.D.A.) tutuklaması zaruretinden söz ediliyordu.

22 Mayıs'ta Musul mutassarrıfı, Patriği ikinci defa Bağdat'a çağırdı. (General Wilson'un Mar Şamun'un tutuklanmasına ilişkin hükmünü yerine getirmek üzere.—H.D.A.). Irak İçişleri Bakanı ve Asurların iskânıyla görevli İngiliz danışmanı ile görüşmek için, Patrik hiçbir kötü şeyden şüphe etmeksizin Bağdat'a gitti. Orada kendisinden altı gün süreyle bakanla görüşmeyi beklemesi istendi. Bakanın, Patrik Mar Şamun'un davranışlarından ve özellikle de Milletler Cemiyeti'nde yaptığı konuşmadan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirdiği bu görüşme, sonuçta Patriğin Asur sorunuyla ilgili bazı belgeleri imzalamasını istemesine götürdü. Böylece Mar Şamun'un Irak İçişleri bakanıyla bundan sonraki bütün haberleşmesi yazılı hale geldi.

Bakan, Patrikten Asurların dini liderliğinden vazgeçmesini istedi. Patrik ise bu makamın geleneksel bir makam olduğunu Sasani krallarından başlayarak Türk sultanlarına hatta Irak'taki Asur sorununu incelemekle, son olarak oluşturulan komisyon tarafından bile tanındığını söyledi ve tarihte Patriklerin yetkilerini kötü bir biçimde yorumlayıp kullandıklarına ilişkin hiçbir olaya rastlanmadığını, aynı şekilde ülke kanunlarına kesinlikle karşı gelme veya engelleme içinde olmadıklarını, aksine Asurlara diğer halklarla örnek olacak bir biçimde yaşamlarına yardımcı olduklarını vurgular (255, s.104-105-H.D.A.).

Türkiye Asurlarının Irak'a vârmalarından itibaren (1918'de-H.D.A.), Patrik, sömürge düzeni şartlarında dünyevi yetkisini kullanmaya imkân bulamadı. Çünkü İngilizlerin özyönetimle ilgili birçok görevi, özellikle de Asurlara vatan bulma (iskân-H.D.A.) konusuyla ilgili işleri Bağdat'a bırakmasından sonra durum çok değişti. Ve Irak rejimi patriği bu zor sorunun çözümü içinde tümüyle devre dışı bıraktı.

Patriğin, Bağdat'ta alıkonup Kuzey Irak'a gitmesine izin verilmediği süre içinde iskân işleriyle ilgili İngiliz danışmanı hararetli bir çalışma başlattı. Bazı şahsiyetlerle tek tek görüşmeler yaptı, çeşitli gruplarla bir araya geldi. Yine çeşitli Asur ailelerini ziyaret etti. Bunlardan sonra şu sonuçları çıkardı:

"Irak yönetiminin ve İngiliz Büyükelçisi F. Hemfriz'in anlattıklarına göre en iyi ihtimal Asurların ayrı ayrı aileler halinde Destazi (Deşta Beraz, Diyana Nehle, Simile, Mezuri, Sabna, Bervari ve ed-Doski'de-H.D.A.)'de iskânıdır."

Asurların ezici çoğunluğu Sir Thomson'a en yakın zamanda Bağdat'ta serbest bırakılması gereken patriğin onayı olmaksızın iskân edilmelerinin mümkün olamayacağını bildirdi. Bunu Sir Thomson'a ikili oturumlarda ve onun isteğiyle Duhak'ta yapılan toplantıda söylediler. Thomson kesin ret kararı aldıktan sonra yerel Irak yöneticilerinin tavsiyesine uygun olarak 40 Asuru yanına aldı. Ne var ki, bu tavsiye edilenler arasında bile 36 kişi Deştezi'de iskânı kabul etmedi. Buna iskân dairesini ve onu idare eden Khoşaba'yı değil, sadece Patriğin önderliğini tanıyacaklarını bildirdiler. Onlar arasında sadece 4 kişi iskânı kabul etti.

Thomson bu konuda bir anlaşmaya ulaşamayınca Mar Şamun'u planının doğruluğuna ikna etmek ve onu kendisiyle işbirliğine çekmek için görüşme yapmak üzere Bağdat'a gitmeye karar verdi.

7 Haziran'da Thomson, Patrik'e bir mektup yazarak ona sanki Destazi planının lehineymiş gibi, Asurlar arasında meydana gelen gelişmeleri haber verdi. Fakat Patrik bu tür açıklamaların doğru olmadığını anladı ve Thomson'a buna uygun bir şekilde cevap verdi. Daha sonra, Patrik imzaya açılan bu planın ayrıntısını aldı. Ona ek olarak (yine Patriğin imzalaması için–H.D.A.) bir mektup eklenmişti:

"Ben Mar Şamun, şahsınızın 1104 sayı ve 28 Mayıs 1938 tarihli mektubunuzu dikkatlice okudum ve onda yazılı olan her şeyi kabul ediyorum. Bununla o General Thomson'un ve Irak hükümetinin iskân planıyla ilgili çalışmasını engelleyecek herhangi bir eyleme kalkışmayacağıma söz veriyorum. Ben her işte ve her zaman Büyük Kralın sadık tebasından biri olacağım" (234, s.330–H.D.A.).

Patrik, mektubu tümüyle reddetmedi, belki ona bazı değişiklikler ve ilaveler koydu. Irak'ın ve Asurların çıkarlarını eşit biçimde göz önüne aldı. Bakan ile patriğin önerilerini bütün olarak ve ayrı ayrı reddetti. Bu da daha sonra aralarındaki haberleşmenin kesilmesine neden oldu.

Yapılmış olan görüşmeler esnasında Irak hükümeti orduyu (ve Irak kamuoyunu–H.D.A.) Asurlar üzerine göndermeye hazırlanıyordu. Gazeteler, Asurlar karşısı makaleler ve kin kokan propagandayla doldu. Ayrıca bu sırada Irak'ın yönetim mekanizmasını tamamiyle elinde tutan İngilizlerin –ki o zaman onların onayı olmaksızın hiçbir sorun çözüm bulmazdı– tutumları da Asurların lehine idi. O zaman İngiltere durumu büyük oranda gerginleştirdi. O zaman 1932 yılındaki İngiltere-Irak Antlaşmasına karşı gelişen halkın öfkesine bir darbe yöneltmek, onunla mümkün olacaktı.

Yine İngiliz emperyalizmi Irak üzerindeki kontrolü İngiliz tekellerinin uzantısı haline gelen ülkedeki ekonominin gelişmesini durdurdu. Irak, Dünya ülkelerinin gelir ve nüfus yönünden en yoksul ülkelerinden biri oldu (135 A, s.173-174, 152 A, s.7–H.D.A.).

Ülkedeki Kürt sorunu, Şiiilerle Sunniler arasındaki mezhep kavgaları problemi vb. gibi çok sayıda iç siyasi sorunlar olgunlaştı (132, s.109–H.D.A.). Bu problemlerin tamamı, Mart 1933'te yönetime gelen Reşit Ali el-Kıylani hükümeti tarafından vaat edilen çözümleri bekledi. Ne var ki, verdiği sözlerin hiçbirisini gerçekleştirmede başarılı olmadı ve ülkede Iraklılarda hayal kırıklığını yaratan Hizbül-Ahie Watani'ye (Ulusal Kardeşlik Partisi–H.D.A.) karşı hoşnutsuzluk dalgası belirdi. Bu nefretin başlıca sebeplerinden biri, adil olmayan Anglo-Irak Antlaşması'nı gözden geçirmek istememesiydi. Parti liderlerine yapılan hücumlar liderleri bütün hızıyla mevcut durumdan çıkış yolu aramaya mecbur etti. Bütün dikkatini Irak üzerindeki Asur tehlikesine yönelten İngilizlerin yardımı olmaksızın bu tür bir çıkış yolu bulunamazdı. "Hizbül-Axie-Watani" bu imkânlılığı tamamen istismar etti.

Bunun için Irak Bakanlar Kurulu'nun 20 Haziran 1933 tarihli oturumunda, bütün dikkatini Asur sorununa ve özellikle Asurları, silah elde ettiği kaynaklara ve Diyana'da İngiltere Konsolosluğu'nun bulunmasının gereksizliğine yöneltmesinin sebebi açığa çıkmış oldu. Ayrıca basında ve parlamentoda Asurların bütün ülkeye dağıtılmasını isteyen öneriler öne çıktı. 27 Haziran'dan 30 Haziran'a kadar gazetelerde Asurlara aşırı düşmanlığa çağıran 10'dan fazla haber yayınladı. Ayrıca parlamento üyeleri, Asurlar karşısı kışkırtıcı sözler söylediler. Diyorlardı ki; bizim Asurlara her şeyi açıklamamız gerekir. Yoksa onlar burada Ermenilerin Türkiye'de yaşadığı şeylerle karşılaşacaklar. Bunun için Bakanlar Kurulunun Asurların iskânının ve taburlarının karşısında durması gerekir. Asurlar suçludurlar ve bazısının yok edilmesi gerekir (234, s.237, 330–347–H.D.A.).

Bütün bu müdahalelere karşın, Reşit Ali el-Kıylani hükümeti Milletler Cemiyetine Asurların toplu halde ve tek bir bölgede iskânı hakkındaki önerileri hesaba katmayacağını bildirdi. Manda düzeni sona erer ermez, Irak, bağımsız bir devlet oldu. Bundan dolayı Irak Meclisi 28 Haziran'da Mar Şamun'a ve ona tabi olanlara karşısı kesin kararlar alınmasını gerektiren bir öneri getirdi. Milletvekilleri bu aşamada yapılacak ilk işin Irak yönetiminin Asurları silahtan arındırmak olduğunu dile getirdiler. Şunu hatırlatmakta yarar var ki, Asurlar devletin Arap ve Kürtlerden de silahlarını alması şartıyla silahlarını teslim etmeye hazırıldılar.

29 Haziran'da Asur Patriği Irak'taki birçok büyükelçiliklere Asurlar karşıtı propaganda karşısında bir protesto sundu. Yabancı ülkeler (Amerika, İtalya, Polonya, Türkiye, Hollanda, Fransa, Almanya, Belçika, Norveç, Çekoslovakya, Britanya ve İran-H.D.A.) Irak rejiminin, büyükelçiliklere, Mar Şamun tarafından sunulan protestolardan rahatsız olmadığına kanaat getirdikten sonra, Patriği öldürtmek için kiralık katiller tuttu. Ancak bu suikast hazırlığı, Patrik ve Asur birliklerince öğrenildi. Asur birlikleri bu suikastı bertaraf etmeyi başardı.

Irak'ta Asurlara karşı yürütülen propaganda hamlesi Temmuz 1933'te doruğa çıktı. 1-14 Temmuz tarihleri arasında gazetelerde Asur karşıtı 80'den fazla başmakale yayınlandı. Aynı şekilde radyo programlarında çeşitli yollarla Asurlara hakaret edildi ve Iraklıları, Asur sorununun tek çözüm yolunun kesin kararların alınması olduğuna ikna etmeye çalışıldı. Buna paralel olarak Irak hükümeti de Musul Mutasarrıflığı bölgesindeki kuvvetlere, Asurlara karşı askeri harekâta hazır olması ve orduya katılmaları isteğiyle, Kürt ve Arap kabile liderleriyle iletişim kurulması emrini verdi. Bunun üzerine Duhok Kaymakamı Mekki Şerebatı, Müslüman aşiret önderlerine kendisinin Asurları öldürecek hiçbir kimseyi cezalandırmayacağını bildirdi. Aynı şekilde Musul Kaymakamı H. Azmi Bey de Asurların öldürülmesini teşvik etmişti. Çünkü o yerel liderleri, Asurlar üzerine ne zaman nasıl ve nereden saldırılacağı ve ondan sonra ganimetlerin nerede toplanacağı konusunda bilgilendirmişti.

Asurlara karşı hazırlanmakta olan katliamların haberi Musul'daki İngiliz Müsteşarı Sir R. Stafford'a gizlice ulaşmıştı. Ancak o hiçbir şekilde bundan etkilenmedi. Çünkü Staffordun (ve aynı şekilde H. Azmi Bey'in-H.D.A.) bugünlerdeki hedefi deneyimli Asur birlikleri arasında çarpışmalar yaratarak Asurları bölmektir. Stafford ve Thompson, Musul'daki Asur önderleriyle bir toplantı yaptılar. Görüşmeye Mar Şamun'un düşmanları da katıldılar (Irak yetkililerinin izniyle-H.D.A.). Ve bunlar tabanca ve hançerlerle silahlanmışlardı. Bunlar çeşitli yollarla Patrik taraftarlarını kışkırtmaya çalıştılar. Fakat bu sonuçlar kendilerini tutarak, onlara çarpışmak için bir gerekçe vermediler. Görüşmeyi düzenleyenler, Irak rejiminin Asurların iskânı konusundaki politikasını açıklamaya çalıştılar ve hazır bulunanlara Deştazi Planı'nı kabul etmelerini önerdiler. Bunu kabul etmeyecek olanın da Irak'ı terk

etmesi gerektiğini söylediler (311,229–H.D.A.). Irak ve İngiliz yönetimlerinin bu resmi müsaadesini fırsat bilen Mellik Loko, Yako ve kardeşi Salamon bu teklifi kabul edip Irak'tan ayrıldılar. 14 Temmuz gecesi silahlı bir grup Asur Irak-Suriye sınırı üzerinde bulunan Keldani Asur Köyü Fişhabur'a doğru yola çıktı. Iraklı yetkililer Konik'e kadar bunların izini bulamadı. O zaman Asur mültecilerin kendileri, ülkeden ayrılmak isteyen bu Asurlara izin verilmesi için Irak İçişleri Bakanı'na başvurdu.

Suriye'den Mellik Yako soydaşlarına buraya gelebileceklerini ve birlikte kalabileceklerini bildirdi. Yako bu çağrısında Fransız yüksek komiserinin telgrafına dikkat çekmişti. Bu telgrafta Fransız tarafının silahlarını teslim etmeleri şartıyla Asurları Suriye'de kabul etmeye hazır olduğuna işaret ediliyordu (311 s.328-329–H.D.A.). Fransız yönetimi bunu büyük bir rahatlıkla kabul etmişti. Çünkü Arap Kurtuluş Hareketi'nden korkuları, onlara burada halkı bölme siyasetini tatbik ettiriyordu. Ayrıca Hristiyan azınlığına dayanmaya başladılar. (153 A, 136) Türkiye ve İran'dan Asurların Suriye'ye göçlerini arttırmak istediğinden Suriye'deki Fransız manda düzeni bunlara toprak ve ekonomik planlarının uygulanması için kredi ayırdı. Göçmenlerin sıkıntılı durumunu kullanarak Fransızlar onları Fransız Lejyonu'nda askere aldı.

Irak yönetiminin onayını aldıktan sonra çok sayıda Asur ülkelerini terkederek Irak-Suriye sınırına doğru ilerledi. (Aralarında şu aşiretlerin mensupları vardı: Yukarı Tiyyarı, Thuma, Şemzdin, Kaver, Elbak, Diz, Botan–H.D.A.) Bu göçmen kitlesinin sayısının 20 000 civarında olduğu tahmin ediliyor. Bin kişilik bir göçmen ise Irak-Suriye sınırında kaçırıldı.

Bu sırada Irak hükümeti, Asurları vurmaya hazırlandı. O zaman polis müdürlüğü Bağdat'tan Musul'a taşındı. Yine Irak silahlı kuvvetlerinin üçte ikisi ile, silahlandırılmış 1 500 Arap ve Kürt Musul bölgesinde toplandı.

Aynı zamanda Irak hükümeti, Fransızları kendi tarafına çekmek ve ileride bütün suçu onların üzerine atmak için, bazı diplomatik adımlar attı. Bunun için Irak hükümeti 23-27 Temmuz ve 5 Ağustos 1933'te Bağdat'taki Fransız diplomatik misyonundan, 1927 tarihli Irak-Fransız Antlaşması'nın 5. maddesi uyarınca Asurların silahsızlandırılmasını ve onların sınır bölgelerinden çekilmesini istedi. Irak rejimi silahlarını attıkları

taktirde Asurlara dönüş için izin vermeye hazır olduğunu da bildirdi. Yine Fransa hükümetinden Suriye'nin, Irak'a karşı düşmanca faaliyetlerin yürütüldüğü bir üs haline getirilmemesini istedi (47 A, 1993, No. 10 c.I, s.11-H.D.A.). Bunun üzerine Fransız ve Iraklı temsilciler Suriye-Irak sınırına yakın Khanik denilen yerde buluştular. Fransız tarafı burada, Suriye'ye sığınmış olan Asurların 3 Ağustos 1933'te silahlarını teslim edecekleri konusunda güvence verdi. Aynı zamanda da İngiliz hükümetinin temsilcisi, Asurların Suriye'ye göçü konusuyla ilgili işlemler hakkında Fransız otoriteleriyle işbirliği yapmak üzere Paris'e gitti. İngilizlerin, Fransızları etkilemede kullandığı argümanları tespit etmek bizim için zordur. Fakat çok açık olan bir şey vardır ki, o da Fransız ve İngiliz emperyalistlerinin, Asurların Suriye'ye girişlerine izin verilmemesi, hatta silahlarından arındırılarak Irak'a geri gönderilmesini öngören bir anlaşmaya vardıklarıdır.

Sınırı geçerek Suriye'ye ulaşan Asurlar, Irak'ta kendilerini nasıl bir geleceğin beklediğini bilmeleri sebebiyle Irak'a ikinci kez gönderilmemeleri isteğiyle Fransız otoritelerine başvurdular. Fakat bununla birlikte durum onların Irak'a dönmelerini gerektirmektedir. Görgü tanıkları Asurlar, Dicle ırmağından geçip Irak'a girmeye başladıklarında, gökte bir uçağın belirdiğini ve pilotunun karadaki birliklere ırmaktan geçişin başladığını, o anda da Irak kuvvetlerinin Asurlar üzerine ateş açtığını, Asurların ise ateşe karşılık vermeksizin beyaz bayrak kaldırdığını, fakat Irak kuvvetlerinin acımasızca onları yok etmeye devam ettiğini, böylece Asurlara kahramanca direnmekten başka bir seçenek kalmadığını anlatırlar. Sonuçta Asurlar, Irak'ın ilk saldırısını etkisiz kılmayı başardılar. 4 Ağustos 1933 günü öğleden sonra saat altıda, Iraklılar ikinci saldırılarını başlattı. Çatışmalar 5 Ağustos akşamına kadar sürdü. Asurların elinde 1914 yapımı tüfekler vardı. Irak ordusu ise otomatik tüfekler ve tanklar da dahil en yeni silahlarla donatılmıştı. Bu şartlarda Asurlar sadece karşı saldırılar düzenliyordu. Bununla birlikte Iraklılara büyük kayıplar verdirdiler.

5 Ağustos'ta Mellik Loko'nun Irak kuvvetlerinin mevzilendiği Çiyayê Bêhêr denilen dağlar üzerine bir saldırı düzenleyerek burayı ele geçirmesi, karşı yakaya geçenlerin durumunu çok kolaylaştırdı. Fakat kuvvetleri yeterli değildi. Buna ek olarak Iraklılar Asur mevzilerini bombalayan uçak-

lara sahipti. Ayrıca Asurların su ve yiyecekleri de tükenmişti. Asurlar uzun süre dayanamayacaklarını anladılar. Bir bölümü (250 kişi-H.D.A.) köylerine dönüp ailelerini ve çocuklarını kurtarmaya karar verdi.

Bu arada İngiliz uçakları, Asurlara, silahlarını atmaları ve buna karşılık affedileceklerini bildiren broşürler atıldılar. Bazıları buna uyarak silahlarını teslim ettiler. Ancak bunlar derhal idam edildiler (234, s.247-258-H.D.A.).

Kitle iletişim araçları (radyo, gazete ve dergiler) bu sırada, Iraklıları, Asurların Irak'a karşı ilan edilmemiş bir savaş açtıklarına inandırma girişimi olarak ülkedeki durumu gerginleştirdi. Ağustos 1933'te Irak hükümeti Asurlara karşı cihat ilan etti. Sivil halk da buna katılmaya başladı. Milletvekilleri ve silahlı siviller ülkenin kuzeyine çıktılar. Hayatın tadını almak isteyen göçebe Bedeviler ise askeri faaliyetlere ayrılan bölgelere silahların taşınması için develerini verdiler. Hatta onlara her Asurun öldürülmesine karşılık sterlinlerle ödüllendirecekleri sözü verildi (334, s.262-267-H.D.A.).

Öldürülenlerin bütün servetleri de yağmacılara verildi (197 A, s.43-H.D.A.). Yağma ve soygunlara katılmak istemeyenler ise, din ve vatan haini olarak damgalanmakla tehdit edildiler. Bunlar birçok makalede dile getirilen şeylerdir.

Suriye-Irak sınırından uzaklarda yapılan bu savaşlardan sonra Irak kuvvetleri Asur köylerine çekilerek sivil insanları toplu halde acımasızca öldürmeye ya da hükümet yanlıları ile Mar Şamun yanlılarını tespit etmeye başladılar. Ölüler de Suriye sınırına taşıyarak başkalarını, kurbanların savaş sonucunda öldüklerine inandırmaya çalıştılar. Bununla birlikte bu vahşetle de yetinmediler, aksine, askerler, polisler ve Bedeviler Asur köylerini ablukaya almaya ve şahsi silahlarını toplamaya başladılar; sonra da halka yerleşim bölgelerini terk ederek Duhok yakınındaki Simile köyünde toplanmalarını emrettiler. Orada onlara, Irak bayrağı altında korunacaklarına söz verdiler. Gerçekte ise onları topluca öldürmeye hazırlık yapıyorlardı. Evlerini terk etmeyi kabul etmeyenleri ise hemen idam ettiler. Simile'de ilk öldürülen Asur, Irak hükümeti yanlısı olan Koreil Yunan oldu. Seksen kadar adamının bulunduğu evinin üstünde dalgalanan Irak bayrağına da aldırılmadı. Köy halkı, erkek kadın ve çocuklarıyla tümüyle öldürüldü. İnsanları evlerinden çıkararak kur-

şuna dizdiler. Din adamlarının cesetlerini parçaladılar, kadınları soyduktan sonra çıplak bir vaziyette askerlerin önünden geçirdiler, genç kızları ise ırzlarına geçtikten sonra yakular (197, s.274-181-H.D.A.).

Katliamlar Kuzey Irak'ın tümünde, Amadia, Zaho, Duhok ve Şeyhan'da, Musul çevresinde ve başka yerlerde gerçekleştirildi. Katliamlar sürerken İngiliz uçakları havadan Irak ordusunu yönlendiriyor ve fotoğraflar çekiyordu. Bu arada Irak İçişleri ve Savunma Bakanları da katliamların gidişini yakından izleyebilmek için Musul'a geldiler. Bu iki bakanın maksadı şu iki soruda şekilleniyordu: Arap ve Kürt kabileleri yağma ve soygun işlerine içtenlikle katılıyorlar mı? Askerler Asurlara sert davranıyorlar mı, davranmıyorlar mı? Bakanlar bu katliamlara bütün Kürtlerin gönüllü ve aktif bir biçimde katılmadıklarını öğrendiklerinde büyük üzüntülerini bildirdiler. Şunu söylemek gerekir ki, Kürt önderlerinin çoğu Asur katliamlarına ortak olmayı kabul etmediler, hatta bundan da öte Asurlara köylerinde barınacak yerler verirdi. Bununla birlikte Irak hükümeti bütün Asur katliamlarını yapanların sadece Kürtler olduğu ve Asur kayıplarının en büyük kısmının, Irak hükümetinin kendilerini bunun için teşvik etmediği Kürtlerin saldırıları sonucunda olduğu yalanını yaydı (315, 26 Temmuz 1933-H.D.A.). Ancak kanıtların da gösterdiği üzere, Kürtler genel olarak Irak hükümetinin Asur soykırımıyla ilgili çağrılar karşısında tarafsız kaldılar. Olaylara katılanların tanıklıklarına göre bu durumun Asurlara yönelik terörün şiddetini azaltması üzerinde büyük bir etkisi olmuştur (235, s.5-H.D.A.).

Bağdat'ta alıkonmuş olan, gerçekte ise tutukludan farklı olmayan Patrik Mar Şamun'a, Kuzey Irak'taki kanlı dram hakkında net olmayan bilgiler ulaştığında o, Milletler Cemiyeti'ne şu telgrafı gönderdi:

"Asurların durumu kötüleşmektedir. Onları Suriye sınırını geçmeye zorluyorlar. Ben Irak hükümeti tarafından tutuklanmış buluyorum. Cemiyet olaylara müdahale etsin" (234, s.271-H.D.A.).

Milletler Cemiyeti'nin yerinde müdahalesi olayların bir trajediye dönüşmesini engelleyebilirdi. Patrik Mar Şamun'a ise her türlü suçlama yöneltildi. Ona tabi olan Asurlar da, Irak hükümetini devirme ve sivil halka karşı katliamlar tasarlamaya girişmekle suçlandı. Iraklı resmi şahsiyetlerin açıklamalarına göre, Irak silahlı kuvvetleri Asurlara karşı tedhiş ha-

reketlerine katılmamış, kayıplara yalnız asiler neden olmuş, hatta bunlar Iraklı üç subayı öldürüp cesetlerini parçalamış ve birçok kadın ve çocuğu öldürmüşlerdir. Buna rağmen Asurların ezici çoğunluğu hükümetin yanında durmuş ve gönüllü olarak polisiye hizmetlerde çalışmıştır. Yine bu açıklamalara göre hükümet asilerin köylerinde yağmalama hareketlerini durdurmuş, çalıntı eşyayı sahiplerine iade etmiş, köylere polis karakolları kurmuş, düzen ve asayiş getirmiş ve askerleri kamplarına geri çekmiştir. 15 Eylül'de Fransa hükümeti Milletler Cemiyetine Irak tarafının kendisine yönelttiği eleştirileri çürüten ve Asur-Irak çatışması konusunda üzerine atılan sorumluluğu atan bir "memorandum" gönderdi (47 A, s.1113-1114-H.D.A.).

Asur davasıyla ilgilendiği imajını vermek amacıyla ve dünya kamuoyunda kendisine yeniden itibar kazandırmak için Büyük Britanya, iç politikasında, Asurlar ve Irak'taki olaylara ilişkin olarak dayanışma törenleri, toplantılar ve konferanslar düzenleme yoluna gitti. İngilizler parlamentoya durmadan öneriler götüren özel komite ve bürolar oluşturdular. Irak bürosu temsilcileri Dışişleri Bakanı G.S. ile görüştü. Ki bu bakan Irak Asurlarının çok tehlikeli bir durumda yaşadığını kabul etmiş ve adı geçen büronun onların işlerini (mülteci kampları kurmak, Asurları Irak'tan çıkarmak, uluslararası bir araştırma komisyonu tayin etmek vs-H.D.A.) kolaylaştırmayı hedef edinen bütün faaliyetlerini onaylamıştır (234, s.349-350-H.D.A.).

Asurların bu ülkede kalmaları gerektiğini belirten konuşmacılar, bu Asurların iskânı için Türkiye ve Suriye'den başka yer kalmadığını ilave ettiler. Fakat Türkiye, o günkü şartların sonucunda bu işten uzak tutuldu. Bu yüzden de Mülteciler Dairesi'nin yardımlarıyla Asurların yerleşebileceği tek yer olarak Suriye kalıyordu. Bu konuda Prof. Mauies'in İskân Bürosu'nun görüşüyle ilgili bir rapor hazırlayarak Dışişleri Bakanı Yardımcısı Bay Basifard'a sunması kararlaştırıldı (234, s.351-352-H.D.A.).

Ne var ki, İngilizlerin göstermelik ilgisi, Britanya hükümetinin Asur katliamlarından sorumlu olduğu gerçeğini gizleyemedi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Irak rejiminin işlediği cinayetleri uluslararası kamuoyundan gizlemek için elinden geleni yaptı (337, s.41-43-H.D.A.).

Amerika'daki Asurlar, Irak'taki soydaşlarının durumunu dünya kamuoyuna tanıtmada büyük bir rol oynadı. Gazetelerde makale ve incelemeler çıktı, radyolarda görgü tanıklarıyla röportaj yayınlandı. ABD'deki İngiliz Konsolosluğu'na ve Büyükelçiliğine çok sayıda protesto mektupları gönderildi. Bu mektuplar arasında Rahip Abraham'ın New York'taki İngiliz Konsolosluğu'na, Connecticut Eyaleti Protesto Bürosu Sekreteri C. Ayvas'ın İngiltere Kralı ile Fransa, ABD ve Milletler Cemiyeti Başkanlarına gönderdiği protesto mektupları da vardı. Ayrıca çatışmaların içyüzünü ortaya koyan sözlerin ve olaylarla ilgili belgelerin yayımlanması, Asur trajedisinin gerçek sorumlularını açığa çıkardı. Asurlar bundan sonra katliamların başlıca sebeplerini değerlendirmeye başladılar. Bu sebeplerden biri olarak İngiltere'nin Irak'ı dünya kamuoyu nezdinde küçük düşürme isteği ile onun kendi kendine gelişme gücü olmadığını göstermesi ve İngiliz egemen çevrelerine büyük bir destek veren Anglo-Irak Antlaşmasını iptal etmeye yönelik çabaların gerçekleşemeyeceğini göstermesini buldular. İkinci sebebin ise İngiltere'nin, ileride kendi sömürgelerinde yaşayan halkların peşinden gideceği kötü bir örnek olmaması için, Asurların özerk bir yönetim kurmak istekleriyle ilgilenmemesi olduğunu düşündüler. Son olarak da, İngiltere'nin Irak Kürtlerine, Irak'tan ayrılmayı istedikleri takdirde kendilerinin başına nelerin geleceğini gösterme niyeti, bu katliamların bir üçüncü sebebi görülüyor. Şu halde, İngiltere'nin egemen sınıflarını, Irak'ta bir kötü başlangıç olmaması için Asurları feda etmeye buyur dedirten bu sebeplerdir (132, s.71–H.D.A.).

Iraklı bütün önderlerin ve Irak halkının Asurlar konusunda tek görüşte olduklarını söylemek doğru olmaz. Onların çoğu, Asurlara karşı kışkırtmalarda bulunanların İngilizler olduğunu kabul etmiştir. Bu da daha sonra Ağustos 1933'teki saldırı örneğinin gelişmesine neden olmuştur. Fakat Patriğin çağrılarına kulaklarını tıkayan yine İngiltere olmuştur. İngilizler, isteselerdi, katliamları da yine durdurabilirlerdi. Ünlü bir Asur tarihçi olan Malik Yusuf, 17 Ağustos 1933 tarihinde Mar Şamun'un Milletler Cemiyeti, Britanya Kralı, Fransa Başkanı, Belçika Kralı, Hollanda Kraliçesi, İtalyan ve Alman hükümetleri ile Norveç Kralına gönderdiği telgrafların bir örneğini almıştır. Telgrafta şunlar yazılıydı:

"Milletler Cemiyeti'nden olaya derhal müdahale etmesini isteyiniz. Asur çocuklarını ve kadınlarını öldürüyorlar. Katiller Irak hükümeti tarafından silahlandırılmıştır" (234, s.272-H.D.A.).

Dünya kamuoyundaki son gelişmeler ve bazı hükümetlerin müdahale-si, Irak hükümetinin katliamları durdurmasına yol açtı. Fakat bu hükümet aynı zamanda da Asurların birliğini içeriden yıkmak amacıyla, Mar Şamun ve ailesinden kurtulmayı kararlaştırdı. Bundan dolayı Mar Şamun, yakınlarıyla beraber Kahire'ye sürgün edildi. Bu uygulama Irak'taki Asurların kınamalarına neden oldu. Örneğin Musul'da Rahip David'in kızı Şiriné, İngiltere ve başka ülkelerin konsolosluk binaları önünde birkaç gösteri düzenledi. Kadınlar Mar Şamun'a tabi herkesin Irak'tan ayrılacağını bağırdı. Bunun üzerine İngilizler, zarar gören bazı Asurlara yardım girişimlerinde bulundular. Milletler Cemiyeti'nde, mülteciler için 20 Ağustos'ta kamplar kurduklarını söylediler. 21 Ağustos'tan 10 Eylül'e kadar katliamlardan kurtulup bu kampa gelenlerin sayısı ikibini geçmiştir (234, s.307-H.D.A.). Katliamların boyutu yavaş yavaş açığa çıkmaya başladı. Öldürülen Asur sayısı 5 ile 6 bine, yıkılan köy sayısı da 95'e vardı (234, s.287-H.D.A.). Bu bilgiler, Mar Şamun'a, Kahire'den bütün kiliselere katliamların durdurulması çağrısı yaptığı zaman ulaştı.

Mar Şamun, Hristiyan hükümetlerden yardım görmeyince 28 Eylül 1933'te Cenevre'ye hareket etti. Fakat o Milletler Cemiyeti'nde yardım bulamadı. Asurlara Irak'ı terk etmeleri tavsiye edildi. Irak temsilcilerinin bu ülkede olup bitenlerle ilgili sunduklar mazeretler de gönül rahatlığıyla kabul edildi ve bunun ardından Irak, yaptıklarından dolayı affedildi. Irak hükümeti Milletler Cemiyeti'ne gönderdiği not ve telgraflarda Fransa'yı suçladı. Sanki sınırda meydana gelen Asur-İrak çatışmasını o tasarlamıştı (47 A, 1933 No. 10, s.1113-H.D.A.).

Arap ülkelerinin kamuoyu da, İngilizlerin Irak'taki tutum ve hareketlerini şiddetle kınadı ve bunları oradaki Asur katliamlarının gerçek faktörleri olarak gördü (354-355-H.D.A.). Hatta İngilizlerin kendileri, Irak'taki olayların sorumluluğunun tümüyle İngiliz danışmanlarına ait olduğunu savunarak, hükümetlerinin eylemlerini eleştirdiler (265, s.125-H.D.A.).

Doğaldır ki, sözü edilegelen olaylardan Irak egemen çevreleri, özellikle de şu isimler sorumludur. Başbakan Reşit Ali el-Kiyani, İçişleri

Bakan H-Süleylan, Maliye Bakanı Yasir el-Haşımi, Dışışleri Bakanı Nuri es-Said, Adalet Bakanı M. Zeki, Savunma Bakanı C. Baban, Ulaş-tırma Bakanı R. Haydar. Ancak bunlar, insanlık dışı uygulamalarında büyük ölçüde, İngiliz Büyükelçisi F. Hemfris, Elçilik Sekreteri Yüzbaşı F. Hold, İçişleri Bakanı'nın Danışmanı K.Kor Noelies, F. Wilson, Musul Müfettişi Albay R. Stafford ve iskân işleri özel müfettişi Yüzbaşı D. Thomsen ve başkaları tarafından yönlendirilmişlerdir.

Sonuçta bunu hatırlatmak gerekir ki, ülkelerine 15 yıl (1918'den 1933'e kadar) süreyle büyük hizmetler sunan Iraklı Asurlar, ne özerkliğe kavuşabildiler ne de toplu halde bir yere yerleşebildiler. Böylece Asur sorunu çözümsüz kaldı. Yalnız Asur yetkililerin, İngilizlere Asur birliklerini Kürt ve Arap ayaklanmalarını bastırmada kullanma imkânı vermesi Asurlarla bu ülkedeki diğer halklar arasında bir ittifak kurulmasını önlemiştir.* İngilizlerin "böl yönet" politikasının sadece Asurların durumu üzerinde değil, aksine Kürt ve Arapların durumları üzerinde de belirgin bir etkisi olmuştur. Aynı yekilde Kürt ve Arapların Asurlarla ilişki kurma girişimlerinin meçhul kalması, genellikle Irak halk kitlelerinin bu aşamada sınıf bilinci düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

İşçiler ve diğer halk kesimleri şovenist propagandaya kandılar ve bu da ülkedeki işçi hareketine zarar vermiştir (132, s.73-H.D.A.). Böylece Irak halklarının önünde uzun bir yol uzanmıştır, ta ki açık tecrübeleriyle, beraberce yaşamının gereğinin ülkede enternasyonalizm olduğunu anlayıncaya kadar.

* Asur birlikleri Kuzey Irak'ı Türk ordusundan temizlemede ve sınırı korumada da kullanılmıştır. (Ç.N.)

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YAKIN VE ORTADOĞU'DA ASURLARIN DURUMU VE DÜNYA ASUR KONGRELERİ

Fransızlar, Suriye'de, politikalarını uygulamada Hristiyan azınlıklara dayanmaya çalıştı ve buradaki manda yönetimi, Arap özgürlük hareketi korkusundan İran ve Türkiye'deki Asurları Suriye'ye göç ettirmeye başladı. Onlara tarımsal üretim faaliyetleri yapmak için toprak ve krediler verdi. Asur mültecilerin çaresizliğini fırsat bilerek onları Fransız ya-bancılar lejyonunda silah altına aldı.

Bu plan uyarınca Fransız makamları otuzlu yılların ortalarında, Suriye'de sayıları yaklaşık 20 bini bulan, Asur göçmeni topluca iskân etmek için üç seçenek ortaya koydu. Bu üç seçenek şunlardı. Yukarı Habur, Aşağı Habur ve Hama vilayetinin kuzeyindeki Asi Irmağı vadileri. Bu projeleri uygulanabilir duruma getirmek için Milletler Cemiyeti Fransa'nın da katılacağı, merkezi Beyrut olarak kararlaştırılan bir vesayet bürosu oluşturdu (193, s.307-H.D.A.).

Aynı şekilde İngiliz egemen çevreleri de Asurlar önünde kendilerini aklamak ve Irak'ta yapılan Asur katliamlarının sorumluluğunu omuzlarından atmaya çabalayarak Asurlarla ilgili gerçek bir endişe gösterdiler. Nitekim Suriye'ye göç eden Asurlara para yardımı toplamak için İngiltere'de bürolar açıldı ve Centerbury Piskoposu bu büroya başkan, Bay L.S.E. müdür ve Bay R.S. başkan yardımcısı seçildi. Ülkenin önde gelen politikacılarından E.E., S.H. ve başkaları büronun düzenlediği toplantılarda konuşmalar yaptılar.

1939 yılında Milletler Topluluğu Suriye'nin, 31 Asur ailenin gelip yerleştiği Haseke vilayetinde 20x30 mil büyüklüğünde bir alanın kullanim iznini aldı. Bu alanda evler inşa edildi ve su tesisatı getirildi. Mülteciler, 1940 yılında çift sürmeye başlayarak 2 960 hektarlık bir alanı ektiler, 22 500 asma çubuğu, 2 540 meyve ağacı ve 32 000 adet

çeşitli ağaç diktiler. Haseke vilayetinin kırsal alanında iskân edilen bu Asurların Ocak 1940 tarihine kadar çiftliklerindeki hayvan sayısı 16 373 baş koyun, 9 429 baş keçi, 902 sığır, 1 272 inek , 407 eşek ve 17 beygir ve atı buluyordu.

Büyük köylerde ilkokullar açıldı. Bu okullarda 867 öğrenci öğrenim görürken 24 öğretmen de ders verdi. Neredeyse her köyde kilise vardı. Yöre halkına belirli ölçüde sağlık hizmeti sunmak için de Tell Tamar (Tell Temr) köyünde bir sağlık ocağı açıldı.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Suriye'deki Asurlar, burada toplanmış Fransız silahlı kuvvetlerinde gönüllü birlikler halinde askeri teşkilata alındılar (193, s.309–H.D.A.). Bu teşkilat az sonra oluşturulacak Suriye halk direniş hareketinde, Fransa'daki faşist hükümete ve savaş yıllarında Suriye'de sayıları artan faşist işbirlikçilerine karşı Suriye halk direniş hareketine aktif bir biçimde katılmış olan diğer Asur gruplarıyla birlikte bulunmuştur (193, s.315–H.D.A.). Ne var ki, Suriye'nin bağımsızlığına kavuşmasından ve Fransız kuvvetlerinin oradan 1946'da ayrılmasından sonra, Suriyeli liderler Asurların özgürlük ve bağımsızlık için genel mücadele içinde yaptıkları hizmetleri görmezlikten gelmekle yetinmediler, aksine onları *Araplara karşımları istemiyle koğuştırmaya* başladılar. Asur din adamlarına ulusal örgüt liderliğini ve topluluklara konuşmalar yapmasını yasaklayan özel broşürler yayınlandı. Bunlardan başka aynı zamanda, o sıralarda ABD'de yaşamakta olan Patrik Mar Şamun'dan bağımsız bir kilise kurmaları isteğiyle Asur liderler üzerinde baskılar uygulandı. Suriye Milli Kurtuluş Bürosu 1948 yılında Mar Şamun'a karşı durmaya başladı, ancak bu büro Asur kitleleri arasında başarıya kavuşmadı ve bir süre sonra da kendi kendisini kapatma yoluna gitti.

Suriye hükümetleri, ülkedeki Asurlar ve diğer etnik azınlıklar karşısında hep aynı politikayı izlediler. 1940 yılına gelindiğinde Haseke vilayetinde 81 bin Asur yaşamaktaydı. Bunların üçte biri Keldani-Asur, 44 bini de Kürttü (198, s.79-81–H.D.A.). Aynı tarihte Suriye'nin genel nüfusu 2 649 058 olarak belirlenmişti. 1965'te ise bu rakam 5 634 262'e ulaşmış (49, s.18–H.D.A.), yani ikiye katlanmıştı. Buna dayanarak Haseke vilayetinde yaşayan Asur nüfusun da ikiye katlanarak 160 bin kişiye ulaştığını söylemek mümkündür.*

* Hristiyan Asurlardaki nüfus artış oranı Müslümanlardakinden daha azdır (Ç.N.)

Daha sonra Haseke vilayetine Fırat Barajı bölgesinde sular altında kalan yerlerden Bedevi Araplar getirildi. Bundan sonra Suriye yönetimi buranın ülkenin başlıca gelir getiren bölgesi olduğunu göz önüne alarak imkânlarını arttırmak üzere vilayette çeşitli projeleri uygulamaya koydu. Günümüzde bu vilayetin ülke ekonomisindeki rolü artmıştır.

İran'da ise, yönetimin, kendilerinin Urmiye vilayetinde nihai olarak yerleşmelerine izin vermesine karşın, Asurlar çağımızda İran otoritelerinin şovenist politikasını da gördüler. Sovyet şairi Grigori Sanikof II. Dünya Savaşı'ndan yıllar sonra, İran'da Urmiye de dahil, Asurların oturduğu yerleri ziyareti sırasında yazdıklarında Asurların burada şiddetli yoksulluktan öldüklerini söylemektedir (151, s.111–H.D.A.).*

12 Aralık 1925'te Pehlevi Krallık sülalesinin iktidara gelmesi ve Rıza Han'ın İran Şahı ilan edilmesiyle, halk kitleleri hayattan asla tat almadılar. 1920'lerde ve hatta 1940'larda İran egemen sınıfları, İranî (Fars–H.D.A.) olmayan kavimleri asimile etmeyi hedefleyen bir politikayı ısrarla yürüttüler. Bununla da İranî olmayan bütün unsurların, sanki hiçbir iz bırakmadan hepsi Fars ırkında erimişler gibi, İran halkını oluşturduğunu göstermek istiyorlardı (160, s.61–H.D.A.). İran'ın şovenist politikasının teorisyenlerinden biri olan Dışişleri eski bakanı Ali Ester Hikmet "Kuzey İran'da Hayatın Bazı Ufukları" adlı makalesinde şunları söylüyor:

"Azerbaycan, Huzistan ve diğer bölgelerin halkı anadilleriyle değil, aksine modern Fars diliyle konuşmaktadır" (151, s.130–H.D.A.).

Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası ile askeri rejimin Japonyası'na karşı elde ettiği zaferler ve sosyalist birçok devletin kurulması, genel olarak doğu halkları, özellikle de İran Asurları üzerinde büyük bir devrimci etki yapmıştır. Çünkü İran Asurları, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İran Kürdistan ve Azerbaycanı'ndaki ulusal kurtuluş hareketlerine aktif bir biçimde katıldılar. 1946-1947 yıllarında bu hareketlerin bastırılmasından sonra İran yönetimi sadece başkaldırlara katılanlara değil, aksine suçsuz sivillere karşı da terör eylemlerine başladı. Binlerce Asur tutuklanarak sorgusuz sualsiz zindanların karanlıklarına atıldılar. Ancak,

* Kitabın adıyla hiçbir ilgisi olmayan bazı haberleri yayınlamayı doğru bulmadık (Ç.N)

İran'daki etnik başkaldırıları buradaki egemen çevreleri bu konudaki politikalarında düzenbazlık yapmaya mecbur etti. Senator Hasan Taqizade bu yeni politikanın savunucularından biridir. O Aralık 1960'ta Mıhrıcan Lokaliindeki konuşması sırasında şunları söylemiştir:

"Aşırı milliyetçiler ara sıra İran'da farklı kavim ve dillerin varlığını inkâr ediyorlar ve saldırganlıkla, terörle bu azınlıkları eritebileceklerini zannediyorlar. Fakat onlar merkezi hükümetin milli eritme gücünün ancak adalet, sabır ve kardeşlik yoluyla ve de bu halkların mutluluğu ve özgürlüğüyle mümkün olduğunu anlayamıyorlar" (151, s.124-H.D.A.).

İran'da 1956 yılında yapılan resmi istatistikler burada ilk kez etnik azınlıkların varlığını kabul etmiştir. Buna göre ülkedeki Asurların sayısı 230 bine ulaşmış ve bu rakamın büyük çoğunluğu Tahran, Hemedan, Abadan, Şiraz, Hurremşehr, Rızaiye (Urmiye-H.D.A.), Tebriz ve diğer şehirlerde yaşamıştır.*

İran Asurları II. Dünya Savaşı'nın ikinci kez sona ermesi sırasında, milli kültürlerini güçlendirme, eğitimi geliştirme, kendi okullarını yapma vs. imkânlar buldular. Hemen her şehirde, okullara, yayına spor çalışmalarına ve hükümet kurumlarıyla ilişkilere bakan bölümlere sahip olan Asur temsilcilerin de bulunduğu bir şehir meclisi bulunurdu. Bu şehir meclisleri İran otoritelerinden Tahran ve Urmiye radyolarından Asur diliyle düzenli bir şekilde yayın yapma izni elde ettiler. İran parlamentosunda 1960 yılından beri -20. Dönemin başlamasından bu yana- Asur bir temsilci vardır (42, s.873-H.D.A.). Hukukçu V. İbrahim, İran Meclisi'ne giren ilk Asur milletvekilidir. Milli kültürün gelişme hareketi İran'daki Asur sosyal gruplarının tümünü etkiledi. Asur gençleri de ülke içinde ve dışında öğrenim gördü.

Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi İran'da da büyük şehirlerde nüfus artışı gözlenmektedir. Bu artışta Asurların da payı vardır. Son 20-25 yılda sadece Tahran'a 50 bine yakın Asur gelmiştir. Şehirlere yerleşen Asurlar endüstri kuruluşlarında, inşaat alanında, ayrıca resmi kurumlarda çalışıyorlar.

Irak'ta 1933 yılındaki Asur katliamından sonra Asur hareketi, Arap ve Kürt milli hareketleriyle etkileşime girerek yavaş yavaş tek bir ulusal

* Bu sayı Hristiyan yani Ermeni ve Asuri nüfusunu gösteriyor. (H.D.A.)

kurtuluş hareketini oluşturdular. Bununla da emperyalistlerin ve yerli gericilerin elinden, bir halkı diğetine düşman etme, taassubu, şovenizmi körükleme ve "böl yönet" politikası yürütme imkânlarını çektiler. Asurların Kürtlerle ittifak kurması emperyalistlerin korktuğı şeydi (265, s.205-H.D.A.).

Asur asıllı Yusuf Selman Yusufun kurucularından biri olduğı Irak Komünist Partisi, bütün gücüyle Asurlar, Kürtler, Araplar ve Irak'taki diğerkavimler arasında birlik ve kardeşliğı güçlendirmeye çalıştı.

Irak Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin "el-Qâéde" dergisinde yayınlanan bir bildirisinde Asur işçilerle diğerkalkların emekçileri arasında herhangi bir çelişki bulunmadığı, hepsinin ezilmekte olduğı ve mücadele birliğı olmaksızın hayatın zorluklarından, ezilmişlik ve sömürüden kurtulamayacakları savunulmuştur (253, s.13-H.D.A.). Yine Irak Komünist Partisi tüzüğünde partinin Arap, Kürt ve diğeretnik azınlıkların mücadele birliğinin canlı örneğı olduğı ifade edilmiştir. Parti büyük küçük gelişmiş ve geri bütün halkların kaderlerini tayin etme hakkını tanıyor (216, s.3-4-H.D.A.). Parti, 14 Temmuz 1958 devriminin Arap, Kürt ve diğerkalkların mücadelesinin bir sonucu olduğunu savunuyor (216, s.6-21-H.D.A.).

Öte yandan Kürdistan Demokrat Partisi de 1940'larda kuruluşundan beri Asurlara büyük bir dikkat çekmiştir. Partinin belgeleri bunu göstermektedir. Irak otoritelerine gönderilen muhtırada Kürdistan Demokrat Partisi'nin Asurların ve diğerkalkların dini, kültürel özgürlüklerini, sosyal ve ekonomik haklarını, Araplarla Kürtler arasında eşit sorumluluklarla güvence altına aldığı yazılmış, ayrıca onlara gelecekte nüfusları oranında anayasal meclislerde ve diğerkarganlarda temsil hakkı tanınacağı da belirtilmiştir (173, s.213-H.D.A.). Aynı şekilde Kürdistan Demokrat Partisi programında tam eşitlik temeli üzerinde bütün insanlar arasında yurttaşlık bağlarının güçlendirilmesinin gereğıne ve etnik, dinsel ve ırksal ayrımcılığın yasaklanmasına yer verilmiştir (53, s.2-H.D.A.).

Asurlar Irak'ta etnik ve dini azınlıklar arasında en çok zulüm görmeleri sebebiyle, monarşı döneminde çok çekmişler. Ülkede 14 Temmuz 1958'de despot düzenin yıkılmasında önemli rol oynamışlardır. Asur halkı bu devrimi hem geniş halk topluluklarıyla hem de Irak düzenli ordusuna askeri katılımı ile desteklemiştir (293, s.190-H.D.A.).

14 Temmuz 1958'de yönetime Krallık hükümeti yerine General Qasım hükümeti geldi. Bu yeni hükümet başından beri ülkedeki ilerici güçleri birleştirmeye başladı. Sonra Irak halklarına birçok haklar verdi ve ülkenin durumunu bazı demokratik uygulamalarla iyileştirmeye çalıştı. Siyasi tutukluları serbest bıraktığı gibi, sosyal adaleti ve kanun önünde eşitliği yaymak için çalışmayı kararlaştırdı, etnik ve dini ayrımcılığı yasakladı (211, s.5-9-H.D.A.).

Irak geçici anayasası bu hakların tümünü içerdi. Bu yüzden de ülkenin bütün halkları bu yeni uygulamalara destek verdi. Bu desteği, Abdülkerim Qasım hükümetine karşı Mart 1959'da Musul'da çıkan isyanın ezilmesi sırasında halk topluluklarının ve özellikle Kürtlerin ve Asurların ve Arap ilericilerinin cesur çabalarında görmek mümkündür. Hükümet kuvvetlerinin varmasından ve isyanın bastırılmasından önce isyancılar çok sayıda Arap, Kürt ve Asur Iraklı yurtseveri idam etmişlerdi. Bunların arasında barış davasının ünlü savunucusu ve ülkenin popüler ismi Asur Kamil Qazancı de vardı (189, s.36-H.D.A.).

İsyancılar her yerde halkın şiddetli direnişiyle karşılaştı. Suriye'ye kaçmaya çalışan subayların birçoğu Kürt ve Asur köylerinde çiftçiler tarafından öldürüldü. Bundan dolayı Irak gericiliği daha sonraları terörle intikam aldı ve bu köylerde, örneğin Asur Tell Keyf yöresinde katliamlar yaptı (189, s.174-H.D.A.).

Halk güçlerinin harekete geçmesi, halk kitlelerinin başkaldırısını bastırmak hedefiyle Abdülkerim Qasım'ı sıkıştırmaya başlayan Irak büyük burjuvazisini kaygılandırdı. Burjuvazi ve yabancı petrol tekellerinin temsilcileri de aynı şekilde birçok etnik birimden oluşan Irak halkları (Arap, Kürt, Asur, Türkmen ve diğerleri-H.D.A.) ailesinde ayrılık yaratmaya çalıştı. Örneğin gerici güçlerin uşakları Kerkük'te yapılan barışçıl bir yürüyüş üzerine ateş açarak 37 insanı öldürdüler 14 Temmuz 1959 (153 A, s.176-H.D.A.).

Abdülkerim Qasım Kerkük katliamını yapan gericilere karşı sözde takiplere başlamasının yanında ilerici unsurları tasfiye politikası gütmeye başladı (189, s.335-H.D.A.).

Gerici işbirlikçilerin kanlı olaylara sahne olarak Kerkük'ü seçmesi bir tesadüf değildi. Çünkü Kerkük birkaç kavimli bir şehirdir. Orada

Araplar, Türkmenler, Kürtler ve Asurlar yaşıyordu. Irak halklarının saf- larını bölme çabaları sonraki yıllarda da devam etti. Kürt ve Asurların ya- şadığı Kuzey Irak'ta Kürt kabileleri arasında da fitne çıkarmaya çalışan hükümet ajanları gönderildi (85 A, s.38–H.D.A.).

Yabancı petrol tekelleri liderleri bu politikanın uygulanması ko- nusunda Irak hükümetini destekledi. Çünkü tek cephede birleşmiş Arap, Kürt ve Asur saflarını zayıflatmak önemliydi (353, s.14–H.D.A.). Ne var ki, Irak hükümeti ve onun destekçilerinin kışkırtmaları onlar için istenilen sonuçları getirmede. Çünkü 1930'lardan beri Asurlar, Kürt- ler ve Araplar daha önce anlatıldığı gibi siyasi ve kültürel ilişkilerinde çok ilerlemişlerdi ve birbirleriyle olan muameleleri temelden de-ğiş- mişti. Bundan başka birlik olmaksızın tam özgürlükçü bir toplum içe- risinde vatandaşlar için demokrasiyi ve etnik ve dinsel hakları tatbik edemeyeceklerini de anlamışlardı.

Irak hükümeti halkları birbirine düşürmeye ve onları birbirine düşman etmeye devam etti. Eylül 1961'de Qasım hükümetinin plan- ladığı bir saldırıyla Kürt Zebari kabileleri yine Kürt Barzan kabile- sinin köy ve kırlarına saldırdı. Ondandır da Sabna bölgesinde ve Irak-Türkiye sınırında Bervari'deki Asur köylerine saldırdı. Bunun sonucunda 6 bin Asur eski topraklarını terk etmek zorunda kaldı (256, s.79–H.D.A.).

Yine aynı yılda Irak Kürdistanı'nda savaş çıktı. Dokuz yıl süren bu savaşın ilk yılında hükümetin attığı roket ve toplar 500 Kürt ve Asur köyünü yıktı ve 80 bin insanı evinden yurdundan etti (22, s.67–H.D.A.).

1962 yılında hükümet kuvvetleri Irak Kürdistanı'nın bir bölgesindeki Kürt ve Asur köylüleri toplayıp mevzilerine götürdü ve onları birliklerine kalkan yaptı. Sonra da isyancılar üzerine saldırıya geçti. Bunun üzerine is- yancılar Irak birliklerine ateş açtı. Irak ordusunun tankları da kalkan ola- rak kullandıkları silahsız insanların üzerine yürümeye başladı (356, s.75– H.D.A.). Qasım hükümetinin giriştiği bu tür cinayetler kaçınılmaz olarak Asurların geniş halk kitlelerinde meşru bir intikam duygusu doğurdu.

Bu yüzden binlerce Asur isyan bayrağı altında toplandı. Amerikalı gazeteci Dana Schmidt'inde işaret ettiği üzere Kürt isyancıların saflarında bulunan Asurlar nadir bir cesaretle savaşmıştır. Yine Schmidt, ziyaret et- tiği birliklerde 200 savaşçı arasında 30 Asur saymıştır (265, s.71–H.D.A.).

Irak hükümeti, başkaldırıya etkin bir biçimde katılmalarından dolayı Asurlardan intikam almaya başladı ve bütün Asur kiliselerini kapattı, onların din adamlarını cezalandırarak işkencelerden geçirdi, çok sayıda Asuru, hatta başkaldırmayanlarını bile komünistlikle suçlayarak tutukladı. Irak kuvvetleri 150 Asur köyünü –çarpişma bölgesindeki– yıktı ve binlerce Asuru evsiz bıraktı. Bunun sonucunda 30 bin Asur evlerini terk ederek Bağdat ile diğer Irak şehirlerinde kendilerine barınacak yerler aramak zorunda kaldı. Asurlar bu şehirlerde sefalet ve yoksulluk içinde yaşadılar (215, s.96–H.D.A.). Ancak ne napalmier ne cellatların kurşunları ve ne de diğer bombalar Asurları halklarının özgürlük ve mutluluğu için mücadeleyi sürdürme azimlerinden vazgeçiremedi.

Özgürlük savaşçıları arasında genç Asur kızı Margaret Gewargis'in adı göz kamaştırıyor. O Kürdistan'ın Jeanne d'Arc'ı olarak ün yaptı. Margaret, Ninova vilayetinde Kani Masi nahiyesinin Duri köyündendir. O, özgürlük ve bağımsızlık için ve Irak gericiliğine karşı Kürdistan'da isyan başlayınca, General Mustafa Barzani'ye ilk katılanlardandır ve o sırada 28 yaşındaydı (237, s.147–H.D.A.). O isyanın ilk günlerinden itibaren savaşçıların safında vurucu bir tabura komuta ediyordu ve kuzeydeki askeri üslerden birinin sorumlusuydu (378, s.25–H.D.A.). Daha sonra da Kürt devrim komutasının kararıyla Kürdistan'daki kadın hareketine başkanlık etti. Yine o halka, gerillaya ve düzenli orduya (peşmerge–H.D.A.) sağlık hizmetlerinin götürülmesine katkıda bulundu.

Irak gerici çevreleri Margaret Gewargis'e büyük bir kin besledi ve ona "Sovyet ajanı" suçlamasını yaptı. Birçok kimseye büyük paralar vaat ettiler (237, s.147–H.D.A.). Ancak, Irak hükümetinin komplo ve iftiralara geniş halk kitlelerinin ona olan sevgi ve güvenini sarsamadı. Bunu, onun Irak'ın her köşesine dağılmış fotoğraflarının üzerine yazılmış olan şu cümleler açıkça göstermektedir: 'Onu okuyucularımıza tanıtılabildiğimiz için kıvançlıyız, Margaret'in şahsında, hakları için savaşan Özgür Kürdistan'ın bütün kadınlarını selamlıyoruz.'*

Yine –buna örnek olarak– Kürt hareketi içerisinde aktif rol alan Asur rahip, ilahiyat hocası ve okul müdürü Paulos Bedari de gösterilebilir. O yedi dili çok iyi biliyordu. Bu diller Modern Asurca, Aca-

* Margaret, Kürdistan Demokrat Parti'sinde 1964 yılındaki bölünmeden sonra sağcı unsurlar tarafından evinde kalteşçe öldürüldü. (Ç.N.)

mice, Kürtçe, Arapça, Fransızca, İngilizce ve İtalyanca idi. 76'yı geçkin yaşında devrim yürütme kurulu üyeliği ve devrim konseyi üyeliği görevlerini yaptı. O Kürdistan'daki Hristiyanların işlerine bakan özel komitenin başkanıydı.

P. Bedari Fransız gazeteci C. Brader'la bir görüşmesinde ona komünizmin Asur çevrelerinde çok rağbet gören bir fikir olduğunu ve Kürdistan devriminden önce Al-kuş ve Ayn Kawa gibi büyük Asur köylerinin halkının kendilerini komünist gördüğünü açıklamıştır (248, s.181–H.D.A.).

P. Bedari, Asurların ve özellikle Rum Katolik Kilisesi'ne tabi Keldani Asurların din adamlarına olan inançlarından vazgeçtiği gerçeğine işaret etmiştir. Onları buna bu Katolik kilisesinin gelişmekte olan genç devletlerde emperyalistlerin çıkarlarını gözetken siyaseti itmiştir. P. Bedari yine Asurların Roma papasına defalarca müracaat ederek ondan savaşmayan Asur köylerindeki katliam ve soykırımı durdurmasını istediklerini, ancak isteklerinin ciddi olarak dikkate alınmadığını söylemiştir.

Kürt başkaldırısına etkin biçimde katılmış olan üçüncü Asur şahsiyet Duhok, Zaho ve Amadia Asurlarının liderlerinden R. Hürmüz'dür. O Kürdistan devrimi yürütme meclisinin de üyesiydi. Onun girişkenliği ve mücadelesi çok kişiye örnek olmuştur. O bölgesinde düşman hatlarının gerisine saldırılar düzenleyen vurucu kuvvetlere komuta etti. R. Hürmüz, Irak ordusuyla birleşmeye gelen Suriye kuvvetleriyle girişilen savaşların birinde şehit düştü. Ölmeden önce yanında bulunan bombalarla kendisini düşman tanklarına karşı savunmuştu (215, s.43–H.D.A.).

Kürt başkaldırısına katılan diğer kahramanlardan Irak ordusundaki yüksek görevini terk edip devrime koşan Asur doktor Hikmet'i, Irak istihbaratının Kürdistan'daki başkanı Thomas'ı, *Hebat* gazetesini yazı işleri müdür vekilini ve binlerce diğer Asuru unutmamak gerekir. *

Kürdistan'daki devrimci güçlerin direnişini Qasım hükümeti kıramadı, bu demokrasi kalesinin varlığını ortadan kaldırmak için, Abdülkerim Qasım hükümetinin yerine 8 Şubat 1963'te iktidara gelen yeni otorite Kürdistan'da askeri operasyonları hızlandırdı. Köyler üzerine binlerce napalm bombası atarak 1963 yılı içerisinde 3 bin köyü yerle bir etti. Bu yeni otorite isyancıların hesabını hemen göreceğini düşündü. O zamanki Sa-

* Mustafa Barzani'nin özel koruması Adem ve Barzani ailesinin özel doktoru... da devrime katkıda bulunan seçkin isimler arasında yer alır. (Ç.N.)

vunma Bakanı Kürdistan'a yapılacak seferin Irak ordusu için bir piknik olacağını söyledi (313, s.3-H.D.A.). Ancak olaylar bu tür düşüncelerin doğru olmadığını ispat etti. Hükümetin Kürtlere karşı başlattığı bu yoğun savaş ülkede kaosa yol açtı. Ayrıca milli muhafızların zalimce uygulamaları ülkede kitlelerde şiddetli bir öfke ve intikam dalgasına sebep oldu.

18 Kasım 1963'te Abdüsselam Arif komutasındaki bir grup asker düzeni korumak adına bir hükümet darbesi yaptı. Arif hükümeti tam bir yıl süreyle Kürdistan'daki ayaklanmaya bastırmak için uğraştı. Ancak uğraşlarının sonuç veremeyeceğini anladıktan sonra mevzilerini güçlendirmek için zaman kazanmak arzusuyla, hükümet 10 Aralık 1964'te askeri operasyonları durdurduğunu duyurdu.

17 Temmuz 1968'de Baas Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra iki taraf Irak Kürdistanı'nda sürmekte olan kanlı savaşa son verdi. Ülkede bu savaş hangi önemli nedenlerin yönlendirdiğini anlayan barışçıl güçler yavaş yavaş büyümeye başladı.

11 Mart 1970'te Devlet Başkanı Ahmet Hasan el-Bekr'in, Devrim Komuta Konseyi'nin Kürt Sorununa barışçıl çözüm getiren anlaşmayı imzaladığına dair açıklaması radyoda yayınlandı. Bu anlaşmanın 10. maddesinin (a) bendinde yeni anayasanın Irak devletinde etnik azınlıkların haklarını tanıdığı belirtilmiştir (352-H.D.A.).

Uluslararası demokratik toplum Kürdistan hareketiyle Irak hükümeti arasında imzalanan, bu anlaşmayı derin bir sevinçle karşıladı. Pravda gazetesi o sırada şunları yazmıştı:

"Irak'ın bu hayati meselesinin daima barışçı ve demokratik yollardan çözümünden yana olan Sovyet vatandaşları varılan bu anlaşmayı memnunlukla karşılıyor" (323-H.D.A.).

Beyrut'ta yayınlanan *eş-Şâb* gazetesi bu büyük zaferin Irak'a, bütün enerjisini emperyalizme karşı yoğunlaştırma imkânı vereceğini yazmıştır (3124, s.3-H.D.A.). *Wolfs Steim* gazetesi "Bu yapılan anlaşmanın geçen elli yıl boyunca Irak'ı saran sorunu çözeceğini" yazmış (344-H.D.A.), Ürdün gazetesi *ed-Dürstur* ise Ürdün toplumunun, Kürtlerle hükümet arasındaki bu anlaşmayı büyük bir sevinçle karşıladığına dikkat çekmiştir (351-H.D.A.).

Kürtlerle hükümet arasında anlaşmaya varılması büyük bir zafer olmuştur.* Mart Anlaşması'nın imzalanmasından önce, Irak hükümeti Türkmenlere kültürel haklar vermiştir. Hükümet Nisan 1970'de önemli bir adım daha attı. Asur Patriği ve Nesturi Kilisesi'nin Başkanı olup 1933'te Krallık rejimince Irak'tan çıkarılan Mar Şamun XXIII'e Irak vatandaşlığını iade etti. Mar Şamun'a vatandaşlık hakkının geri verilmesi işlemi Asurlarla Irak merkezi hükümeti arasında yaklaşık 37 yıl süren gerginliğe son vermiştir (328–H.D.A.).

Patrik gazetecilerle görüşmesi sırasında şunları söyledi:

"Vatandaşlık hakkının geri verilmesine yüksek değer verdik ve bu adımı Irak hükümetinin bir iyi jesti olarak kabul ettik. Bu karar Irak'ta olduğu gibi, dünyadaki bütün Asurlar tarafından da çok iyi karşılanmıştır."

Patrik, 26 Nisan 1970'de Bağdat havaalanına inişi sırasında da, daha önce açıklamış olduğu gibi, Irak'taki bütün Asurları devrimci düzeni güçlendirmek için üzerlerine düşen her görevi yerine getirmeye ve kendilerini vatanlarına hizmete adamaya çağırmıştır (328–H.D.A.). Patrik Bağdat'a geldiği gün Devlet Başkanı Ahmet Hasan el-Bekr'i ziyaret etti ve ona Asurların 17 Temmuz 1968 devrimini güçlendirmek uğrunda ve anavatana hizmette fedakârlığa hazır olduklarını bildirmiştir.

Burada, Asur Patriği'nin ABD'den Irak'a dönmesi ve orada ikamet etmeye başlaması konusunda Irak hükümetinin önerisiyle hareket etmediğine işeret etmek gerekir.** Patrik 1975 yılında California'da bir

* Irak yönetimi Kürt sorununun barışçı çözümü konusundaki tutumunda samimi değildi. Onun için de Mart 1974'te Kürtlere yeniden savaş açıldı. Kürt devrimi, Bağdat ile İran Şahı arasında Cezayir'de yapılan haince anlaşma (6.3.1975–H.D.A.) sonucu gücünü yitirdi. Bu yeni durumun, zulmün ve baskının sonucunda, Kürtlerin mücadelesini yönlendiren devrimci ilericiler partiler ve güçler ortaya çıktı. Kürdistan Demokrat Partisi'nin yanında mücadeleye başlayan bu güçler arasında Kürdistan Yurtseverler Birliği, Kürdistan Sosyalist Partisi, Kürdistan Demokratik Halk Partisi, Kürdistan Emekçiler Partisi, PASOK ile Kürdistan Cephe'yi oluşturan başka güç ve partiler. Bir süre sonra Irak Kürdistanı uluslararası yasalara göre kullanılması yasak olan silahlar ve zehirli gazlarla saldırıya uğrayarak yıkımdan ve soykırımdan geçti. Tıpkı Mart 1988'de Halepçe'de ve 1988 Ağustos'u'nun sonlarında bütün Kürdistan'da yaşandığı gibi (H.D.A.).

** Patrik, yönetimin Asurları Kürtlere karşı kışkırtmayı hedefleyen komplolarına uymayı reddettiği için.

akrabası tarafından öldürüldü. İran eski Başpiskoposu Mar Denkha onun yerine patrikliğe seçildi. Bu tarihten itibaren patriklik görevi Mar Şamun ailesinden çıktı.*

Irak hükümeti Mart 1970'den Nisan 1972'ye kadar geçen uzun süreyle sosyal ve milli üssünü güçlendirmede ve petrol tekellerine karşı mücadeleyi pekiştirmede kullandı. Irak Petrol Şirketini (Iraq Petroleum Company-H.D.A.) millileştirmeyi hedef edinen Baas Partisi demokratikleşmeyi geliştirmeye yönelerek bazı komünistleri hükümete aldı ve ülkede milli cepheyi oluşturma konusunda araştırmaya girişti. Parti Asur sorununun çözümü konusuna büyük önem verdi.

Devrim Komuta Konseyi 16 Nisan 1972'de tarihi bir kararla Asurlara kültürel haklar verdi. Bu sözleşme Enformasyon Bakanlığı'nı Asur dilinde bir gazete çıkarmakla yükümlü kıldı. Asur Yazarlar Birliği'nin kurulmasını ve Irak Yazarlar Birliği bünyesinde bir Asur bölümü oluşturulmasını karara bağladı. Yine bu sözleşme Irak Cumhuriyeti hükümetini, Asur yazar, şair ve çevirmenlere, tiyatro topluluklarına maddi ve manevi destek sunmakla yükümlü kıldı. Bağdat, Musul ve Kerkük radyo ve televizyonlarından Asur dilinde programların sunulması Asur milli kültürünün gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Yine Irak hükümetinin kararında, öğrencilerinin çoğunluğu Asurlardan oluşan ilkokullarda Asurcanın zorunlu (Arapçanın da ikinci-H.D.A.) dil olarak okunması gerektiği belirtilmiştir. Asurcanın ortaokullarda da okutulması hükme bağlanmıştır. Asur okullarının öğretici kadrolarının yetiştirilmesi amacıyla o zaman Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Asur Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır.

Buna ek olarak Irak hükümeti 25 Haziran 1972'de Asur Dil Akademisi'nin kurulmasını içeren çok önemli bir karar daha aldı (51, s.27-31-H.D.A.).

Bu şekilde Asurlara belirli kültürel haklar vererek Irak hükümeti Asur sorununa mevcut durumda bir çözüm yolu buldu. Irak'ta Asur sorununun tam çözümü yolunda büyük zorluk ve engellerin durduğuna işaret etmek gerekir. Ancak iki tarafın da gündemdeki sorunlara, anlaşma ve barışçıl bir çözüm istemede samimi olmaları, ortaya çıkan bütün anlaşmazlıkları çözenin temelidir. Asurlara kültürel haklar verilmesi ve onları demok-

* Ebuni ailesinden olup aslı el-Qûş köyündendir. (Ç.N.)

ratikleşmeye itmesi bu yöndeki ilk adım sayılır. Çünkü bu Irak'taki Asurlar önünde onların medeni ve temel politik haklarına kavuşma ve ulusal bilinçlerini güçlendirme konularında yeni ufuklar açıyor.

I. Dünya Savaşı ve onu izleyen olaylar çok sayıda Asurun Batı devletlerine göç etmesine neden oldu. Bunun üzerinden yarım yüzyıl geçti. Bu süre içerisinde Asurlar şu veya bu ölçüde batı toplumlarıyla kaynaştılar ve onların bir parçası durumuna geldiler. Bu Asurlar arasında çeşitli meslek gruplarının ve sosyal sınıfların temsilcileri çıktı. Bu temsilcilerden bazıları toplumda yüksek mevkilere geldi, orduda, sendikâlarda ve kamu dairelerinde üst düzeyde görev aldı. Bazıları da işadamları oldu. Amerikan propagandası burjuva demokrasisinin bir göstergesi olarak, Asur Nemrut'u Senato üyeliğine ve E. Benjamin'i de Kongre üyeliğine seçti. Açık ki, ne senatör Nemrut ne de E. Benjamin ABD'deki Asur nüfusun çıkarlarını temsil ediyordu. ABD, içlerindeki çok sayıda aydın da dahil Asurların işten ilk önce çıkarılan ve işe en son kabul edilen kesim arasında olduğu bir ülke özelliği taşımaktadır. ABD'deki ve diğer Batı ülkelerindeki Asur aydın grubu, küçümşenen ve ezilen bir gruptur. Bunlar tarihi vatanlarına özlem duyanların başında gelir, anavatanın kurulması, anadili ve ulusal kültürü koruma, birey özgürlüğünün kazanımı bu aydınların belli bir kesiminin temel hedefi olmuştur. (Bu bölüm 1968 ile 1979 yılları arasındaki dönemde yayınlanan Asur gazete, dergi ve yıllıklarından yararlanılarak yazılmıştır—H.D.A.).

Batı ülkelerindeki Asurlar; yukarıdaki hedeflerin propagandasını, yapmak üzere Fransa, İngiltere, ABD, Batı Almanya, İsveç, Avustralya ve diğer ülkelerde küçük burjuva grupları ve aydınları tarafından dergiler, gazeteler, seriler, broşürler ve bildiriler yayınlanıyorlar. Bütün bu yayınlar ataların vatanına dönme çağrısı yapıyor.

Batı devletlerindeki Asurların daha bilinçli olanlarının işçi sınıfının devrimci ideolojisini kabul etmesi ve bu devletlerdeki genel proletarya kurtuluş mücadelesine katılması doğaldır. Ancak Asur aydınlarının büyük çoğunluğu ile küçük burjuva gruplarının temsilcileri sorunlarının çözümünü sınıf mücadelesi yoluyla değil de örgütler, birlikler ve dernekler kurma yoluyla arıyorlar. Fransa'da 1968 yılında yapılan I. Asur Kongresi'nin ardından kurulan Dünya Asur Birliği bu

şekilde doğdu. Bu andan itibaren bu kongreler her yıl yapılır oldu ve Dünya Asur Birliği şimdi BM İnsan Hakları Kurulu'sunda temsil edilmek için çaba harcıyor.

Bu kongrelerde şu konular görüşülüyor: Asurların kültürel gelişmesine ortam hazırlanması, Asur gençleri arasında eğitimin teşvik edilmesi, gazete ve dergilerin çıkarılması, kütüphaneler kurulması, ulusal haklar ve dini birlik için yabancı misyonerlerle mücadele, yardımlaşma sandıklarının kurulması, Dünya Asur Kongresi'yle Asur kilise önderliğinin çabalarını birleştirme, Beyrut ve Tahran'da radyo istasyonlarının kurulması, Irak Asurlarının kültürel haklarına kavuşması için çalışma, bütün dünya halklarına Asurları bir millet olarak tanıtmaları için çağrıda bulunma, Dünya Asur Birliği için anayasa hazırlama, kültür ve eğitim bakanlıkları kurma, Asur okulları için edebi dilde ders kitapları yayımlama, Asur bilim adamı, şair ve yazarlarının eserlerini yayımlama vs. Ancak Dünya Asur Kongrelerinin gündemlerinin en önemli konusu olarak, kongre önderlerinin bu konuda üzerinde anlaştıkları tek bakış açısı olmamasına karşın, Asur Devleti'nin kurulması konusu olmaya devam ediyor. İlmli Kürt Özerk Bölgesi gibi, Irak Devleti içerisinde özerk bir Asur yönetim isterlerken, aşırı milliyetçi Maksimaliler Kuzey Irak'taki topraklar üzerinde bağımsız bir Asur Devletinin kurulmasını istiyorlar. İki taraf da Asur Devleti'nin kurulması işini olabilir görüyorlar ve bu yüzyıl içerisinde bunun gerçekleşeceğini ümit ediyorlar. İki kanat işçiler de dahil bütün Asurlar adına konuşma çabasındadır. Ancak işçilerin çıkarları Dünya Asurlar Birliği önderlerinin yöneliş ve niyetleriyle çakışmamaktadır ve bu Federasyonun kendileri için örnek bir vatan haline gelen Sovyetler Birliği'ndeki Asurlar adına konuşmaya hakkı yoktur.

Dünya Asur Kongresi ile Asur Federasyonu'nun on yıldır yürüttükleri çalışmalardan ciddi bir kazanım elde edemediği gerçeği de halkın gerçek çıkarlarından uzaklaştığını açıklamaktadır. Yine bu kuruluş önderlerinin yaptığı açıklamalar, genelde, pratiğe geçirilemeyen boş cümleler olmaktan öteye geçmemektedir. Bunun içindir ki geniş halk kitleleri yavaş yavaş bu kanaate sahip olmaktadır. Çünkü, Asur toplumunun çeşitli kesimlerinin temsilcileri aynı şekilde Asur gazete ve dergileri şimdi çoğunlukla bu kongrelerin çalışmaları karşısında eleştirel bir tutum takınıyor. *Asur* gazetesinde (sayı 113, 1975-H.D.A.) yayınlanan bir makalede bu kongre önderlerinin laf kalabalığı eleştiriliyor.

Bu kongrelerin çalışmalarını sadece olumsuz yönde değerlendirsek çok uzağa gitmiş oluruz. Bunların çalışmalarında olumlu ve faydalı şeyler de vardır. Bu yüzden şimdilik küçük ve orta burjuvazinin çıkarlarını hem de açık bir biçimde yansıtan bu kongrelerin, gelecekte kaçınılmaz olarak Asur halkının sınıfsal özelliğini aksettireceği ve en sonunda sosyalist fikirlerde karar kılacağı ümit edilebilir.

Yazar, muhtemelen, yine fazla bilgilere sahip olmadığından 1970 yılından sonraki Asur milli mücadelesinin gelişimine de yer vermemiştir. Oysa bu dönemde Asur topluluklarının mücadelesini bu kitabın çıktığı yıl olan 1979'a kadar yönlendiren bağımsız ve ilerici yurtsever bir yönetime sahip siyasi örgüt ve oluşumlar ortaya çıkmıştır.

Asur gerçeğinin nesnel bir zorunluğu ve Asurların vatanlarında yaşadığı düzen ve mücadelenin bir gereği olarak Irak'ta, Nisan 1979'da, Asur Demokratik Hareketi kuruldu. Bu hareket devrimci demokrat ilkelere sahip olup, yurtsever, ilerici milliyetçi bir yöntem belirlemiş, bütün Iraklılar için ortak bir kadeşe inanmış ve Özgür Demokrat bir Irak ile Asurlara ulusal haklar sloganlarını ortaya atmıştır. Bu hakları Irak'ın birliği içerisinde demokratik, idari ve kültürel haklar olarak açıklamıştır. Yine Asurların yönetim meclislerine katılmaları ile kendi temsilcilerini seçme haklarını savunur. Asur Demokratik Hareketi milli hedeflere kavuşabilmek için 1982 yılından beri Irak yurtsever demokrat gruplarının yanında milli mücadeleye katılmış, yolda Irak rejiminin zindanlarında kurbanlar ve şehitler vermiş ve bu gruplara silahlı mücadele alanları sunmuştur. Hareket, vatanda ve yurtdışında Asurlar arasında yönetimi güçlendirmede, bölgedeki Irak, Kürt ve Arap ulusal kurtuluş hareketleriyle ilişkilerini sağlamlaştırmada ve Asur sorununu dostlara ve uluslararası insani kuruluşlara tanıtmada başarılı olmuştur (H.D.A).

DOKUZUNCU BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİNDE ASURLAR

Daha önce anlatıldığı gibi Asur gruplarının yerleşmek için Rusya'ya gelmeleri XVIII-XIX yy. arasındaki tarihlerde olmuştur. Ancak bugün Sovyetler Birliği'nde oturan Asurların büyük bir bölümü 1914-1918 yılları arasında Türklere karşı ayaklanan Asurların torunlarıdır.

Sosyalist Büyük Ekim Devrimi, Asurları yok olmaktan kurtarmış ve onlara gerçek eşitliği ve özgür ulusal gelişme imkânlarını sağlamıştır.

Asurlar, Sovyetler Birliği'ndeki çok uluslu aile içerisinde, büyük olmayan bir kavimdir. 1920'li yılların başlarında buradaki sayıları 20 bini aşmıyordu.

Sovyet merkezi hükümetinin kararıyla, Ermenistan'daki dört Asur köyünde (Şehriyar, Koylazar, Erzeni ve Yukarı Div'in-H.D.A.), Gürcistan'ın iki köyünde (Mehran ve Vasiliyofka-H.D.A.), Azerbaycan'daki Asur toplama yerlerinde (Hanlar ve Şemhûr-H.D.A.) ve Krasnqdar bölgesindeki Asur köyü Urmi'de, Moskova, Leningrad, Kiyef, Don-kıyısındaki Rustuf, Fardenç, Tiflis, İrifya, Ordinigidzi'de ve diğer Sovyet şehirlerinde, Asurlar için otuz ilkokul ve birkaç ortaokul ile Urmavir şehrinde bu okullara öğretici kadroları yetiştirmek için bir enstitü açılmıştır.

1935 yılında Rusya Cumhuriyeti'nin Halk Eğitim Meclisi, Asurlara eğitim hizmeti veren okullar için Asur gençlerinden öğretici kadrolar yetiştirilmesini öngören bir karar aldı. Urmavir'deki orta dereceli enstitünün yanı sıra, Leningrad Tarih, Felsefe ve Diller Enstitüsü de bu işlevi görmüştür. Bu enstitünün her sınıfında, oradaki Asur gençlerinden 8-10'u ders görmüştür (349-H.D.A.).

1931 yılında yaklaşık üç bin Asurun yaşadığı Moskova'da Asurlar arasında dayanışmayı sağlamak için merkezi bir dernek açıldı. O zaman bu dernek büyük bir eğitsel işlev gördü. Dernek bünyesinde cehaletle mücadele için sekiz grup, bir tiyatro grubu, askeri eğitim bölümü, genel kültür grubu ve dokumacılık bölümü hizmet verdi (153, s.68–H.D.A.).

Sovyetler Birliği'nde 1919 yılından 1935 yılına kadar geçen süre içerisinde Asur diliyle yüzlerce kitap ve makale yayınlandı. Vladimir İlyiç Lenin'in bazı kitapları, E.S. Puşkin, L.N. Tolstoy gibi bazı Rus klasikleri ile Sovyet dönemi yazarlarından M. Gorki, E. Fadiyev, E.N.Tolstoy vs.nin yapıtları da Asurcaya çevirildi.

Rusya Bolşevik Komünist Partisi'nin Kafkas Ötesi Komitesi'nin sözcülüğünü yapan, Asurca çıkan *Kuhudad Madanha* gazetesi* Asur kültürünün yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Adı geçen komitenin yerel sekreteri Mamya Urahila Şfili bununla ilgili olarak şunları yazmıştır:

"Kuhud Madinha gazetesinin, sosyalizmin kurucuları olan Sovyetler Birliği'nin bütün diğer emekçileriyle birlikte, Kardeşlik Birliği'ndeki Asur emekçilerinin mücadele ve çalışma yolunu aydınlatan, sürekli yanan bir meşale olması gerekir" (349–H.D.A.).

Zeryafostuka gazetesinin sorumlu yazı işleri müdürü ve Kafkas Ötesi Komitesi'nin Parti sekreteri Rubin'in düşüncesi ise şudur:

"Asurca aylık dergiyi sevinçle karşılamamız partideki ve ülkedeki bütün organlarla bunu desteklememiz gerekir. Asur kadroların, daha çok yardıma ihtiyaçları vardır. Bizim bu kadroları, kültürel gelişmelerini daha yüksek bir dereceye çıkarmak için, desteklememiz gerekir. Gazetenin bu hedefi izlemesi gerekir" (349–H.D.A.).

Bu gazetede M.Y. Kalinin, S.M. Kirof, S. Ur ve diğer teorisyenlerin sözlerinin yanında İspanyol halkının mücadelesi ve Çin Savaşı gibi konular da yayınlandı, İngiltere'nin Ortadoğu'daki gerici rolü açığa çıkarıldı. Alman faşizminin vahşi yüzü sergilendi. Macaristan ve Çekoslovakya'nın işgalleri kınandı. Bunlardan başka, gazete, Sovyetler Birliği'ni oluşturan halkların dostluğu fikrini yaymaya büyük önem vermiştir.

Dayanışma hareketi Asur çevrelerinde büyük bir gelişmeye yol açtı. O zaman Ermenistan'da dört, Gürcistan'da iki, Azerbaycan'da iki ve Kresnadar yöresinde de bir Asur kolhozu kurulmuştu. Komünist Partisi, aynı şekilde Sovyet hükümeti, Asur kolhozlarına durmadan kalıcı yardımlar sunmuştur. Bu yardımların gücüyle bu kolhozlar kazançlı duruma geçtiler ve Sovyet Cumhuriyetleri çapında ileri mevkillerde yer tuttular.

Yine Stehanfiye hareketi Asur işçi çevrelerinde geniş bir yankı bulmuştur. Adını Ermenistan'ın Kanaker şehrinde oturan kurucusundan alan, Stehanfiye hareketi mensuplarından olan Asur vatandaş Georgi Aleksan, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kontenjanından Sovyet Yüksek Meclisi'ne (Prezidyum-H.D.A.) üye seçilmiştir (349-H.D.A.).

Büyük Milli Savaş yıllarında Asurlar, özel girişimleriyle yurt savunma sandığı yararına ve savunma tesislerinin inşası, tank ve uçak sanayi için para yardımı topladılar. Ayrıca Asur halkının bireyleri, kadınıyla, erkeğiyle, düşmana karşı diğer Sovyet halklarının yanında savaştı. Fakat ne yazık ki bu savaşa katılmış olan Asurların sayısı hakkında kesin rakamlar bulunmamaktadır. Sadece şunu biliyoruz ki, Ermenistan'dan 1 000 kişi, Gürcistan ve Azerbaycan'dan da bir o kadar kişi cepheye gitmiştir. Krasnadar yöresinden de birkaç yüz insan cepheye gitmiştir. Bunların çoğu vatanın özgürlüğü ve bağımsızlığı uğrunda canını feda etmişlerdir. Örneğin bu yöredeki Urmi kolhozundan cepheye giden 52 kişiden sadece 16'sı geri dönebilmiş, kalanlar ise savaş meydanlarında can vermişlerdir. Ermenistan'ın Erzeni kolhozundan yaklaşık 200 insan gitti. Onların da 94'ü kahramanca öldü (317-H.D.A.).

Kahramanca savaşmalarından ötürü birçok Asura nişan ve madalyalar takılmış, bunların ikisi de Sovyetler Birliği Kahramanı yüksek lakabını almaya hak kazanmıştır. Bu kahramanlardan Krasnadar ve Nofora Sisel'in savunucusu deniz piyadesi L.S. Davidof Bilo, Rusya'da Batı Dvina ırmağını geçmede kahramanca başarılar gerçekleştirmiştir (317-H.D.A.). Diğer kahraman Tegmen S.E. Sarkışof da Dinyeper ırmağını on sekiz defa geçmiş ve Dinyeper ve Dzercinski bölgesindeki Faskominya İstasyonu'nda Alman faşistlerine ait bir treni havaya uçurtmuştur (137-H.D.A.).

Yine savaş yıllarında üç Asur, general rütbesine kavuşmuştur. Bunlar Stalingrad'da ve güney batı cephelerinde siperler kuran G.Y. Serkisof, Kuban cephesinde savaşan E.N. Temrazof (33-H.D.A.) -ki ordu ko-

mutanı *Savaş Yıllarındaki Genelkurmay* adlı kitabında onun hizmetlerinden söz etmiştir– ve aynı şekilde Krasnodar vilayetinde halk ekonomisinin yeniden yapılanmasını gerçekleştiren, yukarıda adı geçen E.N. Temrozof'un kardeşi E.N. Temrozof'tur.

Ülkede, savaşta gösterdikleri yararlılıktan ötürü tanınmış diğer Asur isimler şunlardır: Albay Y.E. Yaqubof (Krasnodar bölgesinin kurtarıcısı–H.D.A.), 63. Ordu tabibi Binbaşı E. Yaqubof, Urmi kolhozu'ndan Yüzbaşı E. Yunanof, tümen sağlık işleri başkanı tabib Albay N.G. Nezirof, şimdiki Urmavir doğumevi başhekimi bayan tabib Yüzbaşı Y. Trafuşkine (Badalfa-H.D.A.), bunlardan başka savaş sırasında sekiz düşman uçağını düşüren ve Sovyetler Birliği Pilotu lakabını alan pilot M.Ğ. İşuyef, David Şfili, zırhlı birliklerden Yarbay F. Bunyaminof ve daha sonra Sovyetler Birliği mareşali olan Tümgeneral E.E. Kriçko'yu kurtarıp savaş alanı dışına çıkaran tıbbi hizmetler üsteğmeni F.D. Mecde.

Nüfusu 1 200 kişiyi bulan Asur köyü Dimitrof (Froşilof kolhozu–H.D.A.) zengin ve gelişmiş bir kolhozdur. Çünkü kolhozun yıllık geliri 4-4,5 milyon Rubleye ulaşıyor. Bu köy, atölye ve anfilerle donatılmış örnek bir okula sahiptir. Bu okulda anadil Asurca öğretildiği gibi, burada ahlaki, askeri ve enternasyonalist eğitime de büyük önem veriliyor. Bu köyde ayrıca sosyal, sportif faaliyetler yapan bir kulüp, bir kültür evi ile sinema salonu bulunuyor.

Ermenistan'daki ikinci Asur kolhozu Erzeni'dir (Kirof adı verilmiştir–H.D.A.). Buranın nüfusu beş bin kadardır. Erzeni köyü, Ebufiyan yöresinde yardımlaşma derneklerinin ilk kurulduğu yerlerdendir. Sovyet yönetiminin işbaşına gelmesinden sonra buranın çehresi değişti. Köy, Sovyet otoritesinden önce dağlık bir alanla çevriliydi, oysa şimdi burada çiftçilerin evlerini yeşillikler içerisinde bırakan sık ormanlar vardır.

Urmi köyü de Sovyet kolhozları arasında örnek bir yere sahiptir.

Asurlar, diğer Sovyet halkları gibi, komünist yapılanmaya katılıyorlar. Bu alanda Ermenistan'ın iş çalışma kahramanı, komünist işçi öncüsü ve SBKP'nin 24. Kongre üyesi, maden işçisi Uciyan ile Kızıl İşçi Bayrağı ve onur nişanı sahibi Y. Ki örnek gösterilebilir.

Ülkemizde, savaş yıllarından sonra, Asur aydınlar çevresi de gelişti. Bu aydınlar arasında öğretmenler, tabipler, mühendisler ve tıp profesörü M. Melikofa, matematik, fizik bilimleri doktoru F.M. Temrazof,

yardımcı profesör N. Danit, edebi bilimlerde doktor adayı F.Y. Yusutof, tarih bilimlerinde doktor adayı Y. Danielof, yardımcı Prof. L. H. İyşa, devlet ödülü sahibi F.S. İyşin vb. bilim araştırmacıları vardır (317-H.D.A.).

Sovyet devletinın yardımları ve Sovyet bilim adamlarının çabaları sayesinde SSCB'deki Asur kültürü sağlam temeller üzerine oturmuştur. Burada sosyo-kültürel dernekler, sanat toplulukları vs. çalışmalar yapıyor.

Örneğin Tiflis'teki Asur kulübü, demiryollarına bağlı kültür evi bünyesinde çalışıyor. Oradaki bu çalışmaları uzun yıllardan beri Gürcistan Kültür Müzesi'nin bilim araştırmacısı Angelina Grigoli yönetmektedir. Bu kulübe bağlı dans ve müzik topluluğu sürekli biçimde halka açık şenliklere katılıyor. Bu topluluk birçok festivalin daimi üyesidir ve çok sayıda ödöl almıştır.

Ermenistan'da, L. Agarofun yönetimindeki müzik ve dans grubu da Asur kültürünü tanıtmada somut başarılar elde etmiştir. Bu grup, Sovyetler Birliği'nin ulusal bayramlarıyla ilgili bütün kutlama törenlerinin daimi üyesidir. Bu sebeple de 1972'de, Urmîde, Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun 50. yılını, 1977'de Ermenistan'daki Asur okullarının açılışının 100. yılını ve 1978'de de Asurların Rusya'ya yerleşmelerinin 150. yılını kutlama törenlerine aktif bir biçimde katılmıştır. Bu grubun, sadece Ermenistan'da değil, belki bütün Sovyetler Birliği'nde büyük bir popülaritesi vardır.

Ülkemizde çok sayıda insan Asur dili, edebiyatı folklor ve tarihini öğrenmeye yönelmiştir. Sovyet Bilimler Akademisi'nin doktora adayı N.F. Bikolofskaya, ortaçağ Asur tarihi ve kültürünün öğretilmesine ve güçlendirilmesine büyük bir katkı sunmuştur. Prof. K.Ğ. Tsirtil de Asur dili ve lehçelerinin öğretilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Onun Asur diliyle ilgili birçok araştırması yayınlanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *"Çağdaş Asur Dilinden Seçmeler, Tiflis 1958"*, *"Karşılaştırmalı Çağdaş Asur Lehçeleri Etimolojisi Üzerine Bir Araştırma, Tiflis 1958"*, *"Çağdaş Asur Dili, Tiflis 1958"* uzun yıllar boyunca Asur dili ve edebiyatı alanında çalışan ve Asurca onlarca kaside (şiiir-H.D.A.) ve makale yazmış olan G.F. Arsanis'in çalışmalarını da özellikle ayırmamız gerekir. Onun çalışmalarından, Leningrad Akademisi'nin *Sovyet Halklarının Dilleri* dergisinde (1965-H.D.A.) yayınlanmış olan "Asur Dili Araştırmaları" adlı makalesi anılabilir. Yazar G.F. Arsanis'in, ülkedeki Asur okullarında oku-

tulan *Asur Dili* adlı eseri ile *Hikmetler ve Sözler* ve *Asur Dilinden Seçmeler* kitabı (baskıda–H.D.A.) Sovyetler Birliği'ndeki Asurların kültürel hayatındaki önemli olaylardan biridir.

Asur dili, başka Sovyet bilim adamlarının çalışmalarında da büyük ilgi görmüştür. Örneğin Sovyet Bilimler Akademisi doktora adayı F. Yuşhanof, Y.M. Diyakonof ve B.M. Granda bunlardan bazılarıdır. Burada Tiflisli Asur milli şairi D.Y.İliyan'ın adını anmak gerekir. Onun şiirleri Gürcistan dergilerinde defalarca yayınlanmıştır. Onun hayatı hakkında da *Küçük Edebiyat Ansiklopedisi*'nde bir yazı çıkmıştır.

Son olarak, Asur halkının yeni ve çağdaş tarihinin –ulusal bağımsızlık yolundaki çilelerle mücadele tarihinin– incelenmesi gösteriyor ki, sadece Sovyetler Birliği şartlarında ve Sovyet Komünist Partisi'nin Leninist ulus politikası sayesinde bir kısım Asur bir gerçek vatana kavuşabilmiştir. Çünkü bu Asurlar, irili ufaklı diğer Sovyet halklarıyla beraber onurlu bir hayat yaşıyor, güvenli bir hayat ve mutlu bir gelecekleri vardır.

SONUÇ

Asur halkının modern ve çağdaş dönemdeki kurtuluş savaşının temel yönelişleri öncelikle, Asurların oturduğu bölgelerde gerici çabalar içerisinde bulunan yabancı (Avrupalı ve Amerikalı-H.D.A.) misyonerler ve ondan sonra da Türk ve İran rejimleriyle Kürt feodallerine yönelik olmuştur. Asurların 1914 ile 1918 yılları arasındaki genel ayaklanmaları, onların çağımızdaki kurtuluş mücadelelerinde özel bir yer tutmaktadır.

Osmanlı ve Fars istibdadına karşı yapılan bu silahlı ayaklanma, Asur ulusunun kendi kaderini tayin etmesi yolunda olmuştur. Ancak, Asur devletinin kurulmasında bir çıkarları bulunmayan İngiliz emperyalistleri, bu ayaklanmayı bastırmak için uğraştı. Çünkü Asurlar, sadece, İngilizlerin büyük politik oyunlarında ihtiyaç duydukları anda kullandıkları piyonlar olmuştur.

I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Asur ulusal kurtuluş hareketi yeni bir döneme giriyor. Bu hareketin sözü edilen dönemdeki belirgin özelliği, onun Asurların oturduğu ülkedeki Arap ve Kürt halklarının ve ilerici demokratik güçlerin mücadelesiyle yakınlaşmasıdır.

Bu dönemdeki Asur ulusal kurtuluş hareketinin diğer bir özelliği de komünist ve işçi partilerinden yoğun biçimde etkilenmesi ve Asur halk toplulukları üzerindeki dinsel-feodal önderliğin etkilerinden kurtulmuş olmasıdır.

Asur dini önderliği sınıfsal çelişkileri bastırmış ve Asurlardaki devrimci kararlılığın önüne geçmiştir. Dinsel-feodal önderliğin bu tutumu, Asurların Irak'taki uzleti ile ülkedeki ve dünya üzerindeki güçlerinin dağılımı sebebiyle Asur ulusal kurtuluş hareketi Asurların ulusal haklarını elde edememiştir. Böylece dinsel-feodal önderlik görevini yapamadı. Az önce değindiğimiz gibi komünist ve işçi partileri Asur emekçiler üzerinde büyük bir etki göstermiştir. Ancak yine de onların bir bölümü liberal-küçük burjuva fikirlerin ve Asur intelijansiyası vasıtasıyla sızan aşırı sağcılığın etkileri altında kalmıştır.

ABD, Fransa, İngiltere, İran ve diğer ülkelerdeki Asur aydınların temsilcileri, 1968 yılında Asurları birleştirmek amacıyla, Dünya Asur Kongresi'ni toplamayı kararlaştırdılar. Asurları birleştirme fikri, ona burjuva milliyetçileri önderlik etse de, aslında olumlu bir fenomendir. Çünkü ezilen halkların milliyetçiliği fikri, geniş demokratik bir içerikle doygundur ve ulusal hakları temsil etmek için zulme başkaldırıdır. V.İ. Lenin , ulusal ve sosyal kurtuluş yolundaki mücadelede, bu halklarda uyanan ve tarihi dayanakları olan ve uyanması kaçınılmaz olan milliyetçi burjuva fikrine dayanmak gerektiğini yazmıştır (39, s.330—H.D.A.). Ne var ki, Asurların yaşamakta olduğu ülkelerin önderleri onlara Irak'ta özerklik verilmesi görüşünü destekliyorlar. Çünkü, aynı zamanda Asurları sınıf mücadelesinden uzaklaştırmak, Asur topluluklarını kapitalist sömürge çerçevesinde alıkoymak ve Asur halkı arasında sosyalist düşüncenin yayılmasını önlemek istiyorlar.

Bu yüzyılın altmışlı ve yetmişli yıllarında devrimci sol fikirler, Asur aydın çevrelerinde geniş bir biçimde yayılma gösterdi. Çünkü Kürtlerle Asurların hakları için Irak'taki gericiliğe karşı yürüttükleri başarılı silahlı mücadele, onları ulusal haklarını elde etmede tek yolun silahlı mücadele olduğu düşüncesine götürmüştür. Fakat onlar ne yurtsever-demokratik güçlerin önemini ne de Irak'ta oluşan ekonomik iyileştirme tedbirlerinin önemini anlayabildiler.

Hayat, özgürlük ve bağımsızlığın, ülkedeki ilerici demokrat güçlerin dayanışması ve uluslararası devrimci hareketin desteği olmaksızın elde edilmesinin mümkün olabileceğini düşünenlerin hesaplarını boşa çıkarmıştır.

Asur sorunu, Irak'ta çözüme kavuşmadığı gibi, Asurların ikamet ettiği bütün diğer yerlerde de çözümlenememiş olarak kaldı. ABD, İngiltere, Fransa, Avustralya, İsveç, Yunanistan ve diğer kapitalist devletlerdeki Asurlar sadece ulusal haklarını kullanamamakla kalmayıp, "ikinci sınıf" vatandaş muamelesi de görmektedirler. Bu ülkelerdeki Asurlar ırksal etnik ve dinsel ayrımcılıkla ve başka kötü uygulamalarla karşılaşmaktadırlar.

Aynı şekilde buralardaki işsizlik sorunu da Asurların yaşadığı başka bir trajedidir.

Asurların asıl vatani olan bir ülke varsa o da Sovyetler Birliği olup, Asurlar burada, her ortamda ulusal gelişmelerini özgürce sürdürmektedir.

KAYNAKÇA*

A- RUSÇA KAYNAKLAR (1-39, 51-172)

- 1- Engels, F., "İngiliz Politikası-Göçmenler-Madzihi Londra Türkiye", c.IX.
- 2- Engels, F., "Bruno Bayer ve İlk Hristiyanlık" c. XIX.
- 3- Engels, F., "Türkiye'de Anlaşmazlık Konusu Olan", c. IX.
- 4- Engels, F., "Avrupalı Türkiye ile Ne Hallolacak?", c. IX.
- 5- Lenin, V.İ., "Dünya Politikasının Yanıcı Maddesi", c. XVII.
- 6- Lenin, V.İ., "Komünist Örgütlerinin Doğu Halkları 2. Kongresi Raporu", c.XXXIX.
- 6A- Lenin, V.İ., "Sovyetler Genel Kongresi", c. XXXIX.
- 7- Lenin, V.İ., "Avrupa Savaşında Demokratik Sosyalist Devrimci Görev", c.XXVI.
- 7A- Lenin, V.İ., "Emperyalizm ve Sosyalizmin Parçalanması", c.XXX.
- 8- Lenin, V.İ., "Çin Savaşı", c.IV.
- 9- Lenin, V.İ., "II. Komünist Enternasyonal Kongresi", c.XXXI.
- 10- Lenin, V.İ., "İtalya-İran Savaşının Sona Ermesi", c.XXII.
- 11- Lenin, V.İ., "Milli Meselede Eleştirel Düşünceler", c.XXIV.
- 12- Lenin, V.İ., "Avrupa Okullarının Millileştirilmesi", c.XXIII.
- 13- Lenin, V.İ., "Tek Yanlı Barışa İlişkin", c.XXX.
- 14- Lenin, V.İ., "Hangi Mirası Reddedelim?", c.II.
- 15- Lenin, V.İ., "Asya'nın Uyanışı", c. XXIII.
- 16- Lenin, V.İ., "İşçi Sınıfı ve Milli Mesele", c.XXIII.
- 17- Lenin, V.İ., "Ortadoğuda ve İran'da Olaylar", c.XVII.
- 18- Lenin, V.İ., "Sosyalizm ve Savaş", c.XXVI.

* Kitapların basıldığı şehirler genelde ilk harflerle gösterilmiştir: M: Moskova T: Tiflis L: Leningrad.

- 9- Lenin, V.İ., "Sosyalist Devrim ve Milletlerin Kendi Kaderlerini Tayin Etme Hakları (Konuşmalar)", c.XXVII.
- 19A-Lenin, V.İ., "İran Konuları Defteri", c.XXVIII.
- 20-Lenin, V.İ., "Halkın Dostları Kimlerdir ve Demokratik Sosyalistlere Karşı Nasıl Savaşıyorlar", c.I.
- 21-Lenin, V.İ., "Halkçılığın Ekonomik Karakteri ve Bunun S'nin Marksizmin Burjuva Edebiyatı Üzerindeki Etkisi Adlı Kitabında Eleştirisi", c.I.
- 22- Brejnev, L.İ., "Leninist Metot Üzerine (Söylev ve Makaleler)", c.I-VIM, 1970-1978
- 23- "SBKP'nin 25. Kongre Tutanakları", M., 1976.
- 24- Begdaş, Halid., "Doğu Arap Dünyasında Ekim Düşünceleri Komünist", s.17, 1967.
- 25- Begdaş, Halid., "Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin Gelişiminin Bazı Meseleleri, 'Barış ve Sosyalizm Sorunları'", s.8, 1964.
- 26- Begdaş, Halid., "Yeni Yolda Suriye, Barış ve Sosyalizm Sorunları", s.3, 1965.
- 27- Şawi, N., "Çağdaş Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin Bazı Yeni Özellikleri, 'Barış ve Sosyalizm Sorunları'", s.7, 1966.
- 28-Rusya Dış Politika Arşivi, F. "Dışişleri Bakanlığı" "Politik Arşiv", "İran Ofisi B", "Türkiye Ofisi", 1912-1914 yılları.
- 29-Genel Kurmay Başkomutanlığı, F.2000-F.2104, 1-Kafkas Ötesi Komutanlığı İstatistik Bürosu.
- 30- "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Katliamları, Belgeler ve Bilgiler", Hazırlayan: Prof. M.Ğ. Firsisyan, Erivan 1966.
- 31-"Gürcistan Öncesine Ait Tarihi Ödül ve Belgeler" Haz: Prof. Tsakarili, c.II, 1.basım, 1898.
- 32- "Mariya, Alaha III ve Rubin Savmi'nin Öyküsü", Süryaniceden çeviri, İnceleme ve Düşünceler: Bikolifskayan F, M, 1958.
- 33- "Sovyetler Birliğinde Kültürel Yapılanma", İstatistik Ansiklopedi, M, 1940.
- 34- "Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler", 3. bölüm, 1914-1917.
- 35- "Yabancı Devletlerin Maden Kaynakları", 15. M, 1949.
- 36- "Eski Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın Gizli Belgelerinde Asya Türkiyesi", Haz: E.Adamof, M, 1924.

- 37- "Eski Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın Gizli Belgeleri", Petersburg, 1917.
- 38- "Sevres Barış Antlaşması, Lozan'da İmzalanan Belgeler", 1927.
- 39-50- İngilizce Referanslar.
- 51- "Türkmen ve Asurlara Bazı Hakların Verilmesine İlişkin Kanun", Bağdat, 1972 (Arapça).
- 52- "Irak'ta 1947 Yılındaki Nüfus Sayımı", Bağdat, 1954 (Arapça).
- 53- Irak Kürdistan Demokrat Partisi'nin 6 Mart 1967'de Kabul Edilen Tüzük ve Programı Madde 4, Bend 3 (Arapça).
- 54- "1965 Yılı İstatistikleri", Şam, 1966 (Arapça-İngilizce).
- 55- Irak Komünist Partisi'nin Aralık 1967'de Onaylanan Tüzüğü (Arapça).
- 56- "Asur Takvimi", Tahran, 1968-1974 (Asurca).
- 57- Abdullayef, Z.Z., "ABD'nin İran'a Girişi'nin Başlangıcı", M., 1963.
- 58-Afriyanof B.Y., "Rusya'nın XIX. Yüzyılda İran ve Türkiye ile Savaşında Kürtler", Tiflis, 1900.
- 59-Afriyanof, B.Y., "Üzerine Etnografik, Askeri ve Politik Bir Bakış", 1912.
- 60- Agayef, S.L., "Politik Bunalım Döneminde İran (Dış Politika Sorunları)" M., 1970.
- 61- Adamof E., "Arap Irak, Basra Vilayeti'nin Dünyü ve Bugünü", M., 1919.
- 62- A. Elyakofsky, S.N., "Çağdaş Irak'ta Tarım Sorunu", M., 1966.
- 63- Aryan, B., "İskender'in Seferi", Eski Yunanca'dan çeviri, M.Y. Sergiyenko, M., 1962.
- 64- Arsanis G., "Çağdaş Asur Dilinin Oluşumunda Asur Aydın ve Yazarlarının Rolü", Sami Dilleri 2. basım, c.II, M., 1965.
- 65- Arsanis G.F., "Çağdaş Asur Dili, Sovyetler Birliği Halklarının Dilleri", L., 1968.
- 66- Artamonof L.K., "Kuzey Azerbaycan", Tiflis, 1890.
- 66- A., "Albay Haws Arşivi", c.III., M., 1937-1944.
- 67- Arşimendrit Yuna., "Doğu Protestan Hristiyanları Arasında Protestan Propagandası", 1911.
- 68- Aşiryan Ş.G., "Ulusal Hareket, Irak Kürdistanı'nda Demokrasi" (1961-1965), M., 1975.
- 69- Babahanof Y., "Keldani Asurlar Tarihi, Hayatları", 1899.

- 69- A-Bakradze D., "Türk Toprak Düzeninin Kısa Bir Tarihi", Tiflis, 1889.
- 70- Barthold W., "Moğol Öncesi Dönemde Türkistan'da Hristiyanlık Hakkında", 1893.
- 71- Belyayef Y., "Araplar, İslam ve Orta Çağın Başlarında Arap Hıfafi", M., 1965.
- 72- Bağdanof, L., "Fars Ülkesi", 1909.
- 73- Bolotof B., "İran'da Asur Kilisesi'nin Tarihi Hakkında "Hristiyanlık Metinleri", 1899-1900.
- 74- Bolotof B., "Kilise'nin Eski Tarihi Üzerinde Dersler", c.I., "Kilise Tarihine Giriş", 1907.
- 75- Brunstein F., Rosenplum F., "Petrol Destanı", M., 1933.
- 76- Fıgın S., "Yukarı Dicle (Asur ve Kürtler Arasında)" M.L., 1929.
- 77- Phinogratof K.B., "Dawid Lewid George", M., 1970.
- 77- A., "Dünya Tarihi", c.II., 1956, c.IV-V, M., 1958
- 78- Cabydolin X., G., "Genç Türkler Devrimi", 1939.
- 79- Gerasimof., "Irak Petrolü", M., 1969.
- 80- Herodots., "Tarih" c.IX. Çeviri: Mişenko, M., 1885-1888.
- 81- Gutleb B.B., "I. Dünya Savaşı Yıllarında Gizli Diploması", M., 1960.
- 82- Kruşef Y.Y., Çiçinikna w.y., "Sovyet Komünist Partisinin (SBKP) Burjuva Felsefesi'nin Ulus Politikasını Eleştirisi", M., 1971.
- 83- Gufman K., "Anglo Sakson Emperyalizmi ve Petrol Politikası", L., 1930.
- 84- A.Gorka., Kriyacın F.A., "Doğu Arap Dünyası ve Emperyalizm", M., 1924.
- 84- A.Gorka
- 85- A. Dandamayef M.E., "Ahamenidler'in Başlangıç Zamanında İran (M.Ö.VI. yüzyıl)", M., 1963.
- 86-Dimintiyef Y.E., "Irak Cumhuriyeti", M., 1961.
- 87- Celilê Celil., "1880 Kürt Ayaklanması", M., 1966.
- 87-A- Celilê Celil., "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler", M., 1973.
- 88-Deni L., "Petrol Tekelleri Üzerinde Mücadele" M.L., 1934.

- 89-Dunsterwill L.C. (Gnrl.), "Bakü ve İran'da İngiliz Emperyalizmi- (1917-1918)", Tiflis, 1925.
- 90-Diykakonof., "Asurlar 'Yeni Doğu'" s.3, 1923.
- 91-Diyakonof, Y.M., "Eski İran Tarihinden Kesintiler", M., 1961.
- 92- Zafariyet., "Türkiye'nin Kuzey Doğu Vilayetlerinin Yakın Tarihi Üzerine", T., 1947.
- 93- Zagorsky L., "Keldani Asurlar Hakkında Tarihi Etnografik Düşünceler", c.VIII, s.2(ek), T.,1984.
- 94- İbrahimof Y., "XIX. Yüzyıl Sonunda Urmiye'de Rus Misyonerlik Teşkilatının Kurulması Konusu Hakkında, 'Azerbaycan Devlet Üniversitesi Bilim Adamlarının Notları'", Tarih ve Felsefe Dizisi, Baku, 1966.
- 94-A- İbrahimof Y.A., "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde İran Azerbaycanı ve Rus-İran İlişkilerindeki Önemi", Tarih Doktora Tezinin Özeti, M., 1969.
- 95- İvanova M.N., "I. Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'nın İran'ı İşgali", M.,1956.
- 96- İvanov, M.S., "İran Nüfus Sayımı (1956 Sayımının İlk Verilerine Göre)", "Yakın Asya Devletlerinde Etnik Hareketler ve Nüfus Yapısı" M.L.,1963.
- 97- Angikyan W.G., "Tarihin Hükmü" Sovyet Ermenistanı Bilimler Akademisi, Sosyal Bilimler, sayı 4, Erivan, 1965.
- 98- "Çin'de Hristiyanlık Öğretilerinin Tarihsel Bir Özeti", Kiev Dini Bilimler Akademisi Yayını, c.II, Kiev, 1860.
- 98- A., "Eski Yunan Tarihi", 2. basım, Haz:Efendiye ve Diğerleri, M.,1972.
- 99- "En Eski Zamanlardan Yeni Çağın Başlangıcına Kadar Matematik'in Tarihi", c.I, M.,1970.
- 100- Kemal, M.M., "Irak'ta Asur Sorunu Hakkında", sayı 2, Baku, 1962.
- 101- Kartsiyef Y., "Orta Doğu'da Yedi Yıl", 1906.
- 102- Kaforof E.
- 103- Klerye Y., "Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin Sosyo-Ekonomik Yapısının Tahlihi", M.,1968.
- 103-A- Kozlofsky N., "Yakın Asya'da Misyonerlerin Suçu ve Asurların Can Çekişmesi".

- 104- Koloftsef B.K., "Türkiye'de Asurların Sami Dilleri Yazmaları Üzerine" İmparatorluk Bilimler Akademisi Yayını, G. Seri sayı 11, 1909.
- 105- Kolobakin E.M., "Asya Türkiyesi'nde Protestan Misyonerlik Hareketlerinin Çalışmaları", Tiflis, 1887.
- 106- Koret Kafat S., "Almanya-Türkiye İttifakının İran Azerbaycanı'nı İşgalleri (1914-1915)" Tarihi konular, sayı 1, 1948.
- 107- Korsan N.G., "I. Dünya Savaşı'nda Askrit ve Hamdanin Kafkasya Üzerine Saldırıları" M., 1940.
- 108- Korsan N.G., "İran Sahası Üzerine Askeri Bir Bakış", Tiflis, 1909.
- 109- Korsan N.G., "Kafkas Cephesinde I. Dünya Savaşı Stratejik Bir Bakış", M., 1946.
- 110- Korsan N.G., "Almanların 1914-1918 Yılları Arasında İran'daki Keşifleri", Askeri Düşünce, sayı 9, 1961.
- 111- Korsan N.G., "Türkiye Askeri Coğrafyası Üzerine Konferanslar", M., 1923.
- 112- Kutlof I.N., "Irak'ta 1920 Yılındaki Ulusal Kurtuluş Hareketi", M., 1958.
- 113- Krinsky I., "Sami Dilleri ve Haklarıyla", M., 1910.
- 113-A- Ksenophon., Arabasis M.L., 1951.
- 114- Lazarev M.S., "Kürt Sorunu (1891-1917)", M., 1972.
- 115- Lazarev M.S., "Kürdistan ve Kürt Sorunu (XIX.yy.Yetmişli Yıllarından 1917 Yılına Kadar) ", M., 1964.
- 116- Lalaya A., "Van Vilayetinde Asurlar", c.24, 4. basım, Tiflis, 1914.
- 116-A-Librinski T.E., "İran Ülkesi- Tarihi, Etnografik Bir Bakış", M., 1901.
- 117- Limin Y.M., "Versquille'dan , Ukarno'ya (1919-1925) İngiliz Dış Politikası", M., 1947.
- 118- Luwids., "İkiz Irmaklar", İngilizceden çeviri M., 1972.
- 119- Labuxin F.B., "Kutsal Ortadoks Kilisesinin Misyonerlik Hareketinin Yeni İsteği", 1898.
- 120- Ludşofit Y.F., "Türkiye ve I. Dünya Savaşı Yılları", M., 1966.
- 120- Lutsky F.B., "Çağdaş Arap Devletleri Tarihi", M., 1965.
- 121- Mayifskif, "Van ve Tiflis Vilayetlerinin Askeri Stratejik Değeri", Tiflis, 1904.

- 122- Maksimouiq Vasiliyev, "Fars Ülkesinin Batı Vilayetleri Gezur Hakkında Bir Rapor", c.I, Tiflis, 1903.
- 122- A-Maloma Y., "Neşturiler ve Hakkâri", c.2, sayı 4, Tiflis, 1873.
- 123- Mandiliştâ M.E., "Jön Türkler Devleti", M., 1915.
- 124- Matfiyev K.P., "Irak'ta ve Arap Devletlerinde Asur Sorunu", M., 1966.
- 125- Matfiyev K.P., Mar Yuhan Y.Y., "I. Dünya Savaşı Başında ve Sonrasında Asur Sorunu (1914'ten 1933'e kadar)" M., 1968.
- 126- Melkonyan Ğ.Ğ., Sovyet Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü'nün Özet Yayınlarından, sayı 86,1965.
- 127- Fitsaşfili E.M., "Manda Yıllarında Irak", M., 1969.
- 128- Miller E.F., "Türkiye'nin Kısa Tarihi", M., 1948.
- 129- Miroşinkof I.y., "İran'da 1914-1920 Yıllarında İngiliz Nüfusu".
- 130- Mirski Ğ.Y., "Üçüncü Dünya, Toplum, Otorite Ordu", 576 b.
- 131- Mirski Ğ.Y., "Asya ve Afrika Devletlerinde Ordu ve Politika", M., 1970.
- 132- Mirski Ğ.Y., "Karanlıklar Çağında Irak (1930-1941)", M., 1961.
- 133- Mustafa el Halid ve Ömer Ferruh, "Batı Devletlerinde Misyonerler ve Emperyalizm", M., 1961.
- 134- "Yakın Asya Halkları", M., 1957.
- 135- Nutofiç F., "I. Dünya Savaşı Yıllarında Diplomatik Mücadele", M., 1947.
- 135-A- Unan E.S., "Irak Cumhuriyeti-Barışsever Egemen Bir Devlet-Sovyet Devleti ve Gerçek", sayı 7, M., 1960.
- 135-B- Pavloviç M., "XX yy.'da İran'da Ekonomik Gelişme ve Tarım Sorunu", M., 1921.
- 136- Pontiyhat y.y., "Kafkasya üzerine Antropolojik Mülahazalar" c.16, Tiflis, 1893.
- 137- Petrosyan Y.E., "Jön Türkler Hareketi" (XIX yy. ikinci yarısı ve XX yy. başlangıcı), M., 1971.
- 138- Bikolifskayan N., "Nusaybin Akedemisinin Tarihi". (Süryani Medreseleri Tarihin Kaynakları). Filistin Koleksiyonu, sayı 17(80), L.,1967.
- 139- Bikolifskayan N., "Milli Süryani Biliminin Bugünü ve Geleceği" "Sami Dilleri", 2 basım, c.1, M., 1965.

- 140- Bikolifskayan N., "Sovyetler Birliği Halklarının Tarihi Hakkında Süryani Kaynakları", M.L., 1941.
- 141- Bikolifskayan N., "VI ve VII. yy.'ın Eşliğinde Bizans ve İran", 1946.
- 142- Bikolifskayan N., "Turfan'da, Kra-Kuto'dan, Süryanice, Asurca ve Türkçe Parçaları", M., 1940.
- 143- Bikolifskaya N., "Orta Çağlarda Süryani Kültürü ve Tarihi Önemi" Sovyet Bilimi, sayı 2, 1941.
- 144- Y. Marko Polo, "Üç Hint Ülkesinde Batılı Gariplerin Gezisi", M., 1968.
- 145- Butshifriyab B.M., "ABD'nin Türkiye'ye Giriş (XIX. Yüzyıl ve XX. YY. Başları)", Sovyet Doğubilimi, sayı 1, 1957.
- 146- Beriya Ebracsinskis, "Malaya Kilisesi Heyeti'nin Sovyetler Birliğine Gelmesi", Moskova Patriklik Dergisi, sayı 2, 1967.
- 147- "Blano Carbini'nin Gezileri", M., 1950.
- 148- "Dr. Gren'nin Nesturiler Arasında Gezisi", Moskofieten, sayı 7-8, 1851.
- 149- Razin Y., "En Eski Çağlardan I. Dünya Savaşı'na (1914-1918) Kadar Savaşma Sanatının Tarihi", c.I., M., 1940.
- 150- Rayt F., "Süryani Kültür Tarihi'ne Kısa Bir Bakış", İngilizceden çeviri, 1902.
- 151- Ranofiç A., "Hristiyan Kilisesi'nin Erken Tarihi'ne Bir Bakış", M., 1941.
- 151-A- Sahakiyan R.G., "Uygur Halkların Gözüyle Ermeni Katliamları", Ermeni Bilimler Akademisi, sayı 4, 1965.
- 152- Sanikof G., "Kasideler", M., 1963.
- F.B., "Sovyetler Birliğinde Asurlar".
- 152-A- Seyfül-Mülukof, F.M., "Bağımsızlık ve İlerleme Mücadelesinde Irak", M., 1959.
- 153- Skorobakatof F.P., "Sovyetler Birliği'nde Asurlar", Kavimleri Aydınlatma, sayı 1, M., 1921.
- 154- Safony Sakoly, "V. Yüzyılda Doğuşundan Çağımıza Kadar Nesturiliğin Tarihine Bir Bakış", Odessa, 1868.
- 155- Safony Sakoly, "Çağdaş Yakubilerin Bugünü", Odessa, 1866.

- 156- Spasky A., "Asurların Keldani, Nesturi Ve Ortadoks Kilisesine Girmeleri", İlahi Neşriyat, Sergiyef Bosad, Mayıs, 1898.
- 157- Strofe F.F., "Eski Doğu Tarihi", M., 1941.
- 158- Tagayef Ş.A., "İran Azerbaycanı'nda 1917-1920 Yıllarındaki Ulusal Kurtuluş Hareketi", Bakü.
- 159- Tirmen R., "1906 Yılında Van Vilayeti Hakkâri Sancağına Bir Gezi Hakkında", Tiflis, 1910.
- 160- Trubtskoy F.F., "Bahtirariler (İran'da Göçebe Kabileler)", M., 1966.
- 161- Philipof T.Y., "Nesturiler Hakkında Birkaç Söz", Rusça Yayınlar, sayı 8, c.IV, 1962.
- 162-A- Fidçenko A.F., "Bağımsızlık Mücadelesinde Irak (1917)", M., 1970.
- 163- Philipof T.Y.
- 164- Phray R., "İran Mirası", İngilizceden çeviri, M., 1972.
- 165- Halfin N.A., "Kürdistan Üzerinde Savaş (XX. Yüzyılda Uluslararası İlişkilerde Kürt Sorunu)", M., 1963.
- 166-A- B.K.G., "Aram Lehçeleri Hakkında", c.I., Aram Lehçesi, Tiflis, 1965.
- 166-B- Cibaşfili, G.S., "XIX ve XX Yüzyılın Eşiklerinde İran Kırsalı", Tiflis, 1965.
- 167- Şilokofinkof B., "Keldani Asur Aşiretlerinin Kökeni ve Bugünkü Hayatları", Tiflis, 1904.
- 168- Ş.F., "Önemli Bir Gezi 1918-1923 Yıllarında Mezopotamya'dan Anılar", L., 1924.
- 169- Chopin M., "Ermeni Bölgesi'nin Rus İmparatorluğu'na Katılış Çağındaki Durumuyla İlgili Anıt", 1952.
- 170- Ştidad, "Asur Antropolojisi Hakkında", c.23, sayı 28, Tiflis, 1915-1916.
- 171- Ayvazov B., "Koylasaru Asurları Hakkında Bazı Bilgiler", Kafkasya Yer ve Kabile İsimleriyle İlgili Konular Dergisi, c.IV, Tiflis, 1884-1885.
- 172-A- "Yakın Asya Devletlerinde Etnik Hareketler ve Nüfus Yapısı", M.L., 1963.

B- İNGİLİZCE VE FRANSIZCA KAYNAKLAR

- 173- Adamason D. The Kurdish War, L., 1964.
- 174- A in sworth W.F. Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaloea anda Armenia, L., 1842.
- 175- Arfa H. The Kurds. A. Historical and Political Study, L., 1966.
- 176- Asimov. J. The Near East History Boston, 1968.
- 177- Badger. G.P. The Nestorians and Their Rituals, Vol. 1-11 L. 1852.
- 178- Banse E. Die Lander und Volker der Trukei, Westermann, 1916.
- 179- Barton J.L., The Story of Near East Relief (1915-1930), N.Y., 1930.
- 180- Baset J. Persia, The Land of the İhahs, L., 1877.
- 181- Beynon E.D., The Near East in Flint, Michigan: Assyrians and Druses and Their Antecedents- "Geographical Review", N.Y., april 1944.
- 182- Biishop, Jorneys in Persia and Kurdistan, L., 1891.
- 183- Brown J. The Assyrians. "The Journal of the Royal Society of Art" L., 1937, Vol LXXXV
- 184- Bullard R. Britain and the Middle East, L., 1951.
- 185- Chantre E., Rcherches anthropologiques dans le Caucase, T. I-V, Lyon, 1887.
- 186- Cumming H. Franco, British Rivaly in the Post-War Near East, L., 1923.
- 187- Curson G.H., Persia and The Persian Gestion, L., 1892.
- 188- Cutts E.L., Christians under the Crescent in Asia, L., 1879.
- 189- Dann U., Iraq under Qassem, Political History, 1956-1963.
- 190- Debevoise P.S.A., Political History of Parthia, Chicago, 1988.
- 191- Dickson M., Baghlad and Beyond L., 1961.
- 192- A Discussion of the Assyrian Problem "Journal of the Royal Central Asian Society", Vol. XXI. P. I.I. 1934.
- 193- Dodge B., The Settlement of the Assyrians on the Khabur. "Royal Central Asian Jourlal" L., 1940, July, Vol. XXV, p. III.
- 194- Donohoe M.H., With the Persian Expedition, L., 1919.
- 195- Dunsterville L.C., The Adventures of Dunteriorce, L., 1932.
- 196- Eagleton W., The Kurdish Republic of 1946, L., 1963.
- 197- Edmonds C. J., Kurds, Turks and Arabs. Politics, Travel and Research in North-Eastern Arabia , 1919-1925, L., 1957.
- 197-A- Empson c., Economic Conditions in Iraq, L., 1933.

- 198- Epstein E. Al-Jezirah, "The Journal of the Royal Central Asian Society", L., 1940, Vol. XXVII, January.
- 199- Etheridge J.W., The Syrian Churches, L., 1946.
- 200- Fortescue A., The Lesser Eastern Churches, L., 1913.
- 201- Fortescue A., The Orthodox Eastern Churches, L., 1908.
- 202- Fortescue A., The Uniate Eastern Churches, N. Y., 1923.
- 203- Foster H.A., The Making Of Modern Iraq, Oklahoma, 1935.
- 204- Glasberg A., Les assyro-Chaldeans devant la conscience européenne, "L. Esprit", P. février, 1949.
- 205- Gordon L.J., American Relations with Turkey 1830-1930, Philadelphia, 1932.
- 206- Grandsen A. H., Chaldean Communities in Kurdistan, XXXIV, p. I.
- 207- Grant A., The Nestorians or The Lost Tribes, L., 1843.
- 208- Grisé E., Syriens et Chaldeens, Leur martyrs, leur espérances, P., 1918.
- 209- Haldane A.L., The Insurrection in Mesopotamia 1920, L., 1922.
- 210- Hamilton A.M., Road through Kurdistan, the Narrative of an Engineer in Iraq, L., 1937.
- 211- Hassan Q., Glimpses of the Democratic Aspects of the Iraq Revolution, New Delhi, 1959.
- 212- Hay W.R., Two Years in Kurdistan, L., 1921.
- 213- Hooper Ch., L'Iraq et la Société des Nations, P., 1927.
- 214- Hourani A.N., Minorities in the Arab World, L-N-Y., Toronto, 1947.
- 214-A- Hurewitz J., Diplomacy in the Near and Middle East, A. Documentary Record: 1535-1914 Vol. I, N.Y., 1956.
- 215- Information sur le Kurdistan Centre d'Études Kurdes, P., 1966.
- 216- Irapi Letter Information Bulletin, Baghdad, 1962, No.6
- 217- Irapi Review, Baghdad, 1962, No 4.
- 218- Jamall F., The New Iraq, N.Y., 1934.
- 219- Joseph J., The Nestorians and Their Muslim Neighbours, A Study of Western Influence on Their Relations, Princeton, 1961.
- 220- Joseph J., The Turko-Iraqi Frontier and Assyrian, "The World of Islam", L., 1960.
- 220-A- John J. The Nestorians and Their Muslim Neighbours Princeton, 1961.

- 220-B- Kent R.Q. Old Persian. Grammer, Texts, Lexicon. N.Y. 1950.
- 221-a-Khadduri. Independent Ireq. A. Study in Iraqi Politics since 1932.L.,1951.
- 222- Kinnane D., The Kurds and Kurdistan, L.,1964.
- 223- Laquer W.J., Communism and Nationalism in the Middie East, L.,1956.
- 224- Lamsa Q. M., The Secret of the Near East, N.Y.,1923.
- 225- Larcher M., La guerre turque dans la guerre mondiale, P.,1926.
- 226- Layard N.Y., I Nineveh and its Remains, N.Y., 1852.
- 227- Le Strange G., The lands of the Eastern Caliphate, Cambridge, 1905.
- 227-A- Loder S.de V., The Truth about Mesopotamia, Palestine and Syria, L., 1923.
- 228- Longrigg H., Iraq 1900 to 1950. A. political, Social and Economic History, L.N.Y., Toronto, 1953.
- 229- Luke H. Ch., Mosul and its Minorities, L.,1925.
- 230- Lyko D. Grunding, Wachstum und Leben der evangelischer-Christlichen Kirchen in Iran, Leiden-Koln, 1964.
- 231- Maclean A.J.and Browne W., The Catholicos of the East and His People, L., 1892.
- 232- Main E., The Assyrian Question "Journal of the Royal Central Asian Socieyt", L., 1933, Vol. XX, P. IV.
- 233- Main E., Iraq from Mandate to independence, L., 1935.
- 234- Malek Y., The British Betrayal of the Assyrians, Chicago, 1935.
- 235- Malek J., Le peuple Kurde on par un ami assvrien "Bulletin du Centre d'etudes Kurds", P.,1948, No 1.
- 236- Mar Eshal Shimun, Assyrians in the Middie East "Journal of the Roval Central Asian Society", L., 1953, vol. XV,p. II.
- 237- Mauries R., Le Kurdistan ou la morte, P., 1967.
- 238- Mingana A., The Early Spread of Christianity in Central Asia and the Far East, "Bulletin of the John Rylands Library", Manchester,1925, vol.9,No 2
- 239- Minorski V., The Tribes of Western Iran, L., 1949.
- 240- Moule A.C., Christians in China before the Year 1550, L.,1930.
- 241- Mumford Ph., Kurds. Assyrians and Iraq "Journal of the Royal Central Asian Sociery", L., 1933, Vol XX.

- 242- Naayem J., Les assyrio Chaldeens et les armeniens massacres Par iess turcs, P., 1920.
- 243- Niklitine B., Une Petite nation, victime de la guerre, les Chal-deans "Revue des sciences politiques", P., 1921, t. XLIV.
- 244- Notde E.L'Irak P., 1934.
- 245- Panikaar T.K.C., Malabar and Its Folk, Madras, 1929.
- 246- Percy E., Highlands of Asiatic Turkey L., 1901.
- 247- Perkins. J.A., Residence of Eight Years in Persia among the Nse-torians, andover, 1843.
- 248- Pradier J., Les Kurds Revolution silencieuse, Rordeaux, 1968.
- 249- Rassam A.H., The Non-Arab Minorities in Iraq-"Journal of the Royal Central Asian Sociery", L., 1931, Vol. XVIII, p. IV.
- 250- Rich C.J., Narrative of a Residence in Korrdistan, L., 1837, vol.2.
- 251- Richter J.A., History of Protestant Missions in the Near East, Edinburgh London, 1910.
- 252- Ritter H. Turoyo, Die Volks Sprache der syrischen Christen des Tur-Abdin, B.I. Texte, Beriut, 1967.
- 253- Rondot P., Cahiers de l'Afrique et L'Asie IV. Les chretiens d'ori-ent, P., 1955.
- 254- Rondot P., Les Chretiens d'orient, P., 1956.
- 255- Ross F.A., Luther F.C. Sibley E. The Near East and American Philantropy, N.Y., 1929.
- 256- Schmidt D.A., Journey among Brave Men Boston, Toronto, 1964.
- 257- Shedd W.A., The Syrians of Persian and Eastem Turkey Bulletin of the American Geographical Society, 1903, Vol. XXXV, No.1
- 258- Sheil Lady, "Glimpses of Life and Manners in Persia", L., 1858.
- 259- Smith E., Researches of the Rev. E. Smith an Rev. H. Q. o.Dwight in Armenia, 2 vol., Boston, 1833.
- 260- Smith G., Assyria from the Carliest to the Fall of Nineveh, An-cient History from Mounuments, N.Y., 1876.
- 261- Soane e. B., To Messopotamia and Kurdistan in Disquise with Historical Notices of the Kurdish Tribes and the Chaldeans of Kur-distan, L., 1912

- 262- Socin A., *Geographie des Tur-Abdin* "Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft", Lpz. 1881.
- 263- Supler B., *Die nestorianische Kirche* "Handbuch der Orientalistik" Erster Abteilung der Nahe und der Mittlere Osten, Achter band, Religion, Leiden-Köln, 1961.
- 264- Stafford R.S., *The Assyrians in the Mosul Vilayet* "Journal of the Royal Central Asian Society", L., 1934, vol. XXI, p.II.
- 265- Stafford R.S., *The Tragedy of the Assyrians*, L., 1935.
- 265-A- Stark F., *Beyond Euphrates*, L., 1951.
- 266- Stevens E. By., *Tigris and euphrates*, L., 1923.
- 267- Strong W.E., *The Story of the American Board Boston*, 1910.
- 268- Strothmann R., *Heutiges Orient- Christentum und Schicksal der Assyrer* "Zeitschrift für Kirchengeschichte", F.3, Lf-VI.Bd V. H.1-2, 1936.
- 269- Surma D'Bait Mar Shimun *Assyrian Customs and the Murder of Mar Shimun*, L., 1923.
- 270- Sykes p., *The Assyrians in Iraq 1918-1933* "League of Nations Official Journal", 1934, April p. II, Vol. XXI.
- 271- Thomas R., *Churches in India* Faridabad, 1964.
- 272- Thompson J.P., *Memoir of the Rev. D.J. Stoddart*, Boston, 1858.
- 273- Tisserant E., *Eastern Christianity in India*, Bombay, 1958.
- 274- Toynbee A. J., *The Islamic World since the Peace Settlement*, "Survey of international Affairs 1925", L., 1927, Vol.1
- 275- Toynbee A.J., *The Middle East Relations Between the Government and the Assyrians* "Survey of the International Affairs 1934", L., 1935 b.
- 276- Tritton A., *The Caliphs and Their Non-Muslim Subjects*, Ox. 1930.
- 277- Upthegrove C.L., *Empire by Mandate*, N.Y., 1954.
- 278- Vanly J., *The Revolution of Iraqi Kurdistan*, B. M., 1965.
- 279- Wigram W., *The Assyrians and Their Neighbours*, L., 1929.
- 280- Wigram W., *The Assyrian Settlement*, L., 1922.
- 281- Wigram W., *An Introduction to the History of the Assyrian Church 100-640, A.D.L.*, 1910.
- 282- Wigram W. and Wigram E., *The Cradle of Mankind*, L., 1922.

- 283- Williams S.W., The Middle Kingdom, N.Y.L., 1848, vol. II.
284- Wilson A.T., Mesopotamia 1917-1920 A. Clash of Loyalties, L., 1931.
285- Yohannan A., The Death of a Nation, N.Y.L., 1916.
286- Young H., The Independent Arab, L., 1933.

C-ARAPÇA KAYNAKLAR (287-294)

- 287- Abdürrezak el-Haseni, "İşgal ve Manda Altındaki Irak", Sayda, 1935 (Arapça)
288- Abdürrezak el-Haseni, "Irak Bakanlıkları Tarihi", c.I, II, Sayda, 1933.
289- Abdurrahman el-Bezzan, "İşgalden Bağımsızlığa Kadarki Irak Hakkında Notlar", En Nasıra, 1954
290- ed-Dürre M., "Kürt Sorunu ve Arap Milliyetçiliği", Beyrut, 1963.
291- es-Samerrai Y., "Irak'ta Dillerin Yayılış Haritası", Bağdat, 1968.
292-Humi G., "Geçmişte ve Günümüzde Irak'ta Etnik Azınlıklar", Bağdad, 1959.
293-Gewaro M., "Geçmişten Günümüze Asurlar", Beyrut, 1959.
294-Fazıl Hüseyin, "Musul Sorunu", Bağdat, 1967.

D-ASURCA KAYNAKLAR (295-311)

- 295- Emira M., "Asur Ülkesi'nin Tarihi", Tahran, 1962, (Asurca)
296- Arsanis B., "Çin'de Asur Anıtı", Tahran, 1951.
297- Arsanis B., "İslam Peygamber, Muhammed'in Anlaşması", Tahran, 1951.
298- Arsanis B., "Kürtlerle İlişkileri Yönünden Asurların Tarihi", Musul, 1922.
299- Arsanis B., "Asur Devletinin Yıkılışı", Tahran, 1952.
300- Arsanis B., "İran'ın Kurtuluşu", Tahran, 1953
301- Babila F., "Van Asurları", Tahran, 1969.
302- Babila F., "Hammurabi Kanunları", Tahran, 1963.
303- Babila F., "Babil Geceleri", Tahran, 1956.
304- Bünyamin K., "Ümmetin Çılgılığı", Tahran, 1974.
305- Cannes Şehri Tanıtım Kataloğu, Fransa, 1972.

- 306- Wigram W., "Küçük Müttefik", Tahran, 1967.
307- Davidof P., "Asur Ülkesinin Tarihi", Tahran, 1961.
308- Kozolofski N., "Misyonerlerin Asya'daki Suçları ve Asurların Can Çekişmesi", Tiflis, 1932.
309- Sarmaş B., "Asur Edebiyatı Tarihi", c.I,II, Tahran, 1962-1970
310- Sarmaş B., "Kim Olmalıyız?", Tahran, 1965.
311- Yakub B. Mellik İsmail, "Asurlar ve İki Dünya Savaşı", Tahran, 1964.

E-SÜRELİ YAYINLAR

- 311-A - "Okuyucu Kitaplığı"
312- "Doğu Bakışı"
313- "Moskova Patriklik Dergisi"
314- "Doğu Yıldızı"
316- "Kafkasya Pravdası"
317- "Kızıl Yıldız"
318- "Komünist"
319- "Kültürel-Aydınlanma Çabası"
320- "Moskovyetiyenin-Moskophi"
321- "Asya-Afrika Halkları"
322- "Bilim ve Hayat"
323- "Yeni Doğu"
324- "Ortodoksluğun Öncesi"
325- "Halkların Aydınlatılması"
326- "Tiflis Yayını"
326-A- "Kilise Ruhaneler Meclisinin Tutanakları"
347- "Asur"
348- "Beyt Nehreyn", ABD, Asurca.
349- "Doğu Yıldızı", Tiflis, Asurca.
350- "Nakeha", Avustralya, Asurca.
351- "ed-Düstur", Amman, Arapça.
352- "el-Ahbar", Beyrut, Arapça.
353- "el-Keda", Bağdad, Arapça.
354- "el-Ahram", Kahire, Arapça.
355- "Elif Bá", Şam, Arapça.

KONSTANTİN PETROVİÇ MATFİYEF (BAR MATTAY)

Asurlar ve Modern Çağda

Asur Sorunu

Elinizdeki kitap,
Asur halkının, I. Dünya Savaşı öncesinden
1933 yılına kadar geçen süre içindeki durumunu,
yaşadığı bölgeleri, uğradığı felaketleri ve
bu felaketlerin sebep ve sonuçlarını
bilimsel analiz yöntemiyle ele alan bir inceleme olup,
aynı zamanda Asurların
yetmişli yıllardaki konumuna da ışık tutmaktadır.

Yazar bu kitabında,
Asurların, Hristiyan olmalarından ötürü,
emperyalizmin "Doğu" üzerindeki çıkar ve
emellerine, onları çok sayıda mezhep ve
gruba ayırmayı başaran
Batılı misyonerler eliyle nasıl kurban edildiğini
gözler önüne seriyor.

Çağdaş bir araştırmacı olan Matfiyef (Bar Mattay)
Asur sorunu ya da Asurlar konusunda gerçekleri
güvenle yansıtan, analizci, objektif ve
bilimsel anlayışla yazan, sorunları ve
olayları bağnazlıktan ve tarafgirlikten uzak olarak
tahlil eden ender araştırmacılardan biridir.